

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

BOSNA HERSEK'TE EĞİTİM (1751-1905)

Yüksek Lisans Tezi

Dahiye KARAGÜLLE

SIVAS
Ocak 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

BOSNA HERSEK'TE EĞİTİM (1751-1905)

Yüksek Lisans Tezi

Dahiye KARAGÜLLE

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt DEDE

SİVAS
Ocak 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Tarih Ana Bilim Dalı
Bilim Dalı : Yakınçağ
Tezin Başlığı : Bosna Hersek'te Eğitim (1751-1905)
Savunma Tarihi : 04.01.2019
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Mevlüt DEDE

	Unvanı - Adı Soyadı	İmza
Jüri Başkanı	: Doç.Dr.Ahmet YÜKSEL	
Üye	: Prof.Dr.Alpaslan DEMİR	
Üye	: Dr.Öğr.Üyesi Mevlüt DEDE	

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Dahiye KARAGÜLLE tarafından hazırlanan Bosna Hersek'te Eğitim (1751-1905) başlıklı tezi, kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntuladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Dahiye KARAGÜLLE

ÖNSÖZ

Eğitim, bireylerin topluma uyum sağlamaları için edindikleri bilgi, beceri ve anlayışların tümüdür. İçinde yaşadığımız toplumun standartları, inançları ve yaşama şartlarını edinmemiz ancak eğitimle mümkündür. Eğitim zaman ve mekâna göre değişen bir süreçtir.

Eğitimi temel aldığımız bu çalışmada Bosna Hersek'te eğitim ve 1751-1905 yılları arasındaki süreç anlatılmıştır. Araştırma Bosna ve Bosna vilayetine bağlı sancak ve kazalarda mektepler, bu mekteplerde görev yapan öğretmen ve diğer görevliler, okutulan dersler, kitapların temini ve eğitimde yaşanılan sıkıntılar ele alınmıştır. Dönem itibariyle eğitimde yaşanılan sıkıntılara devletin bulduğu çözüm yolları ve bu çözümlerin başarıya ulaşıp ulaşamadığı tezimizin amacını oluşturmaktadır.

Çalışma, Bosna'nın Osmanlı hakimiyeti döneminde Tanzimat öncesi ve sonrası eğitim anlayışını kapsamaktadır. Bu dönemdeki eğitimin birinci el kaynakları olan arşiv belgeleri kullanılmıştır. Bu dönemle alakalı yapılmış araştırmalardan da faydalanılmıştır.

Bu alışma boyunca sabır ve fedakârlıklarını esirgemeyen aileme, çalışmam konusunda gösterdikleri anlayıştan dolayı çalışma arkadaşlarıma ve müdürüme çok teşekkür ederim.

Elimizde çok sayıda veri olduğundan bunları tablo haline getirdik. Okurken konu bütünlüğünü bozmamak için bunları çalışmanın sonunda verdik.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLolar DİZİNİ	vii
ÖZET	ix
ABSTRACT	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	5
BOSNA HERSEK TARİHİ VE COĞRAFYASI	5
1.1. Coğrafya ve Demografi	5
1.2. Tarih	7
1.2.1 Osmanlı Öncesi Bosna Hersek Tarihi.....	7
1.2.2. Osmanlı Dönemi Bosna Hersek Tarihi.....	8
1.2.2.1. Bosna'nın Fethi.....	8
1.2.2.2. Bosna'nın Teşkilatlanması.....	11
1.2.2.3. Bosna'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması	13
II. BÖLÜM	25
1751-1905 DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK'TE EĞİTİM VE EĞİTİM FAALİYETLERİ	25
2.1. Eğitime Genel Bakış.....	25
2.2. Eğitim Kurumları	47
2.2.1. Sıbyan Mektepleri.....	47
2.2.2. Rüşdiye Mektepleri.....	55
2.2.3. İdadî Mektepleri.....	62
2.2.4. Mekteb-i Sultanî	69

2.2.5. Sabah Mektepleri	75
2.2.6. Sanayi Mektepleri	77
2.2.7. Darüŝsafaka (Islahane).....	79
2.2.8. Darülmualim (Erkek Öğretmen Okulu).....	81
2.2.9. Gayrimüslimlere Ait Mektepler.....	83
2.2.10. Medreseler	87
2.3. Kütüphaneler	89
2.4. Eğitim Personelleri	92
2.4.1. Müdür.....	92
2.4.2. Öğretmenler	93
2.4.3. Bevvablar	102
2.5. Öğrenciler	103
2.6. Dersler	105
2.6.1. Ders Müfredatı	105
2.6.2. Kitap Temini	111
2.7. Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar.....	117
2.7.1. Mektep Yetersizliği.....	117
2.7.2. Malî Sorunlar	119
2.7.3. Öğretmen Sorunu	120
2.7.4. Dil Sorunu.....	123
2.7.5. Siyasî Olayların Eğitime Etkisi.....	123
2.7.6. Öğrenci Yetersizliği.....	124
2.7.7. Yabancı Devletlerin Olumsuz Etkileri.....	125
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA	129
EKLER.....	137

Ek 1. Bir Kilise Yanına Yapılan Gayrimüslim Sıbyan Mektebi	137
Ek 2. Sıbyan ve Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Dersler	139
Ek 3. Bosna Vilayetinde Mekatib-i Rüştiye ve Sıbyaniyenin Tanzim-i Ahvaliyle Terakkî-i Ma'arif-i Umumiye Esbabının İstikmalî Hakkında Talimatdır.....	141
ÖZ GEÇMİŞ.....	143

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
S	: Sayı
s	: sayfa
A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	: Adı geçen makale
C	: Cilt
TDVİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
DÜİFD	: Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi
No	: Numara
Bkz	: Bakınız
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi.
Km	: Kilometre

TABLolar DİZİNİ

Tablo 2.1. Bosna Vilayetinde Yıllara Göre Öğrenci Sayısı	34
Tablo 2.2. 1867-1877 Yılları Arası Bosna'da Müslim ve Gayrimüslim Öğrenci Sayısı	35
Tablo 2.3. Bosna Vilayetine bağlı Sancaklarda Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Sıbyan Mektepleri.	54
Tablo 2.4. Mekatib-i Rüşdiyede Okunacak Ulum ve Fünunun Haftalık Aded Dürusunu Mübin Cetveldir.....	61
Tablo 2.5. Rüşdiye Mektebinde Ders Adları ve Derse Giren Hocaların Görevleri	102
Tablo 2.6. Merkezden Bosna Vilayetine Gönderilen Kitap Aded ve İsimleri.	113
Tablo 2.7. Bosna'da Sıbyan ve Rüşdiyeler İçin Gönderilen Kitaplar.	115
Tablo 2.8. Kolaşın Sıbyan Mektebine Gönderilen Kitap Listesi	116
Tablo 2.9. Eva Kayvik Sıbyan Mektebine Gönderilen Kitap listesi	116

ÖZET

Bu çalışmada, Bosna Hersek'te 1751-1905 yılları arasındaki eğitim sistemi, eğitim sisteminde yaşanan sorunlar ve bunlara getirilen çözümler incelenmiştir. Balkan coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Bosna Hersek'te, yaşanan siyasî kargaşanın ve yapılan ıslahat hareketlerinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak isteyen Osmanlı Devleti, bölgede bir takım eğitim politikaları uygulamıştır. Amaç, eğitimle bu siyasî kargaşaya son vermek ve ıslahatların başarılı olmasını sağlamaktır. Araştırma, arşiv belgeleri esas alınarak yapılmıştır. İlave olarak bu konuda yazılmış kitap, tez ve makalelerden de yararlanılmıştır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Bosna Hersek'in coğrafyası ve tarihi ele alınmıştır. Ele alınan tarihlerde, Bosna Hersek'teki siyasî, sosyal ve ekonomik durumlar incelenmiş ve literatür bilgisi verilmiştir.

İkinci bölümde, Bosna Hersek eğitim yapısı, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idâdîler, sabah mektepleri, medreseler, darüşşafaka, sanayi mektepleri, gayrimüslim mektepleri ve darümuallim mektepleri ele alınmıştır. Bu okulların eğitimle alakalı sıkıntıları belgeler ışığında incelenmiştir. Bu mekteplerin ders müfredatları ve mevcut derslerin kitap temini konusu ele alınmıştır. Mekteplerde görev yapan öğretmenler, bunların atanması, maaşları ve mektepte çalışan diğer görevliler de tez çalışması içerisinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Mektep, Eğitim.

ABSTRACT

This thesis aims to investigate the education system, encountered problems and suggested solutions in Bosnia and Herzegovina between the years of 1751 and 1905. Bosnia and Herzegovina is one of the important centre of Balkan States and Ottoman Empire applied some educational politics in this region to remove negative impact of encountered political chaos and dictated reforms. The goal is to accomplish its reforms and to terminate the political confusion by using education. The main source of the study is the Ottoman Archives of the Prime Minister's Office (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri). Additionally, recently published books, dissertations and articles related with the topic are used as a reference.

The study consists of two parts. In the first part, after a literature review, history and geography of Bosnia and Herzegovina are examined. Political, social and economic conditions of the area are studied within the stated time.

In the second part, structure of education system are investigated by analyzing primary schools, junior high schools, high schools, madrasahs, school for orphans (darüşşafaka), industrial schools, schools for non-muslims and male teacher schools (daru'l muallimin). Difficulties associated with education system of these schools are investigated through the archival sources. Curriculums and book providing process of these schools are also have taken into consideration. All teachers and staff of the schools, their recruitment procedures and salaries are also studied.

Key Words: Bosnia, School, Education.

GİRİŞ

Devletler ve toplumlar zamanla değişim yaşar, dönüşür veya dönüştürülür. Bu değişim /dönüşümler tarihin seyri içerisinde kendiliğinden olabileceği gibi bazı dışsal, yapısal veya kurumsal unsurların etkileriyle de ortaya çıkabilir. Bu şekilde toplumu inşa eden, onu sürdüren ve dönüştüren unsurlardan birisi de eğitimidir.

Osmanlı Devleti, takdir edilir ki, varlığını sürdürdüğü uzun yıllar boyunca, pek çok alanda varlık gösterdiği gibi eğitim alanında da çeşitli safhalardan geçmiş, farklı dönemlerde farklı eğitim sahalarında bulunmuş, çeşitli müfredatlar uygulamış ve değişen sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmalar Türkçe ve yabancı kaynaklı pek çok tarih, bilim tarihi, İslamî ilim çalışmalarına konu olmakla birlikte konu kapsamı ve çerçevesi gereği bu tezde ayrıntılı ele alınmamıştır.

Çalışmaya esas teşkil eden mesele ise, yukarıda söylediğimiz genel eğitim sisteminin ötesinde, “İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı” olarak anılan kritik bir dönemde Osmanlılar için önemli bir coğrafyada eğitimin durumu ve nasıl kullanıldığıdır. Osmanlı Devleti, değişen dünya şartlarına ve yaşadığı siyasal bunalımlara çözüm yolları aramış ve çareyi ıslahatlarda bulmuştur. Bu ıslahatların toplum tarafından kabul edilmesi için de eğitim politikalarıyla sonuç alınmak istenmiştir. Balkan coğrafyasındaki önemli merkezlerden biri olan Bosna, Osmanlının özellikle medrese müfredatı yeniliğinin uygulandığı pilot bölgelerden biri olmuştur. İsyân ve karışıklığın çok olduğu bu coğrafyada Osmanlının eğitimle neler yaptığı ve sonucunda neler elde ettiğinin cevabı bu çalışmamızın muhtevasını oluşturmaktadır.

Araştırma, literatür taraması ve ikincil kaynakların incelenmesi ile başlamış ve ilgili literatür konu dahilinde çalışmada yer almıştır. Bu tarama ile konumuz hakkında daha önce yapılmış çalışmalar gözden geçirilmiştir. Konumuzla alakalı arşiv kaynakları taranarak temin edilen belgelerin transkripsiyonu yapılmıştır. Daha sonra arşivden toplanan belgeler sınıflandırılmış, düzenlenmiş ve üzerlerinde analizler yapılmıştır.

Bosna Hersek’in, çalışmayı kapsayan döneme gelene kadar içinde bulunduğu dinî, kültürel, siyasî ve ilmî bağlamı anlamak maksadıyla önceki dönemlerin tarihi detaylıca incelenmiştir. Bu tarihi inceleme ve değerlendirmede esas kaynak olarak

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ve Enver Ziya Karal'ın Osmanlı tarihi üzerine yaptığı klasikleşmiş çalışmalardan faydalanılmıştır. Dönemin kronikleri Ahmet Cevdet OPaşa'nın *Tezakir* ve *Tarih-i Cevdet'i*, Lütü Paşa ve *Tevarih-i Al-i Osman*, Çeşmizade Mustafa Reşid'in, *Çeşmizade Tarihi* de başvurduğumuz temel kaynaklar olmuştur.

Osmanlı eğitim sistemini anlayabilmek için o dönemi anlamak önemli ipuçları verecektir. Bunun için o dönemin eğitim sistemini yansıtan Bayram Kodaman'ın "*Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*", Yahya Akyüz'ün "*Türk Eğitim Tarihi*", Osman Ergin'in *Türk Maarif Tarihi* adlı kitapları sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar arasında olmuştur. Bu üç eserde de Osmanlı'nın geleneksel eğitim sistemi ile modern eğitim sistemi ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Bosna eğitim tarihini ve sürecini incelediğimiz bölümde daha çok arşiv belgelerinden faydalanılmıştır. Çok sayıda belge konu başlıkları içinde değerlendirilmiştir. Muttalip Şimşek'in "*Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim*" konulu makalesi Bosna'da yer alan sıbyan, rüşdiye, idâdî, ticaret mektebi, darülmualim ve diğer mektepler hakkında bilgi vermiştir.

Bosna konusunda en fazla çalışma Zafer Gölen'e aittir. "*Tanzimat Dönemi Bosna İsyancıları 1839-1878*" adlı makalesi 19. yüzyıl Bosna siyasî durumu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. "*Tanzimat Dönemi Bosna Hersek*" adlı eser Bosna'nın coğrafi yapısı, sosyo ekonomik, siyasî durumu, idarî yapısı, kültürel durumu ve eğitimine kadar geniş bir araştırma eseri olmuştur. Eser; Bosna'da sıbyan, rüşdiye, askerî, idâdî, sabah mektepleri, darüşşafaka ve medreseler hakkında bilgi vermektedir. Çalışmamızda Zafer Gölen'in eserlerinin eğitimle ilgili kısımları kullanılmıştır.

Bosna'da Müslüman okullarının gelişimi hakkında Refik Çatiç'in "*Bosna Hersek Müslümanlarında Eğitimin Başlangıcı, Gelişimi ve Bugünkü Durumu*" adlı makalesinden yararlanılmıştır. Makaleden özellikle sıbyan mekteplerinin ve medreselerin öğretmen ihtiyacının karşılanması ve değişim süreci hakkında bilgi edinilmiştir.

Çalışmamızla alakalı Zafer Gölen'in, "*Tanzimat Dönemi Bosna Hersek'te Eğitim*", adlı makalesi ve Necati Demir'in, "*Osmanlı Devleti Döneminde Bosna*

Hersek'te Eğitim ve Öğretim", adlı makaleleri de mevcuttur. Ancak bu makalelere ulaşamamıştır.

Bosna vilayetine ait arşiv belgelerinde yer alan sancak, kaza ve köy adlarının doğru tesbiti için, Bosna Salnameleri ve Başbakanlık Devlet Arşivleri tarafından yayınlanan, Tahir Sezen'e ait, "*Osmanlı Yer Adları*" adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu kaynaklarda da belirtildiği üzere, sancak isimleri tam olarak tesbit edilirken bazı kazalara ait isimlerin doğruluğu tesbit edilememektedir. Özellikle köy ve mahalle adlarının doğruluğunu tesbit konusunda imkânlar yetersizdir.

Çalışmanın kapsamı 1751 ile 1905 arasındaki süredir. Tezde bu dönemler içerisinde Bosna Hersek'te eğitim sistemi esas alınmıştır. Bu zaman sınırının öncesi ve sonrasına da değinilmiştir. Sadece Bosna vilayeti değil, vilayete bağlı sancaklar, kazalar ve köylerde de eğitimin durumu ve sistem değerlendirilmiştir. Tezimizde Bosna'da eğitim yapılan tüm kurumlar hakkında bilgi verilmiştir.

I. BÖLÜM

BOSNA HERSEK TARİHİ VE COĞRAFYASI

1.1. Coğrafya ve Demografi

Coğrafi Konum:

Kaynak: Branislav Djurdjev, "Bosna Hersek", *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992, s.297-305.

Bosna Hersek 51.129 km yüzölçüme sahiptir. Kuzeyinde ve batısında Hırvatistan, güney ve güneydoğusunda Sırbistan ve Karadağ ile çevrilidir. Adriyatik Denizi'ne kıyısı olan Bosna'nın denize kıyı uzunluğu 20 km'dir. Verimli ovaları kuzeyde yer alırken topraklarının çoğu dağlıktır. Bosna'da yer alan Sava ve Neretva en önemli ırmaklardır. Ülkenin kuzey kısmı en verimli yer olup buraya Bosna isminin kökeni olan İlyria ismi verilmiştir. Ayrıca bu bölgeden geçen ırmağın adı da aynıdır. Hersek bölgesi Neretva Nehri havzası ve güney kısmını içine almaktadır.¹

¹ Djurdjev, a.g.m, s. 297-305.

Etnik Yapı:

Bosna'nın ilk etnik yapısını İlliryalılar oluşturur. Hint-Avrupa kökenli bu kabile savaşçı özelliği ile tanınmıştır. Korsan ve eşkıya olarak adlandırılan bu kabile Roma hâkimiyetiyle bölgeden uzaklaştırılmıştır. Roma hâkimiyeti Avar ve Sloven saldırılarıyla son bulmuştur. Sırp ve Hırvat kavimleri bölgeye yerleşmiş ve V. yüzyıldan itibaren de bölgeye Türkler gelmeye başlamıştır. Tüm bu göç ve saldırılar Bosna'nın bugünkü etnik yapısının temelini oluşturmuştur. Bosna Hersek'te belli bir etnik yapıdan bahsedilemez. Bunun nedeni doğu batı geçiş yeri olması ve sık sık istilaya maruz kalmasıdır. Bu yüzden Bosna'da ayırıcı unsur din olmuştur. IX. yüzyılda bölgeyi hâkimiyeti altına alan Katolik ve Ortodoks mezhebi olmuştur. Halk bunların baskısından bıkararak Bogomilizm mezhebini benimsemişlerdir. Osmanlı hâkimiyeti ile İslamiyet bölgeye gelince Bogomilizm mezhebini bağli olanların çoğu Müslüman olmuştur. Bu tarihten sonra Bosna bu iki dinin çatışması arasında kalmıştır. Bosna'da halk kendini bir milletin mensubu olarak değil bir dinin mensubu olarak kabul etmiştir. Etnik ayırım din eksenli olmuştur. Yahudiler Bosna'ya 15. yüzyılda İspanya ve Portekiz'den kovularak gelmişlerdir. Osmanlının hoşgörüsünden memnun olmuşlar ve Saraybosna, Travnik, Mostar ve Benaluka sancaklarında yaşamışlardır. Kendileri için kutsal kabul ettikleri Saraybosna'yı küçük Kudüs olarak değerlendirmişlerdir. Ticaret, seyyar satıcılık ve bankerlik gibi işlerle meşgul olmuşlardır.²

Bosna halkının erkekleri savaşçıdır. Ata binmekte ustadırlar. Dar ve kısa elbiseler giyerler; sırtlarına kurt, kaplan postu ve kartal kanadı alırlar, başlarına kurt postundan yapılmış takke ve kalpak, bunların üstüne de *fakla* denilen gümüş takarlardı. Atlarının kurt ve ayı postundan yapılmış süslü örtüleri vardır. Silahları kılıç, mızrak, balta, uzun boylu şiş, paluş, piştov ve uzun tüfektir.³

Nüfusu:

Bosna Osmanlı'nın fethinden günümüze gelinceye kadar Müslüman nüfusun fazla olduğu bir bölge olmuştur. Ülke nüfusunun yüzde 44'ü Müslüman, yüzde 31'i

² Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010, s. 6-17.

³ Ömer Bosnavi, *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekimoğlu Ali Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979, s. 122.

Ortodoks, yüzde 17'si Katolik ve yüzde 8'i diğer gruplardandır. Bosna nüfus çoğunluğunda ilk sırayı Boşnaklar alırken, ikinci sırada Sırlar yer almaktadır. Sırlardan sonra Hırvatlar gelir. Bunların dışında kalan nüfus eski Yugoslavya'da yaşayan diğer etnik gruplardır.⁴

18. yüzyılda Bosna Hersek ve halkının profilini çizen Ömer Bosnavi, Bosna Tarihi adlı kitabında Bosna Eyaleti hakkında şunları söyler: Bosna Rumeli'nin kilidi ve Osmanlı ülkesinin sağlam bir duvarıdır. Mısır ve Şam gibi ayrı bir eyalet sayılmaz, toprakları geniş değildir. Keskin ve yüksek dağların çevirdiği bu bölge kâfir memleketlerine yakındır. Bu memleketler Avusturya, Macar, Sırp, Hırvat ve Venedik gibi düzenbaz, güçlü, askerî gücü fazla, savaşçı ve ayaklanma yeteneği olan dağ kabileleridir. Osmanlı Devleti hakkında kötülük düşünen bu devletler Bosna halkının birlik ve beraberliğine zarar verememişlerdir. Çünkü Bosna halkı şehirli veya kırlı olsun güçlü, yiğit, yürekli, savaşçı ve dövüşçüdür. İslam dini ve padişah uğruna istekle canlarını verirler. Bu bağlılık dededen miras, babadan oğla geçen bir vasiyettir.⁵

1.2. Tarih

1.2.1 Osmanlı Öncesi Bosna Hersek Tarihi

Bosna Hersek tarihi, Hint-Avrupa kökenli İliyalılara kadar dayanmaktadır. Bosna bölgesi, Romalılar tarafından işgal edildiğinde Panoonia (Panonya) eyaletinin İlyricum kısmına bağlanmıştır. 7. yüzyılda Avarlar ve Slovenler bölgeyi ele geçirince Roma hâkimiyeti tamamen sona ermiştir. 626-640 yıllarında Sırp ve Hırvat asıllı kabilelerin Balkanları işgal etmesiyle bölgeye yerleştiler. Bosna'da Hırvatlar, Hristiyanlığın Ortodoks, Sırlar ise Katolik mezhebinin hamisi oldular. Böylece bölgede dilleri aynı fakat dinleri farklı unsurlar ortaya çıktı.⁶

10. yüzyılda Hristiyan cemaati tarafından sapkınlık olarak adlandırılan bir mezhep ortaya çıkmıştır. Bu mezhep *Tanrı dostu* anlamına gelen Bogomilizm'dir. Bu mezhep Teslisi ve Hz. İsa'nın "Tanrı'nın oğlu" olduğunu kabul etmez. Dünyanın

⁴ Noel Malcom, *Bosna*, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Tarih, İstanbul 1999, s. 29.

⁵ Ömer Bosnavi, *a.g.e.*, s. 121-123.

⁶ *Bosna- Hersekle İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın no. 7Ankara 1992, s. 6.

ve nefsi ihtiyacların Őeytan'dan, iyilik ve doğruluğun Tanrı'dan geldiğine inanırlar. Bosna, her çeşit din ve mezhepten insanların yaşadığı bir coğrafyadır. 11. ve 12. yuzyılda Bosna'da Ortodoks ve Katolik mezhebi hâkimdir. Bu mezhebe mensup papaların, halka adaletsiz ve baskıcı davranışları halkın çoğunluğunun Bogomil mezhebine geğmesine neden olmuştur. Bosna'da bu mezhep Osmanlının fethine kadar sürdü. Buranın fethi ve Osmanlı idaresinin adaletli oluşu Bogomil⁷ mezhebine mensup kişilerin İslamiyet'i tercih etmeleriyle sonuğlanmıştır.⁸

1.2.2. Osmanlı Dönemi Bosna Hersek Tarihi

1.2.2.1. Bosna'nın Fethi

Bosna'da Osmanlı tarihi 1463 yılında Fatih'in burayı fethetmesiyle başlar, II. Abdülhamid dönemine kadar sürer.⁹

Bosna, Hırvatistan Krallığına bağlıydı. Burada halk, yerli beyler tarafından yönetilmekteydiler. Bu beylere *ban* adı verilmektedir. Bogomil mezhebine bağlı oldukları için Papa'nın emriyle Macarların himayesinde Haçlı Seferleri'ne katılmışlar ve daha sonra Macarların hâkimiyetine girmişlerdir. Macar kralı Layoş'un eniştesi, Tvrtko Macar krallığına bağlı Bosna banlığına getirildi.¹⁰

Bosna'da Kral Tvrtko hükümranlığı sürerken Osmanlı 1386'da bölgeye ilk akınlarını düzenlemiştir. Sırp'ların bölgede Türk hâkimiyetini kabul etmesi, Bosna askerlerinin komutan Lazar önderliğinde yaptıkları Kosova Savaşı'nı kaybetmeleriyle oldu. Sırp Knezinin bölgede Türk hâkimiyetini tanınmasıyla 1391'de Bosna müstakil bir krallığa dönüştü. I. Murat döneminde Paşa Yiğit Bey önderliğinde 1392 yılında Üsküp'ün alınmasıyla Bosna'ya yapılacak akınlar için burası bir üs olarak kullanılmıştır. Yapılan bu akınlar Kral Tvrtko'nun Osmanlı

⁷ 9. yuzyılda Bulgaristan'da ortaya çıkmış bir mezheptir. Tanrı dostu anlamına gelmektedir. Hristiyanlığa karşıdır. Bu inanca göre Tanrı manevî âlemin, Őeytan ise dünyanın kurucusu ve yöneticisidir. Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul eder fakat onun Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmaz. Kilise ve ikon anlayışını reddeder (bkz. Gölen, a.g.e, s. 36-39).

⁸ Çetin Altan- Çağ Galip, "Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillik Etkisi", *Tarih Okulu The History School* Ocak-Nisan 2011 January-April 2011, S. 9, s. 19-35.

⁹ Murat Akgündüz, "Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [DÜİFD]*, C. XVIII., İzmir 2003, s.111.

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 1983, s.192.

hakimiyetini tanımasına neden oldu.¹¹ Fatih; Bosna, Sırbistan, Mora ve Arnavutluk'u alarak Balkanlarda Osmanlı hâkimiyetini kurmak istemiştir. Bosna, Osmanlının Balkanlardaki konumunu garantiye almak için önemli bir kaleydi. Donanma bakımından güçlü olmayan Osmanlıyı denizlerde tehdit eden Venedik'le mücadele edebilmesinin yolu da Bosna'nın fethinden geçmektedir. Anadolu seferine çıkan Fatih, Eflâk'ın kuzey Bulgaristan'da Osmanlı topraklarına saldırma haberi üzerine, derhal Avrupa'ya geçmiştir. Fatih, 1462 yılında Eflâk'ı almış ve ülkenin bağımsızlığını yeniden vermiştir. Bu sırada Osmanlının Adriyatik hâkimiyetinden korkan Venedik harekete geçmiştir. Venedik Osmanlıya karşı Arnavut kralı İskender Bey ile ittifak kurmak istemiş fakat Fatih Arnavutluk'u alarak bu duruma engel olmuştur. Venedik bu defa Bosna kralı Tomaseviç ile ittifak yapmış ve Bosna kralı antlaşma gereği Macar hâkimiyetini kabul etmiştir.¹² Bosna kralı Tomaseviç Papa'nın desteğini alarak Osmanlıya vergi ödememiş ve gönderilen elçileri öldürtmüştür. Bütün bu nedenlerden dolayı Fatih, Bosna'ya sefer düzenlemiştir. 1463'te Macar baskısından bıkan Bogomillerin desteğiyle Fatih, Bosna'yı ele geçirmiştir. Fatih Bosna'ya girince ilk Payce Hisarı'nı aldı. Daha sonra Bosna'nın birçok yerini fethetti.¹³ Fetihten sonra şevval ayının beşinci günü Bosna eyaletinin Hersek sancağının alınmasıyla önceden Özü valisi Vezir Silahdar Mehmed Paşa'yı vali olarak tayin etmiştir.¹⁴

Bosna sınırında karışıklıklar Macarların Bosna sınırlarına akınlarıyla başlar. Karloviç kumandanı Tire, Macarlarla birlikte Bihke Kalesi'ne akınlar düzenlemiştir. Bu Osmanlının bölgede ciddi önlemler alması gerektiğini ortaya koymuştur. Tire halk tarafından yakalanıp Bihke kumandanına teslim edildi. Esirin değerinin büyük miktarda olması Bosna valisi Duçe'nin iştahını kabarttı. Esiri 12.000 kuruş para karşılığında serbest bıraktı. Bu olaydan sonra Bosna valisi Duçe ile Sultan Murad arasında mücadele başladı. Sultan Murat Bağdat seferi dönüşü Duçe'yi valilikten alıp

¹¹ Ahmet Yüksel, "Tuzla Sancağı Hakkında Bazı Bilgiler (1700-1878)", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, C.3, Ankara 2017, s.1319.

¹² J. Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 2008, s. 93.

¹³ Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2747, Ankara 2001, s. 104-106.

¹⁴ Çeşmizade Mustafa Reşid, *Çeşmizade Tarihi*, Hazırlayan: Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993, s.19.

yerine Çelebizade ahalisinden Şahin Paşa'yı Bosna valisi olarak atadı.¹⁵

Hersek ise, Osmanlı hâkimiyetini tanımış ve böylece Fatih Osmanlı sınırlarını Adriyatik kıyılarına kadar genişletmiştir. Macar kralı Corvinus, Bosna'ya ilerleyerek Yayça ve Srebrenik bölgesini almıştır. Burayı Osmanlı ile arasında bir tampon bölge haline getirmiştir. Daha sonra burada 1476 yılına kadar sürecek bir krallık kurmuştur. Fakat bu durum, fazla uzun sürmemiş, Bosna'nın bir kısım toprakları 1482'de alınarak Bosna sancağına bağlanmıştır. Zivornik merkezli başka bir sancak kurulmuştur. 1512 Mohaç Zaferi'yle Yayça ve Benaluka da Osmanlı hâkimiyetine katılmıştır.¹⁶

Bölge Fatih'in fethiyle İslamlaştı. Bu bağ sebebiyle Bosna payitahta sadakatle bağlı kalmıştır. Yirminci yüzyılda bile Boşnaklar Avusturya ilhakına karşı Osmanlının yanında olacaklarını bildirmişlerdir. Bosna Müslüman halkı Osmanlı merkezî idaresi nezdinde birtakım haklar elde etmiştir. Vergi muafiyeti bunların başında gelir. Bu Bosnalı Müslümanları imtiyazlı bir konuma taşımıştır. Toprak sahiplerinin arazileri fetihden sonra da sahiplerinde kalmıştır. Tımar ve ocaklıklar babadan oğula geçme sistemiyle devam ettirilmiştir. Verilen bu haklar Boşnakların kendilerini bölgede yaşayan farklı dinlerdeki kişilerden daha ayrıcalıklı hissetmelerini sağlamıştır. Fakat bu durum sonraki süreçte siyasî bir sorun olarak Osmanlının karşısına çıkacaktır.¹⁷

Fatih Sultan Mehmet, Bosna'yı ele geçirdikten sonra buradaki halkı dinî konularda serbest bırakmıştır. Katolik olan Macar ve Ortodoks olan Sırp lar bölge halkının çoğunluğunu oluşturmaktadır. Sırp ve Macarların baskısı altında ezilen ve Papa'nın baskıları sonucu on üçüncü yüzyılda bölgede Bogomil adı verilen başka bir Hristiyan mezhebine geçildiği görülmektedir.¹⁸ Bu mezhep Katolik mezhebinin kabul ettiği vaftiz, haç ve Hz. İsa'nın ilahî vasfına verdiği anlamı reddeder. Şarap içmek, ihtişamlı hayat ve ruhbanlığı kabul etmez. Fatih, bölgeyi fethedince Bogomil mezhebine mensup kişiler İslamiyet'i kolay benimsemişlerdir. Fatih, Bosna'da Müslümanlara ve gayrimüslim halka can ve mallarının devlet tarafından korunacağı

¹⁵ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, İstanbul 2008, s.258.

¹⁶ Uzunçarşılı, *a.g.e*, C 2, s.81.

¹⁷ Gölen, *a.g.e*, s. 421-423.

¹⁸ Uzunçarşılı, *a.g.e*, C 2, s. 84

garantisi vermiştir. Hristiyan çocukları devşirme usulü yetiştirerek, devletin idarî kadrosunda görev alma imkânı tanımıştır. Müslüman halka topraklarının geri verilmesi buranın İslamlaşma sürecini hızlandırmıştır¹⁹

Bosna, 1683 yılında yani II. Viyana Kuşatması'nda ciddi tahribata uğramıştır. Benaluka, İzvornik ve Saraybosna gibi önemli şehirler yıkılmış, Avusturya bölgede kurduğu çetelerle çok sayıda insanın ölmesine ve şehirlerin yıkılmasına sebep olmuştur. Saraybosna bu tarihte en fazla yıkıma uğrayan şehirdir. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması Bosna ile Avusturya'nın sınır komşusu olmasına ve Bosna'da kargaşa ortamının artmasına sebep olmuştur. Avusturya'nın aldığı topraklarda yaşayan Müslümanlar Bosna'ya göç etmişlerdir.²⁰

1.2.2.2. Bosna'nın Teşkilatlanması

Osmanlı Devlet idarî teşkilatının en büyük birimi, "beylerbeyilik" yani eyalettir. Eyaletlerden sonra liva yani sancak gelir. Batıya doğru genişleme siyaseti izleyen Osmanlı için Bosna, bir uç bölgesi olmuştur. Bir zamanlar Üsküp'ün üstlendiği siyasî ve askerî karakol vazifesini, 1463'ten sonra Bosna üstlenmiştir. Bosna fethedildikten sonra Rumeli eyaletine bağlı bir liva (sancak) konumuna getirilmiştir. Minnetoğlu Mehmet Bey, buraya sancak beyi olarak atandı. Hersek sancağı ise, 1470 yılında oluşturuldu. 1550 yılında Bosna-saray daha sonra da Travnik sancak merkezi olarak kabul edildi. Bosna, Dalmaçya ve Slovenya bölgesinin bir bölümünü topraklarına dâhil ettikten sonra 1583 yılında eyalet haline geldi. Eyalet merkezi Benaluka olarak kabul edilse de bu durum ilerleyen zamanda eski haline dönüştürüldü.²¹

Bosna sancağı, civar sancakların bağlı olduğu merkezî sancak konumundaydı. Bosna sancak beyi bir savaş olduğunda beylerbeyi konumunda savaşa katılırdı. Bosna'nın bu imtiyazlı durumu eyalet olunca da devam etmiştir.²² Hırvatistan ve Adriyatik kıyılarında Venedik ve Avusturya ile yapılan mücadeleler sonucunda

¹⁹ Caner Sancaktar, "Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C. 23, S.10, 2015, s. 26-28.

²⁰ Zafer Gölen, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Belleten*, Ankara 2010, C 714, s. 424.

²¹ Yüksel, *a.g.m.*, s.1321.

²² Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *OTAM*, 18/2005, Ankara 2006, s. 250.

sınırlar değişmiştir. Yapılan fetihler sonucu Bosna Hersek, Rumeli'den ayrılarak eyalet haline gelmiştir. Bir yerin eyalet statüsünü almasındaki en önemli faktör, o bölgenin stratejik konumu ve mevcut ihtiyaca cevap vermesidir. Bosna eyalet olunca dokuz sancak da Bosna'ya bağlanmıştır. Bunların içerisinde “Paşa sancağı” da denilen Saraybosna en önemlilerindedir. Diğer bazı sancaklar gibi bu sancağın da kendine ait kanunu ve malî hukuku bulunmaktadır. Bunun dışında gayrimüslim halkın çoğunlukta olduğu Hersek sancağı da yer almaktadır. Bosna'nın güneyinde yer alan bu sancağın başkenti Mostar'dır. Kilis, Pojega, Orahovica, Kırka, İzvornik, Cernik, Bihaç diğer sancaklardır. 16. yüzyılda görülen bu durum 18. yüzyılda değişmiştir. Pojega ve Kırka sancaklık özelliklerini kaybetmişlerdir. Hersek, İzvornik ve Kilis sancak olarak kalmıştır.²³

Tanzimatın her alanda uygulanmaya başlanmasıyla idarî teşkilatta da bazı düzenlemeler yapıldı. 1851 yılında yapılan düzenlemeyle Bosna eyaleti; Hersek, İzvornik, Benaluka, Bihke, Yenipazar ve Travnik olmak üzere yedi sancağa ayrıldı. 1854 yılından sonra idarî yapıda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 1863 yılında iç ve dış karışıklıkların önüne geçmek amacıyla Fransa'nın vilayet teşkilat yapısı örnek alındı. 1864'te, ilki Tuna vilayetinde uygulanmak üzere vilayet nizamnamesi uygulanmaya koyuldu. Bu nizamnameye göre, vilayetler sancak, kaza ve nahiyelere ayrılacaktı. Bütün idarî organlar valinin emrinde olacaktı. Bu düzenlemeye göre; Bosna eyaleti, Hersek ve Yenipazar sancaklarıyla birleştirilerek Bosna vilayeti adı altında toplandı. Vilayet nizamnamesi gereğince;

Saray sancağına bağlı Saray, Visoka, Foyniçe, Kladina, Çelebipazar, Vişegrad, Çayniçe,

Benaluka sancağına bağlı; Benaluka, Gradiška, Teşne, Derbend,

İzvornik sancağına bağlı Tuzla, İzvornik, Brečka, Srebreniça, Maglay, Biyelina, Berçe ve Gradaçaç

Bihke sancağına bağlı, Pridor, Kostayniçe, Maden, Ostrușça, Krupa ve Nevesil

Travnik sancağına bağlı; Yayçe, Akhisar, Ehlune ve Glamoç

²³ M. Tayyib Gökbilgin, *M. Tayyib Okıç ve Bosna Hersek Tarihi Bosna Eyaleti*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978, s. 38-41.

Yenipazar sancağına bağlı; Seniçe, Yenipazar, Yletroviçe, Yenivaroş, Tergovişte, Prepol, Gusine, Akova, Bihor, Taşlıca, Kolaşin ve Berana

Hersek sancağına bağlı; Mostar İstolçe, Liyubuška, Koniçe, Foça, Nevesin, Trebin, Bleke, Gaçka ve Nikşiç kazaları yer almaktadır.²⁴

Bosna ve Hersek Osmanlı döneminde ayrı birer sancak olarak kabul edilmiştir. Bosna eyalet olunca Hersek sancak olarak Bosna'ya bağlanmıştır.19. yüzyılda Bosna'ya bağlı yedi sancak bulunmaktadır. Saraybosna ve ona bağlı yedi kaza, İzvornik ve dokuz kaza, Benaluka ve dört kaza, Bihke ve sekiz kaza, Travnik ve beş kaza, Hersek ve on bir kaza, Yenipazar ve on kaza şeklindedir.²⁵

1.2.2.3. Bosna'nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkması

18. yüzyıl Osmanlı ve Bosna için zor bir dönem olmuştur. Avusturya'nın Bosna üzerindeki işgal planları ve Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'nın Osmanlı içindeki Ortodoksların hamiliğini alması, durumları daha da zorlaştırmıştır. Sırlar, Bulgarlar ve Karadağlılar, bağımsız birer devlet olma adına Osmanlı yönetiminden şikâyetçi olmaya başladılar. Osmanlı, bölgede gayrimüslim halka sınırsız haklar verince, bölgede yaşayan Boşnaklar zor durumda kalmış ve bu durum bölgede Müslüman gücünü azaltmıştır.²⁶

Bosna için diğer bir tehlike, Venedik Cumhuriyeti'ne son veren Campo Formiya Antlaşması olmuştur. Fransa ile Avusturya arasında yapılan antlaşmayla Avusturya, Dalmaçya'yı alarak Balkan topraklarına yerleşmiş ve Bosna ile sınır komşusu olmuştur. Venedik Cumhuriyeti'nden payına düşen topraklarda Fransa, Osmanlı'nın Balkan coğrafyasına yerleşip, okullar açarak Hırvat milliyetçiliğini canlandırıp karışıklık çıkarmak istemiştir. Fransa'nın amacı Bosna'yı almaktı. Çünkü Bosna, Fransa için İstanbul'a açılan kapıdır. Sırlar bölgedeki Ortodoksların da desteğini alarak Büyük Sırbistan Devleti'ni kurmak arzusunda olmuştur.²⁷

Fatih Sultan Mehmet Sırbistan'ı fethettiğinde din, dil ve toprak hürriyeti gibi haklarda özgürlükler tanıdı. Bu durum Avrupa'nın baskıcı derebeylik sisteminden

²⁴ Gölen, *a.g.e.*, s.139-148.

²⁵ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992, s. 296.

²⁶ Zafer Gölen, "1849-1851 Bosna Hersek İsyanı", *Belleten*, Ankara 2002, s. 425.

²⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara 1995, s. 54-55.

daha adil bir yaklaşımdı. Sırlar, Osmanlı Devleti yönetiminden memnundular. Bu memnuniyet 18. yüzyıla kadar sürdü. Milliyetçilik ve istiklal fikirlerini Sırlara aşıl原因 Avusturya ve Rusya bu isyanların nedeni olmuştur. Sırların isyan etmelerindeki diğer nedenler, Osmanlının bölgede kurmuş olduğu adil düzenin zamanla yıkılması, bölgeye atanan yöneticilerin eğitimsiz olmaları ve adil davranmamalarıdır.²⁸

Osmanlı Devleti'nin bu dönemde düzenli bir askerî birliğinin olmaması da başka sorunları beraberinde getirdi. Çoğu başıbozuk düzensiz birlikler ve merkezden uzaklaştırılmak istenen Yeniçeriler, gittikleri bölgede ahaliye baskı yapıyorlardı. Bunların en önemlisi Süleyman Paşa'dır. Bosna sancağına atanan Paşa, burada halka baskı uygulayıp zulmedince isyan kaçınılmaz oldu.²⁹

Yeniçeriler, Sırbistan'da halka zulmetmeye başlayınca, halk bu durumu İstanbul'a şikâyet etti. Yeniçeriler, bu şikâyet üzerine Sırp ileri gelenlerini öldürdü. Bu olay isyanın başlangıcı oldu. İsyanın elebaşısı, Kara Yorgi adında bir domuz tüccarıdır. Eşkiya iken Avusturya'da askerî hizmette bulunmuştur. Yorgi'nin amacı, Yeniçerilerin haksızlıklarına karşı onlarla mücadele etmektir. Bu konuda padişahın yanında, ona yardımcı olma niyetinde olduğunu belirtti. Yorgi, bölgedeki Müslüman Boşnakların da desteğini almıştır. Yeniçeriler alt edilmiş ve Belgrad alınmış olmasına rağmen Sırların istekleri bitmedi. Bu istekler şunlardı: Belgrad'ta bir tane de Sırp milletinden biri bulunacak, kalenin savunmasında Sırlardan da birlik bulundurulacaktı. Sırlar vergi vermeyecek, af gelecekti. Sırların savaşırken harcadıkları para ödenecek, dinî vazifeleri için gereken bazı şartlar da yerine getirilecekti. Bu istedikleri yerine getirilmeyince, Kara Yorgi Sırp meclisinin de onayını alarak bağımsız bir Sırbistan kurmak adına Osmanlıya savaş açmıştır.³⁰

Sırp isyanı Bosna Hristiyanlarının da ayaklanmasına neden oldu. Çoğu Hristiyan ahali Kara Yorgi'ye destek verdi. Boşnaklar devlete desteklerini sonuna kadar göstermişlerdir. 1806 yılında başlayıp 1812 yılında biten bu isyan Osmanlı-Rus savaşına sebep olmuştur. Sırlar, bu bölgede Yadar, Racvina ve Böğürdelen

²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. I, Ankara 1993, s. 103.

²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 5, İstanbul 1993, s. 2587.

³⁰ *Bosna- Hersek ile İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919)*, s. 12.

bölgelerini ele geçirmişler, Müslüman halka zulmetmişlerdir. Bosnalı Müslümanlar Sırların aldıkları bu yerlerden göç etmişler ve bu durum Bosna'da karışıklığa neden olmuştur. Bosna halkı Sırlarla mücadele edecek güce sahip değildi. Bunun nedeni, Bosna Hersek sınırlarını korumak amacıyla görevlendirilen askerlerin ve idarî birimlerin tutumu olmuştur. Bosna alındığı zaman askerî ve idarî kadrolara o bölge halkından atamalar yapılmıştır. Buradaki görevlilere tahsis edilen dirliklerin zamanla şahsî mülk haline gelmesi, bölgede yerel bir otoritenin oluşmasına ve atanan kişilerin bağımsız hareket etmelerine sebep olmuştur. İsyân, imzalanan Bükreş Antlaşması ile sona erdi. Bükreş Antlaşması, Osmanlının gücünü kaybettiğini gösteren bir antlaşmadır. Çünkü bu antlaşmayla Sırlara ayrıcalıklar verilmiştir.³¹

III. Selim dönemi, eyaletlerde zayıf olan merkezî otoritenin gücü II. Mahmut döneminde ciddiye alınmıştır. Bosna'da merkezî reformlar, II. Mahmut döneminde yapılmıştır. İlk uygulama Bosna'da dağıtılmış olan tımar ve zeamet topraklarının denetlenmesi olmuştur. Silahtar Ali Paşa kimin elinde tımar³² veya zeamet³³ varsa, merkeze bildirmeleri ve bu toprakların kendilerinde kalması için denetimin yapıp merkezden onayının alınmasını şart koşturmuştu. Bu durum, Boşnakların hoşuna gitmemiştir. Kendilerine yapılan müdahalenin güçlerini azalttığını savundular. Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'dan gelen Müslümanların yapılan işkenceleri anlatmaları da bölgedeki muhalefeti güçlendirdi. II. Mahmut, merkezî otoriteyi güçlendirmeyi istiyordu. Eyaletlerin yapılandırmaya ihtiyacı vardı. Fakat durumu düzeltmek amacıyla Bosna'da yapılan düzenlemeler, bölgede isyan ve başkaldırıya sebep oldu. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının kaldırılarak yerine modern bir ordu olan Asakir-i Mansur-i Muhammediye'nin kurulması, itirazları da beraberinde getirdi. Emir, Bosna'ya ulaşınca Travnik'te halk isyan etti. Saraybosna'da olaylar büyüdü. Bosnalılar topraklarının dışında başka bir yerde askerlik yapmak istemiyorlardı. Üniformalar üzerindeki haç işaretinin, onları Avusturya askerî olarak tanıtaçağından endişe duyuyorlardı. İsyân, Travnik'te Abdurrahim Paşa tarafından bastırıldı. Bu

³¹ Gölen, *a.g.m.*, s. 429.

³² Osmanlı Devleti'nde hizmetleri karşılığı masraflarını karşılamak üzere asker ve memurlara asker yetiştirmek koşuluyla birtakım yerlerin gelirinin tahsil edilmesidir (bkz. Halaçoğlu, *Osmanlı Devlet Teşkilatı*, s. 94.)

³³ Yıllık gelirleri 20 bin ve 100 bin arasında olan hizmetleri karşılığı orta sınıf memurlara verilen topraktır (bkz Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 93).

isyan Bosna'da merkezle muhalefetin arttığı, güvenin kalmadığı, fitne ve fesatın arttığı bir dönüm noktası olmuştur. Bu isyanın neden olduğu 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı, Osmanlının yenilgisiyle sonuçlandı. İmzalanan Edirne Antlaşması ile Sırbistan, içinde Bosna'nın da yer aldığı altı eyaletten oluşan bağımsız bir eyalet haline geldi. Yunanistan bağımsızlığını aldı.³⁴ Bütün bu gelişmeler Bosna halkını telaşlandırdı. Bosna'da bu tarihten sonra asıl kopmalar başladı. Yapılan Edirne Antlaşması ile merkezin ses çıkarmaması sonucu, Bosna Müslümanları aralarında örgüt kurdular. Amaçları Sırlara karşı kendilerini savunmaktı. Bu amaçla Kapudan Hüseyin Gradaşeviç önderliğinde “*Bosna Ejder*” adı altında Bosna'nın ileri gelen Müslüman ailelerin içinde bulunduğu bir ayaklanma çıktı. Bu isyan, 1832'de bastırılmıştır. Neticede Hersek, 1833 yılında Bosna'dan ayrılarak Ali Paşa'nın mutasarrıflığına verilmiştir. Tımar sistemi ortadan kaldırılmış ve bölgede derebeyi gibi hareket eden Kapudanlık müessesesine son verilmiştir.³⁵

Bosna Hersek bölgesinde çıkan karışıklıkların nedenlerinden bir diğeri, 1839 yılında yayınlanan Tanzimat Fermanı'dır. Bu ferman Bosna Müslüman halkının hoşuna gitmedi. Çünkü fermanın şartları tatbik edildiği takdirde Bosna ellerinden gidecekti. Fermanın, Müslim ve gayrimüslim herkesin eşit sayılması maddesi, Bosna'da yaşayan Müslümanları tedirgin etti. Bu durum Kur'an ve şeriata aykırı bulundu. Ayrıca bu hakkı elde eden gayrimüslim halk Avrupalı devletlerin desteğiyle Müslümanlara baskı yapabilecekti. Merkez, halkı sakinleştirmek için uygulamayı geciktirse de sonra Bosna halkının bu yaptığını şımarıklık olarak nitelendirip, Tanzimat maddelerini uygulamaya koymuştur. Fermanın uygulanmasıyla, Ali Rızvanbegoviç önderliğinde 1849 yılında isyan çıktı. Bu isyan, Bosna'da bir kısım yerlerin elden çıkmasıyla sonuçlandı. Travnik ve birkaç yer valinin kontrolünde iken Benaluka, Bihke ve Hersek topraklarının çoğu asilerin kontrolüne geçti. Osmanlı, Bosna'da sert tedbirler aldı. Ömer Lütfi Paşa, bölgeye gönderilerek durum kontrole alınmıştır. Emrindeki ordunun sonradan İslamiyet'i seçen Macar halkından oluşması, Bosnalı Müslümanların tepkisine neden oldu. Ömer Lütfi Paşa bölgede uzun süre kaldı, 25 muharebe yaptı. Sonunda ayaklanmaların başı Ali Rızvanbegoviç'i alt ederek isyanı bastırdı. İsyancıların ağır bir şekilde cezalandırılması ve Tanzimat'ın

³⁴ Armaoğlu, a.g.e, s. 276-278.

³⁵ Gölen, a.g.m, s. 435.

uygulanarak gayrimüslim halka ayrıcalıklar verilmesi, Bosna'da Müslüman halkın gücünü kırmıştır.³⁶

1862 yılında çıkan bir olay, Osmanlı askerinin Belgrad'ı bombalamasına sebep oldu. Bu Osmanlıyı Avrupa karşısında haksız duruma düşürmüştür. Müslüman halkın kale içinde oturması ve Sokol ile Uziçe Kalelerinin yıkılması kararının alındığı İstanbul Protokolü imzalandı. Bu işte karlı çıkan Sırbistan oldu. Bölge Hristiyanlarına tanınan haklar ve Müslüman halkın zulüm görmesinin önüne geçilememesi, Osmanlı için bir hataydı. Bölge Müslümanlarının güvenini yeniden kazanmak amacıyla Ahmet Cevdet Paşa, Bosna'ya idareci olarak gönderilmiştir. Paşa, Tezakir'inde, Hersek sancağı olan Mostar'a yabancı devletin ruhsatıyla girmenin üzüntüsünü dile getirmektedir. Cevdet Paşa, Müslümanların ellerindeki toprakların Hristiyanların eline geçmesini engelleyecek birtakım tedbirler aldı. Bosna'da devlet, Müslümanların arazilerini Hristiyanlara satmalarına taraftar değildi. Bunu önlemek amacıyla, çıkarılan Tımar kanunu ile Bosna Müslümanlarının rahat bir nefes almasına vesile oldu. Bu tavırlar devletin Bosna Müslümanlarının güveninin kazanması anlamına geliyordu. Ahmet Cevdet Paşa isyanı bastırdı. Fuat Paşa'nın verdiği yetki ile Bosna'da gerekli askerî düzenlemeleri yaptı.³⁷

Cevdet Paşa, ekonomik alanda da bazı düzenlemeler yapmıştır. Mültezimlerin kendi çıkarları için kullandıkları vergi ve aşar vergisi meselelerini halletmek amacıyla bir komisyon kurdu. Bu komisyon, Hersek halkından müteşekkil idi. Böyle olunca Hersek eşrafı, Bosna eşrafına göre halkın üzerinde söz sahibi olmuştur. Cevdet Paşa, bu özelliği askerî düzenlemeler için kullanmak istedi. Boşnaklar askerliği yurtlarından ayrılmamak için tercih etmiyorlardı. Hersek halkı bu duruma daha yatkındı. Komisyon, Sırların ve Avusturya'nın takibine uğrasa da halk Cevdet Paşa'ya olan sadakatlerinden ödün vermemiştir. Cevdet Paşa, Bosna Hersek'te halktan üç tabur asker meydana getirmiştir.³⁸

Ahmet Cevdet Paşa Bosna Hersek'te eğitimde de reformlar yapmıştır. Cevdet Paşa, Bosna Hersek'te Müslim ve gayrimüslim çocukların eğitimine önem vermiş,

³⁶ Gölen, a.g.e., s 86.

³⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezakir*, TTK, C 3, Ankara 1986, s. 267.

³⁸ Cevdet, a.g.e, s. 37.

çok sayıda okul açılması için halkı teşvik etmiştir. Cevdet Paşa eğitim sistemine gerektiği yerde müdahale etmiştir. Paşa, Mostar'da rüşdiye mektebinde okutulmak üzere on sekiz çocuğun bir üst derecedeki rüşdiye okuluna alınamayacağını, bunların önce temel eğitim almaları için sıbyan mektebinden başlamaları gerektiğini ifade etmiştir. Fakat bu çocukların, Hristiyan olmalarından dolayı Kur'an-ı Kerim ve ilmihal okutmak uygun olmayacağından, senelik beş yüz kuruş kira verilerek bir yerin tutulması ve burada yüz elli kuruş maaşla bir hocanın görevlendirilmesiyle bu Hristiyan çocukların eğitime tabi tutulması sağlanmıştır. Öğrenci sayısı kısa sürede otuza çıkmıştır. Bu okulda Müslüman ve Ortodoks çocuklar da mevcuttu. Hocaları Müslüman olsa da okul Latin Mektebi olarak anılmaktadır. Öğrencilere kısa sürede Türkçe okuyup yazma öğretilmiştir.³⁹

Cevdet Paşa Saraybosna'da okulları teftişe giderken Müslim ve gayrimüslim çocukların gruplar halinde şehrin dışında eğitim gördüklerini söylemektedir. Mostar'daki okulların düzenli ve güzel olduğunu, Hristiyan okullarını teftişe önem verdiğini belirtmiştir. Kız ve erkek çocuklarının okulları ayrıdır. Cevdet Paşa, buradaki Hristiyan okullarında Türkçe eğitiminin verilir verilmeyeceğini kontrol etmiştir. Cevdet Paşa'nın eğitim konusunda gösterdiği başarı onun bu ziyaretinde biri kız diğeri erkek iki Hristiyan çocuğun teşekkürlerini, Türkçe olarak ifade ettikleri şu sözlerden anlaşılmaktadır:

"Fehâmetlü efendimiz. Kudretlü azametlü Pâdişâhımız Sultan Abdülaziz efendimiz hazretlerine teşekkür etmek üzere mektebimiz şâkirdleri beni intihâb ve tevkil ettiler. Evvela Allahu Te'âlâ hazretlerine teşekkür eyleriz ki bizi böyle merhâmetli ve şefkatli pâdişâhın ülkesinde yarattı ve pâdişâh-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerine dahi teşekkür ederiz ki bizi her türlü ni'met ve ihsânına nâil etti ve zîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh-ı Devlet-i Aliyüzyile'de her türlü âsâyiş veistirâhatte bulunduğumuzdan dolayı ne vechile teşekkür edeceğimizi bilemeyip refikalarım ile beraber du'â-yi tezâyüd-i eyüzyılâm-ı ömr ü âfiyet-i pâdişâhî tekrâr be-tekrâr merfû-ı kabûl-gâh-i cenâb-ı Rabbü'l-ibâd kılınmıştır ve mektebimizi bi't-teşrîf beyne'l-akrân bizi müftehîr buyurduğunuz dahi kezâlık cümle tarafından teşekkür ederim"

³⁹ Cevdet, a.g.e, s. 49.

“Kudretlu Padişah-ı alem-penah Abdülaziz Han efendimiz hazretlerinin vekili efendimiz. Zat-ı fahimaneleriniz vatanımızı teşrif ile sıhhat ü afiyet üzere aramızda sizi gördüğümüzden ve teşrif-i aliniz ahali-i beldenin istirahat ve ıslah-ı halleri için olduğuna bildiğimizden hep refika ve sınıfdaşlarımız tarafında arz-ı teşekküre intihab olduğuma teşekkürle beraber tezayüd-i eyüzyılâm-ı ömr ü ikbal-i fahimaneleriniz dua’sı vird-i zebanımız olduğuna arz eylerim.”⁴⁰

Cevdet Paşa bölgede, herkesin istediği şekilde ister kendi dininde ister mekteplerde özgürce eğitim görmelerini sağlamıştır. Çünkü Cevdet Paşa, Bosna Hersek’te devlete bağlı kalmanın ve isyanların azalmasının çözümünün, cahilliği ortadan kaldırmakla mümkün olacağını biliyordu. Bir okul ziyaretinde Hristiyan bir çocuk, teşekkürlerini Paşa’ya şu sözlerle ifade etmektedir:

“Çok şükür olsun Cenâb-ı Hakk’ın bizlere inâyet-i mahsûsa-i ilâhiyüzyilesi olan Sultan Abdülaziz Han efendimiz hazretlerinin asr-ı hümayûnlarında böyle bir ferahlı güne yetiştik. Bi’l-cümle sunûf-ı tebe’ası hakkında kalb-i rahîm ü şefik ile mütesâviyen lûtf u iltifât buyurdıkları cihetle cümlemiz bahtiyâriz. Bundan dolayı ne vechile teşekkür edeceğimizi bilemeyüp du’a-yı tezâyüd-i eyüzyılâm-ı ömr ü iclâl-i padişâh-ı merâhim İtiyâda terdfen me’mûr-ı murahasaları semâhatlü Cevdet Efendi hazretlerine dahi du’âlar eyleriz.”⁴¹

Bosna Hersek’te Hersek bölgesinde, 1875 yılında yeni bir isyan gelişti. Hersek halkı Müslüman, Katolik ve Ortodokslardan oluşmaktaydı. Bosna’ya bağlı Hersek sancağında Hristiyan nüfus Müslüman nüfusundan fazladır. Ekonomik ve sosyal durumlarda Müslümanlar daha iyi durumdaydı.⁴² Hersek halkının çoğunluğu çiftçi idi. Toprakta alınan vergi Hersek’te ciddi problemlere neden olabiliyordu. Hristiyan köylülerin topraklarında çalıştıkları toprak sahiplerine karşı isyan etmeleri ve mültezimlerin verimsiz geçen hasat mevsiminde, vergi toplama konusundaki ısrarları isyana sebep olmuştur. Batılı devletler isyanı silahlı destek vererek teşvik ettiler.⁴³ İsyân, Hersek’in Navesin kazasında başladı. Bu isyanı Batılı yayın organları Hristiyanların zulme uğradığı şeklinde yalan haberlerle dünya kamuoyuna sundu. Fransa, isyancılarla görüşülmek için bir komisyon kurulmasını sağladı. 1876 yılında yapılan görüşmelerde alınan kararlar, Hristiyan halka bölgede güç kazandırmıştır. Hersek isyanı bilinçli olarak dünyaya duyurulmuştur. Amaç, Bosna Hersek’i işgal etmektir. Bunda ısrarcı olan Avusturya Devleti olmuştur. Macar sınırlarının

⁴⁰ Cevdet, a.g.e, s. 20.

⁴¹ Cevdet, a.g.e, s. 21.

⁴² Karal, a.g.e, s. 72.

⁴³ Shaw, a.g.e, s. 201.

yakınındaki Bosna Hersek'te bir Slav devletinin olmasını istemeyen Macar Devleti, bu toprakların Osmanlının elinden çıkacağını biliyordu. Burası Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilemezse, burada güçlü bir Slav devleti kurulacaktı. Prusya'nın Fransa karşısında üstün gelmesi ve Almanya Devleti'nin kurulması durumları değiştirdi. 1876 yılında Osmanlıya gönderilen notayla, Hristiyan halkın serbestçe ayin yapmaları, iltizam sisteminin kaldırılması, çiftçilerin durumlarının düzeltilmesi gibi birtakım isteklerde bulunuldu. Osmanlı Hersek, Karadağ ve Sırbistan ayaklanmaları dolayısıyla bu notayı kabul etti. Bu sırada Abdülaziz tahtan indirilmiş ve otorite boşluğu yaşanmıştır. Bunu fırsata çeviren Sırbistan ve Karadağ Osmanlıya savaş ilan etti.⁴⁴ Rusya'nın devreye girmesiyle, önce İstanbul Tersane Konferansı, ardından İngiltere'nin çabalarıyla da Londra Protokolü imzalatılmak istenilmiştir. Bu protokollerin şartları ağır olduğu için Osmanlı reddetti. Bu olay antlaşma yollarını kaparken 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı patlak verdi. Bu savaşın çıkmasındaki asıl neden, Rusya'nın Londra Protokolü'nü kabul etmeyen Osmanlıyı, pusuya düşürme isteği idi. Bunun için bahanesi ise, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın nasihatlerine kulak tıkaması ve Hristiyan halkın durumunu düzeltecek tedbirlerin alınmaması olmuştur. II. Abdülhamid bu savaşa taraftar olanlar ve olmayanlar arasında karar vermek zorunda kalmıştır. Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan savaş taraftarı iken, Rusya ordusunun durumunu bilen Osmanlı komutanları, bu savaşa aleyhtar olmuşlardır. Rusya, İstanbul Konferansı'ndaki maddeleri Osmanlıya kabul ettirmek istiyordu. Gerçekte ise, Slavlardan oluşan Balkan devletlerini sözde bağımsız yaparak burada kuracağı nüfuz ile İstanbul ve boğazlara yaklaşmaktı. Nitekim savaş, Rus kuvvetlerinin başarısıyla sonuçlanmış ve Osmanlı hükümeti mütareke istemiştir. Bu savaşta Sırbistan, Romanya ve Karadağ, Rusya'nın yanında yer aldı. İngiltere, savaşın kendi çıkarlarına ters düştüğü gerekçesiyle Çanakkale'ye donanma gönderdi.⁴⁵ Rus kuvvetleri doğuda Erzurum, batıda İstanbul önlerine kadar gelirken, bu durumdan tedirgin olan Osmanlı, 1878 yılında Edirne Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Buna göre, Osmanlı ordusu Küçükçekmece-Terkos hattına kadar çekildi. Ve buralara Rus kuvvetleri yerleştirilmiştir. Bunun sonunda 3 Mart 1878 yılında Ayestefenos Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre;

⁴⁴ Gölen, *a.g.m.*, s. 458.

⁴⁵ Karal, *a.g.e.*, s. 41-57.

Romanya, Karadağ ve Sırbistan bağımsız olmuş, Niş'i Sırbistan almış, Karadağ Adriyatik Denizi'ne kadar uzanacak topraklara sahip olmuştur. Rusya, Besarabya'yı Romanya'dan almış, karşılığında Dobruca kendisinde kalmıştır. Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik haline getirilerek sınırları Tuna'dan Ege Denizi'ne, Arnavutluk'tan Karadeniz'e kadar uzanacaktı. Bulgaristan prensi, halk tarafından serbestçe seçilecek, bu prensi Avrupa devletleri onaylayacak, Osmanlı Devleti de tasdik edecekti. Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olmak üzere Bosna ve Hersek'te, Rumeli'nin Hristiyanlarla meskûn bölgelerinde ve Doğu Anadolu'da Ermeniler'in bulunduğu yerlerde ıslahat yapılacaktı. Osmanlı Devleti, savaş tazminatı olarak Rusya'ya 1.410.000.000 ruble verecekti. Ancak bu tazminatın büyük bir kısmına karşılık Rumeli'deki bazı yerler ile Kars, Ardahan, Batum ve Doğubayazıt'ı Rusya'ya bırakacaktı. Kalan 300.000.000 ruble ise, para olarak ödenecekti. Rus askerleri, Bulgaristan hariç olmak üzere, antlaşmanın imzalanmasından üç ay sonra Rumeli'yi, altı ay sonra da Doğu Anadolu'yu boşaltacaktı. Osmanlı topraklarında yaşayan Rus tebaası savaştan önceki gibi ticaret yapabilecek ve Rus konsoloshâneleri onları resmen himaye edebilecekti.⁴⁶

Ayestefenos Antlaşması'nda, Rusya'nın Balkanlarda Osmanlı topraklarında nüfuz sahibi olması ve burada kurulacak Bulgaristan Devleti'nin sakıncaları İngiltere, Avusturya, Almanya ve Fransa'yı rahatsız etti. Ayestefenos Antlaşması'nın maddelerini görüşmek ve değiştirmek amacıyla, Berlin'de bir araya gelindi. İngiltere Osmanlı'nın savunuculuğunu yapma karşılığında Kıbrıs'ı aldı. Berlin Antlaşması 13 Haziran 1878 yılında Bismark'ın önderliğinde imzalandı. Savaş, iki devlet arasında olduğu halde antlaşmaya birçok devlet katılmıştır. Bu antlaşmayla Bulgaristan özerk devleti kuruldu. Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını ilan ettiler. Avusturya çok istediği Bosna Hersek bölgesini ele geçirmiş oldu.⁴⁷

Bosna'da 200 yıllık Osmanlı hâkimiyeti böylece sona erdi. Müslüman halk, başta Saraybosna olmak üzere her yerde ayaklandı. II. Abdülhamid'in desteğiyle Müslümanlar, Bosna Hersek'te yerel örgütler kurmuşlardır. Avusturya, Bosna'da huzursuzluk çıkmaması amacıyla önce halka bunun düşmanca bir tavır olmadığını

⁴⁶ Ali İhsan Gencer, "Ayestefenos Antlaşması", *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991, s. 225.

⁴⁷ Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDVİA*, C.5, İstanbul 1992, s. 517.

anlatan bir beyanname sundu. Sonra, Osmanlı ile bir antlaşma yaparak, Bosna-Hersek'in yeni statüsünü belirledi. Böylece, Avusturya burada, yerli halktan memur atayacak, hutbelerde padişahın adı söylenecek, minarelerde Osmanlı bayrağı çekilecek gibi maddelere yer verilmiştir. Bütün bu olanlara rağmen, Avusturya hâkimiyetinde kalmak istemeyen çok sayıda Bosnalı Müslüman, göç etmek zorunda kalmıştır.⁴⁸

Bosna Hersek, Avusturya tarafından işgal edilince bölgenin nasıl yönetileceği sorun olmuştur. Bölgenin işgali büyük ölçüde Hırvatlar tarafından yapıldı, Hırvat devlet memurlarından oluşan geçici bir hükümet kurulmuştur. Hırvatistan kanunları ve hukuk sistemi kabul edilmiştir. Macar hükümeti, Hırvatistan'ı desteklerken Avusturya'nın bölgeye hakimiyeti iki idarenin ortak bir noktada buluşmasına neden oldu. Topraklar krallığa ve ortak maliye bakanlığının idaresine verildi. Böylece ortak maliye bakanı Benjamin Kallay, 1882'de Bosna Hersek yönetimine verildi. Kallay, monarşinin diğer bölgelerinde uygulanan şekline benzer bir sistem getirdi. Fakat Bosna, çok geri kalmış bir bölge olduğundan yetenekli kimseler bu bölgeyi tercih etmiyorlardı. Böyle olunca mevcut halktan memur ihtiyacı karşılanmıştır. Bu memurların çoğu Slav kökenliydi. Memurların yarısı Hırvat, diğer kalanlar ise Polonyalı, Çek ve Sloven'dir. Çıkan ayaklanmaların temel sebeplerinden olan toprak sahipliği meselesi de işgalden sonra çözümlenmeye çalışılmadı. Bosna'da hakim siyasi otorite Sırp ve Hırvat asıllı Müslüman toprak sahibi ağalardı. Avusturya bu gruba ayrıcalık tanıyan Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ni devam ettirdi. Bunun yanı sıra, işgalin ardından vergiler artırıldı ve yeni vergiler konuldu. Buna rağmen, Kallay döneminde eğitim modernleşirken bölge daha iyi yönetiliyordu. Ayrıca demiryolu yapımına da büyük önem verildi. Bosna Hersek, Avusturya hâkimiyetine geçtikten sonra ulus anlayışı benimsendi. Osmanlı idaresinde dine dayalı yapılan ayırım, bu dönemde ulusal kökene dönüştü. Sırlar ve Hırvatlar dinleri ne olursa olsun, kendi ulusuna mensup olanları desteklemişlerdir. Hırvat menfaatini gözeten Habsburglar, Sırları hep bir tehdit olarak gördüler. Hırvatlar çoğunlukla Katolik oldukları için imparatorluk otoritesini ele geçirmişlerdir. Katolik kilise yapımına ve Katolik okullarının açılmasına büyük önem vermiştir. 1908 yılından sonra, Bosna Hersek'e

⁴⁸ Gölen, *a.g.m.*, s. 465.

vilayet teşkilatı ve yerel meclis verildi. 1910'da çıkan kanunla ilk seçim yapıldı. Oylama zengin ve muhafazakâr kesime ayrıcalıklı davranılmasıyla yapılsa da kurulan mecliste Müslüman ve Hırvat partiler yer aldı.⁴⁹

Değerlendirme:

Bosna Hersek, stratejik öneme sahip bir yer olduğu için devamlı istilaya uğramıştır. Bölgeye ilk yerleşen halk İlliryalılar iken sonra Roma hâkimiyetine girmiş ve Slavların yerleştiği bir yer olmuştur. Bosna'ya 1386 yılında ilk Türk akınları yapılmıştır. Burada Türklerin uzun süreli hâkimiyeti Fatih Sultan Mehmet dönemindedir. Bizans hâkimiyetinde bulunan Bosna, Fatih için alınması her açıdan önemli bir yerdi. Osmanlı, Balkanlarda güçlü bir devlet olmak istiyordu. Bosna hem batıya yapılacak fetihler için bir kapı, hem de batıdan gelecek tehlikeleri önlemek için kurulmuş bir kaleydi. Osmanlı donanma açısından zayıf bir devlettir. Bu yüzden denizlerin hâkimi olan Venediklilere karşı her zaman çekingen davranılmıştır. Denizlerdeki bu tehlikeyi engellemenin yolu da Bosna'nın alınmasından geçiyordu. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı Osmanlı topraklarına kattı. Halkının çoğu Katolik ve Ortodoks olan Bosna, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra hızlı bir değişime uğradı. Fatih Sultan Mehmet'in Bosna halkına verdiği haklar; dil, din ve ırk serbestliği ekonomik açıdan verilen imkanlar kısa sürede Bosna halkının Osmanlı yönetimini benimsemesine ve İslamlaşmasına vesile oldu. Fatih döneminde sağlanan adaletli, barışçı huzur ortamı 1804 yılına kadar sürdü. Bosna'da yaşayan farklı milletlerden halklar dönemin en büyük akımı olan Fransız İhtilali'nin bağımsızlık düşüncesinden etkilendiler. Bu durum ve beraberinde Bosna'nın hâkimiyetini almak isteyen Batılı devletlerin kışkırtmaları, bölgedeki huzurun kaçmasına neden oldu. Osmanlı hâkimiyetinde tek millet anlayışıyla kendilerini bir bütünün parçaları gibi gören Sırp, Hırvatlar, Bulgarlar ve Karadağlılar ayrıca, Ortodoks ve Katolikler Batılı devletlerin oyununa gelerek bağımsız olmak amacı taşıdılar. Böylece bölgede isyanlar başladı.

1839 Tanzimat Fermanı Bosna'da yaşayan gayrimüslimlere, birtakım haklar verilmesine sebep oldu. Bu hakların verilmesi bölgedeki kontrolün kaybolmasını beraberinde getirdi. Osmanlı, bir taraftan Batı'nın sesini susturmak ve gayrimüslim

⁴⁹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C 2, İstanbul 2009, s. 61-62.

halkı kışkırtarak bizim iç işlerimize müdahale etmelerini engellemek istediye de bunun zararlı yönünü de gördü. Bosna halkı, Panslavizm düşüncesini yaymak isteyen Rusya ve bölgeye hâkim olmak isteyen Avusturya ile mücadele etmek zorunda kaldı. Bunların desteklediği çeteler ise, Osmanlıdan daha fazla imtiyaz almak için halka zulüm ve işkence etmişlerdi. Bosna halkı hem fermanın yayınlanması hem de ferman hükümlerinin uygulanarak Bosna Müslümanlarının zor durumda bırakılmasının suçunu Osmanlıya yükledi. İşte bu yüzden Osmanlıya olan güvenini kaybetti. Bosna'daki ototritenin iyice zayıfladığını gören Batılı devletler kışkırtmaları artırdı. Ve Bosna Hersek'te isyanlar ardı arkasına geldi. Çiftçilikle uğraşan halk mültezimlerin ve büyük toprak sahiplerinin baskılarından bıkarak isyan ettiler. Bunun sonucu olarak tımar ve iltizam sistemi kaldırıldı. Karadağ ve Hersek isyanları da Batı kamuoyunun gündemine alınınca Osmanlı buradaki meseleleri Batılı devletlerle çözmeye başladı. Bölgede zulme uğrayan Müslümanlar değil de Hristiyan halkmış gibi Osmanlı suçlu bulundu. Osmanlının bölgeyi koruyacak gücü de kalmamıştı. Bosna Müslüman halkı, bir zamanlar küstüğü Osmanlıyı asla bırakmadı. Osmanlı adı bile bölgede güvende olmalarına yetiyordu. Çabalar sonuç vermedi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ve Berlin Antlaşması'yla Bosna Hersek Osmanlı hâkimiyetinden çıktı, Avusturya'ya bırakıldı.

II. BÖLÜM

1751-1905 DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK’TE EĞİTİM VE EĞİTİM FAALİYETLERİ

2.1. Eğitime Genel Bakış

Türk eğitim tarihine baktığımızda verilen eğitimin İslamiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrıldığını görüyoruz. İslamiyet öncesi Türk eğitiminin temelini töre ve onun kanunları oluştururken, İslamiyet’i kabulden sonra eğitim anlayışının tamamen sahip olunan dini yaymak ve yaşatmak adına yapıldığını görmekteyiz. Klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi de işte tam bu amaca hizmet etmiştir. Bu dönem eğitim sistemi iki kısımdan oluşmuştur: Örgün eğitim ve yaygın eğitim. Örgün eğitim kurumları mektep (sıbyan) ve medreseler; yaygın eğitim kurumları cami, tekke, kütüphane, sahaf, lonca, ev, kıraathane ve rasathanedir.⁵⁰

Örgün eğitimde mektep; saray, hükümet ve askerlikten ibarettir. Medrese, din ve hukuk işlerinden sorumlu olmuştur. Mektepler, sarayda okuma yazma öğrenilen ve saray görevlilerinin yetiştirildiği saray mektepleri; hanedana mensup çocukların, Kur’an ve namaz surelerinin öğretildiği Şehzadegan Mektebi; saray, ordu ve hükümette çalışacak memurların yetiştirildiği Enderun Mektebi’dir. Bunun dışında bir de askerî mektepler ve memur mektepleri bulunmaktadır. Bunların haricinde doğrudan halkın eğitilmesi amacıyla, halk mektepleri dediğimiz sıbyan mektepleri ve medreseler yer almaktadır.⁵¹

Osmanlı siyasî, idarî, sosyal, askerî ve ekonomik alanlarda batı tarzı bir düzenlemeye Tanzimat Fermanı’yla hız vermiştir. Fermanda birçok konuda hükümler yer alırken, eğitim ile ilgili hükümler yer almamıştır. Bu Tanzimatçıların eğitimi önemsemedikleri anlamına gelmemelidir. Eğitim alanında ıslahat yapılması lüzumu 18. yüzyılın ikinci yarısında anlaşılmıştır. Sadece halkın değil, ordunun da eğitiminin medrese elinden alınarak modern bir hale getirilmesi gerekmektedir.

⁵⁰ Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 Spring 2008, s. 345-352.

⁵¹ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C 1-2, İstanbul 1977 s. 5-77.

Mustafa Reşit Paşa yayınladığı Tanzimat Fermanı'nın doğru anlaşılması ve uygulanması için eğitimi şart koşmuştur. Medreseler bu zamana kadar eğitim ihtiyacını karşılamıştır. Fakat bu işi yürüten ulema, İslam hukukunu unutmuş ve şeriata aykırı davranmıştır. Medrese hocaları eski önemlerini ve yeteneklerini kaybetmişlerdir. Mehmet Ali Paşa, Mısır'da Osmanlıya rakip olacak güce sahiptir. Paşa'nın Mısır da medreseye bağlı mektepler değil, Avrupa sistemine göre kurduğu mekteplerin bu başarı da büyük payı vardır. Bunun önemini anlayan ıslahatçı padişahlar III. Selim zamanından itibaren yaptıkları ıslahatlar da eğitimi ön planda tutmuşlardır.⁵²

III. Selim dönemi yapılan yeniliklere Nizam-ı Cedid adı verilmiştir. Bu yenilikler ilmiye alanında da etkili olmuştur. Selim ilmiye kurumunda medreselerin ıslahı ve ulemanın disiplinsiz durumlarıyla mücadele etmiştir. 18. yüzyılda medreseler çürümeye başlamış, hurafelerle idare edilen, gerçek dünyadan uzak kurumlar haline gelmiştir. Ulemalar, İstanbul dışına gitmeyerek yerlerine eğitimde ehil olmayan naipileri göndermişlerdir. Selim, ilmiye teşkilatının başı olan şeyhülislamlığa, işin ehli olduğuna inandığı Hamidizade Mustafa Efendi'yi getirdi. Memlekete atanacak ulemanın ehil kişilerden olması için şeyhülislama yetki vererek, ondan bu konuda rapor hazırlamasını istedi.⁵³ Böylece sivil eğitim geleneksel yapısıyla muhafaza edilmiş oldu. Selim, askerî eğitime ve askerî okullara daha fazla önem verdi. Yabancı uzman yardımıyla açılan Mühendishane ve Mühendishane-i Bahr-ı Humayun benzeri Humbarhane ve Mühendishane-i Berr-i Humayunu kurdu.⁵⁴

Osmanlı 18. yüzyıldan itibaren eğitim ve öğretim alanında ilk yenilikleri askerî alanda yaptı. Bunun nedenleri ise, Avrupalı subay ve askerlerin iyi eğitim görmüş olmalarından dolayı yapılan savaşları kazanmalarındır. Diğer taraftan, bu dönemde ülkeye gelen yabancı subayların askerî alanda yenileşmenin gerekli olduğunu belirtmeleridir. Ayrıca, askerî eğitim alanında yapılan yenilik medrese ulemasını rahatsız etmemiştir. Mühendishane-i Bahr-ı Humayun, Fransız askerî okul sistemine göre düzenlendi. Hocalarının bazıları Fransız idi. İlk hocası, Fransızca

⁵² Karal, *a.g.e.*, s. 168.

⁵³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1984, s. 256.

⁵⁴ İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999, s. 32.

bilen denizci Cezayirli Hasan'dır. Önceleri okula küçük çocuklar alındı. Çocuklara okuma yazma, Arapça, Fransızca ve Farsça sonra matematik ve denizcilik öğretildi. Okulun süresi üç yıldır. 1. ve 2. sınıfta cebir, Arapça, hendese, ilmihal, hesap ve resim dersleri verilirken, 3. sınıfta uzmanlık dersi gösterilmektedir. 1842 yılından sonra İngilizce şart, Fransızca seçmeli verilmiştir.⁵⁵

Nizam-ı Cedid döneminde, Avrupa'ya öğrenci gönderilmemişse de İngiltere, Fransa ve Avusturya gibi büyük ülkelerin başkentlerine gönderilen Osmanlı elçilik memurlarına gittikleri yerde durmayıp dil ve bilim öğrenmeleri için emirler verilmiştir. III. Selim döneminde gönderilmiş olan elçilerin yüzlerce sayfa tutan sefaretnameler yazıp, saraya sunmalarının nedeni de budur. Talimatnamede şunlara yer verilmişti, *"sen ve sefaret memurların gittiğiniz Fransa'da boş durmayacaksınız. Fransız Devleti'nin ne şekilde yönetildiğini, ilerleme yolunda ne gibi hamlelere teşebbüs edildiğini, Fransa'nın manevî kuvvetini ne şekilde üstün tuttuğunu, mülkün dirlik ve düzenliğine ait bütün hususları, ekonomi alanında gösterdiği başarıları, kültür alanındaki yenilikleri, yeni düşünce akımlarını, ordu donanma askerî üstünlük sağlayabilmek için ne gibi hamleler yaptığını, kısaca Fransa'da Osmanlı Devleti için faydalı olabilecek her şeyi yerinde ve etraflıca tahkik ve tetkik edecek, sonra da bunları bana raporla vesikalandıracaksınız. Biz de terakki yolundaki adımlarımızı onlara uydurmaya, hatta onları geçmeye çalışacağız. Bu hususta gece gündüz çalışarak Fransız dilini, Fransız kültürünü ve Fransız tekniğini Osmanlı Devleti'ne aktarın. Bu hususta bütün sefaret memurları da seferber olsun."* Padişah ayrıca ordu ve donanmanın işine yarayacak önemli kitapların Türkçeye çevrilmesine ve bastırılmasına önem vermiştir. Bu bağlamda Fenn-i Harp, Fenn-i Lağım ve Fenn-i Muhasara kitaplarının bastırıldığını görmekteyiz.⁵⁶

Batılı tarzda açılan askerî okullardan bir diğeri de Mühendishane-i Berr-i Hümayundur. Bu kurum, III. Selim tahta çıktıktan sonra, eski okullarda kalan öğrencilerin toplanmasıyla oluşturulmuştur. Bu okul her birinde on öğrenci bulunan dört sınıftan oluşmuştur. Okulun bir müdürü ve her sınıfın birer hocası ve birer de kalfası vardı. Hocalar ders verdikleri sınıfa göre derecelendirilmişler ve son sınıfın

⁵⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2016, s.124-125.

⁵⁶ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu*, Ankara 1987, s. 24.

hocası başhoca olmuştur. Hocaların, yabancı dil bilmesi ve kitap yazması da ön koşul olarak getirilmiştir. Bu dönemde hazırlanan önemli olgulardan birisi, ağır suç ya da kendi isteğiyle ayrılma dışında hocaların görevinden alınamayacağı ilkesidir. Bu durum, Osmanlıdaki özerklik kavramının resmî belgeyle bu kurumlara da girmesine, öğretici kadrosunun dış etkenlerden etkilenmeden eğitim yapılmasına yardım ettiğini göstermektedir. Bu kurumlardan mezun olan öğrencilerin uygulamalı çalışmalar yapması, staj sırasında gidilen bölgelerin haritalarının çıkarılması Batılı anlayışın okullara yerleşmeye başladığının bir göstergesidir. Kurum çıkarılan bir nizamnameyle Harbiye ve Mimar Mektebine dönüştürülmüştür. Böyle bir askerî okulun açılması ve dönemin sayılı hocalarının orada toplanması Avrupa'nın ilgisini çekmiş ve her devletten pek çok kitap hediye edilmiştir.⁵⁷

III. Selim dönemi askerî eğitim açısından faydalı işlerin yapıldığı bir dönem olsa da sivil eğitim açısından geleneksel eğitim devam etmiştir. Asıl köklü ıslahatların yapıldığı dönem II. Mahmut dönemidir. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı kaldırılarak geleneksel Osmanlı kurumlarında her alanda yenileşmeye başlanmıştır. II. Mahmut yaptığı ıslahatların kalıcı olması, anlaşılması ve korunması amacıyla eğitime önem vermiştir. Bu amaçla yeni kurduğu ordunun subay ihtiyacını karşılama çabasına girişmiştir. Yeni sistem silahların ve talimlerin yapılabilmesi için, eğitilmiş subaylara ihtiyaç vardı. Batılı sığınmacı ve maceracıardan bu ihtiyaç karşılanmaya çalışılsa da ordunun bütün kadrolarına yetecek düzeyde olmamıştır. Bu nedenle önceden açılmış olan Mühendishane-i Berr-i Humayun (Kara Mühendislik Okulu) ve Mühendishane-i Bahr-i Humayun (Deniz Mühendislik Okulu) yeni tarz sisteme uygun hale getirilmiştir.⁵⁸ Sırf bunun için dört öğrenci Paris'e gitmiştir. II. Mahmut döneminde iki askerî okul daha açıldı. Bunlar Mızıka-i Hümayun Mektebi ve Mekteb-i Ulum-u Harbiyedir. Bu mektebin özelliği Fransa askerî okullarının aynısı olmasıdır.⁵⁹

II. Mahmut 1838 yılına kadar hep askerî eğitim üzerinde durmuştur. Daha sonra sivil eğitim kurumlarını modernleştirme çabasına girmiştir. Tanzimat'a kadar

⁵⁷ Fatma Ürekli, "Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Kurumları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan 1984, s. 387-388.

⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yıl Tanzimat*, TTK, Ankara 1992, s. 348.

⁵⁹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara 2011, s.117.

devletin her türlü personel ihtiyacını karşılayan medreselerin yapılacak yeniliklere engel olacağını bilmiştir.⁶⁰ Yayınladığı bir fermanla ilköğretimi zorunlu hale getirdi ve dinî bilgilerin öğretilmesinin yanında okuma yazmayı da zorunlu kıldı. II. Mahmut, Batı'nın üçlü sistemden oluşan eğitim sistemini getirmek istedi. İlköğretimden, yüksekokula öğrenci yetiştirmek için rüşdiye mekteplerini açtı. Hatasız yazı yazmayı ve yazıyla bir konuyu anlatabilme becerisini kazandıran, Mekteb-i Ulum-u Edebiyyeyi açtı. Devletin ihtiyacı olan sivil memuru yetiştirmek amacıyla da Mekteb-i Maarif-i Edebiyyeyi açmıştır.⁶¹

II. Mahmut'un eğitim anlayışı dil engelini aşmaktı. Ona göre, Avrupa dillerini iyi derecede bilen Müslüman Türklerin sayısının artması gerekmektedir.⁶²

Abdülmeccid döneminin eğitim ıslahatlarına bakıldığında bu dönemde yayınlanan iki fermanın eğitime olan etkisi karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Tanzimat ve Islahat Fermanlarıdır. Tanzimat Fermanı'nda eğitimle ilgili maddeler yer almazken, Islahat Fermanı'nda özel öğretim konusunda maddelere yer verilmiştir. Abdülmeccid, memleketin her yerine okul açarak sıbyan mekteplerinin sayılarını artırdı. Eğitim ve öğretimi sistemli bir hale getirmek amacıyla, bir komisyon kurdu. Medreselerin etkisi dışında devletin kontrolünde bir darülfünun kurulması çabasına girilmiş, sıbyan mektepleri ulema elinden alınarak devlet kontrolüne bırakılmıştır. Ortaokul sayısı artırılmış, okul müfredatları Avrupa okullarındaki gibi düzenlenerek sınav ve sınıf geçme usulü getirilmiştir. İlköğretim için Mekteb-i Umumiye Nezareti, millî eğitim işlerinin kontrol ve denetimini yapmak üzere Meclis-i Maarif-i Umumiyye kurulmuştur. Tanzimat dönemi eğitim ıslahatlarında en az başarı ilköğretimde olmuştur. Bunun nedeni, sıbyan mekteplerinin medreselerin etkisinden kurtulamamış olmasıdır. Ortaöğretim kurumu olan rüşdiyelerde modern eğitim tarzına sahip hoca ihtiyacını karşılamak amacıyla Darülmualim Okulu açılmıştır. Medreselere Tanzimat döneminde dokunulmazken sahip oldukları eski karakterleriyle muhafaza edilmiştir.⁶³

⁶⁰ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, s. 1.

⁶¹ Akyüz, *a.g.e.*, s.132.

⁶² Lewis, *a.g.e.*, s.119.

⁶³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1988, s. 225-231.

Abdülmeccid çağdaş eğitim veren bir üniversite kurmak istemiştir. Darülfunun adı verilen bu üniversitenin ders kitapları için Encüman-ı Daniş İlimler Akademisi kurulmuştur.⁶⁴

Abdülmeccid, devletin ihtiyacı olan asker, memur ve teknik kadrolar için meslek okulları da açmıştır. Mekteb-i Tıbbiyeye bağlı Ebe Mektebi, Ziraat Mektebi, Baytar Mektebi ve Telgraf Mektepleri açılmıştır. Eğitimin bir bilim olarak görülmesiyle geleneksel eğitim anlayışından uzaklaşarak kısa sürede kolay ve etkili öğrenme metodları uygulanmıştır. Yüksekokullarda yabancı dil zorunlu olmuştur. Batıdan öğretmen getirilmiş ve yurt dışına öğrenci gönderilmiştir.⁶⁵

Bütün bu çabalara rağmen Abdülmeccid döneminde, eğitim alanında tam bir başarı sağlanamamıştır. Bunun nedeni, eğitimde ikilik olmasıdır. Medreseler şeyhülislama bağlı kalırken yeni kurulan modern okullar Maarif Nezaretine bağlanmıştır. Fakat Abdülmeccid dönemi laik eğitim sistemine geçiş aşamasında önemli bir dönem olmuştur.⁶⁶

Abdülaziz dönemine gelindiğinde, eğitimin daha sistematik bir hale getirildiğini görmekteyiz. Bunun en önemli göstergesi 198 maddeden oluşan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin oluşturulmasıdır. Nizamname, 1869 yılında Şura-yı Devlet Maarif Dairesi tarafından hazırlanmıştır. Bu nizamname ile ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Okulların sınıf ve dereceleri belirlenmiş, sıbyan mektepleri, mahalle ve köylerde açılarak ilköğretimin birinci kademesini oluşturmuştur. İkinci kademe olan rüşdiyeler, beş yüz haneli kasabalarda açılmıştır. Rüşdiyelerden yüksekokula geçmeden eksik bilgilerin tamamlanması amacıyla, bin haneli kasabalarda ortaokul seviyesinde idâdîler; vilayet merkezlerinde sultanî adı verilen liseler ve İstanbul'da Darülfunun Üniversitesi açılması bu nizamname ile hayata geçirilmiştir. Bunların dışında darülmualimin ve darülmualimat adında bayan ve erkek öğretmen okullarının da açılması kararlaştırılmıştır.⁶⁷

⁶⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1996, s. 203.

⁶⁵ Akyüz, *a.g.e*, s. 512-513.

⁶⁶ Necdet Hayta – Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII: Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Yayıncılık, Ankara 2012, s. 143.

⁶⁷ Karal, *a.g.e*, s. 201-202.

Abdülaziz döneminde eğitim, oluşturulan komisyonlarla daha düzenli yürütüldü. Bu dönemde, ilköğretimde Mekteb-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu kurularak, ilköğretim sistemi kanunlara bağlandı. Komisyonun yayınladığı on maddelik talimatname ile okulun gelirinin vakıf paraları, avarız vergisi ve zekâttan sağlanılacağı belirtildi. İlköğretimin kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaşında başlaması zorunlu hale getirilmiştir.⁶⁸

Abdülaziz ilköğretimden sonra eğitimin devam etmesi için açılan rüşdiyelerin sayılarını artırmıştır. Askerî rüşdiye, kız rüşdiyesi ve taşralarda rüşdiyeler açmıştır. Gayrimüslim çocuklar da açılan bu rüşdiyelere alınmaya başlandı.⁶⁹

Osmanlıda yabancı okulların sayısı bu dönemde artmıştır. Yabancılara ait bir Protestan Okulu, Robert Koleji, Merzifon Amerikan Koleji ve Saint Joseph Kolejleri Abdülaziz döneminde açılan okullardandır.⁷⁰

II. Abdülhamid dönemine geldiğimizde eğitimde birliği sağlama çabasının daha önem kazandığını görmekteyiz. Medreseler, cemaatlara mensup okullar ve azınlık okullarındaki eğitim, devletin öngördüğü eğitimle çakışmıştır. İlan edilen ilk anayasa 1876 Kanun-i Esasi eğitim konusuna değinmiştir. Buna göre; Müslim ve gayrimüslim bütün herkes Osmanlı halkı sayılacak (15. Madde) ve genel ya da özel her türlü eğitimi alabileceklerdi. Bütün okullar, devlet denetiminde tutulacaktı. (Madde 16). Bu şekilde ülkede eğitim tek bir programdan ibaret olmuştur. Bu kararlar 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucundaki gelişmeler yüzünden hayata geçirilememiştir.⁷¹

Abdülhamid, eğitimin merkezle sınırlı kalmaması, tüm ülkeyi kapsamı düşüncesiyle 1881'de Vilayet Maarif İdareleri kurmuştur. Sivas, Erzurum, Van ve Edirne'de ilk maarif müdürlüğü ve daha sonra tüm vilayetlerde maarif müdürlükleri açılmıştır.⁷²

⁶⁸ Kodaman, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁹ Karal, *a.g.e.*, s. 201-202

⁷⁰ Ürekli, *a.g.m.*, s. 401.

⁷¹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın no: 134, İstanbul 2014, s. 4.

⁷² Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim", *D.G.B. İ.T.*, C.12, Ankara 1989, s. 458-459.

Abdülhamid eğitimi ilk önce Müslüman halkın çoğunlukta olduğu yerlere vermiştir. Arap coğrafyasında, Anadolu’da, Balkan coğrafyasında Müslüman nüfusun fazla olduğu yerlerde okul sayısını artırmıştır. Ortaöğretimde rüşdiye ve idâdîlerin sayıları artırılmıştır. Şehir merkezlerindeki çocukların yararlandığı idâdîler yatılı hale getirilerek kazalardaki çocukların da burada eğitim görmeleri sağlanmıştır. Abdülhamid döneminde yapılan eğitim ıslahatları, bina ve öğrenci adedi olarak Tanzimat döneminin üç katı artmıştır.⁷³

Modern eğitim ve öğretimin doğması ve şekillenmesi Tanzimat dönemine aittir. Bu eğitim sisteminin uygulanıp yaygınlaştırılması II. Abdülhamid dönemidir. Bu dönemde merkez ve taşralarda okullar açılmıştır. Öğretmenler yetiştirilmiş, yüksekokullar açılmıştır. II. Abdülhamid’in istibdad dönemindeki endişeli durum eğitime yansıtılmamıştır.⁷⁴

Osmanlı eğitim sistemindeki bu ıslahatlar, Bosna Hersek eğitim hayatını da etkilemiştir. Bir Avrupa şehri olan Bosna geçmişte Yunan, Roma, Osmanlı ve Avusturya Devletlerinden etkilenmiştir. Bu etki eğitimin de şekillenmesine neden olmuştur. Bu bölgede yaşayan Müslümanlar eğitim hayatına Osmanlı Devleti ile geçmiştir. Bosna’ya ilk yazı, 6. yüzyılda Ertur-Umbri dilinde bir belge vasıtasıyla gelmiştir. Yunan yazısıyla yazılı sikkeler ve İlliryalılara ait mezar taşlarındaki yazılar Bosna Hersek’in ilk yazılı örnekleridir. Romalı Katolikler, yazıyı bölgede etkin bir şekilde kullanırken Sırlar Kiril alfabesini Bosna’da hâkim kılmışlardır. Bosançica adında bir yazı icat edilmiş ve bu yazı ilk kez Dubrovnikli tüccarlar ile ticaret yapılırken kullanılmıştır. Eğitimde belli bir sistem yoktu. Zengin ailelerin çocukları kiliselerde eğitim görmüşlerdir. Bosna’nın fethiyle birlikte burada yaşayan müslüman halkın eğitim sistemide değişmiştir. Camilerin yanında yer alan mektepler çocukların eğitim yerleriydi. Buralar zenginler tarafından hayır amacıyla yapılan yerlerdi. Eğitim yaş sınırına göre değil, bilgi seviyelerine göre yapılmaktaydı. Kur’an, matematik ve okuma yazma öğretilirdi.⁷⁵

⁷³ Kodaman, *a.g.e.*, s. 467-470.

⁷⁴ Karal, *a.g.e.*, s. 383.

⁷⁵ Refik Çatiç, “Bosna Hersek Müslümanlarında Eğitimin Başlangıcı, Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, *İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi*, İstanbul 2009, s. 369-375.

Klasik Osmanlı eğitim sisteminden modern eğitim sistemine geçme çabaları ve bu gösterilen çabalar sonucunda, eğitimin geldiği nokta Osmanlı hâkimiyetine giren Bosna Hersek içinde, sancılı bir dönem olmuştur. Bosna Hersek, Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra bölgede İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmaya paralel olarak müslüman olmuş halka, İslamiyet'in kaidelerini öğretmek amacıyla, klasik Osmanlı eğitim sistemi uygulanmıştır. Bu çerçevede sıbyan mektepleri ve medreseler bu ihtiyaca cevap verir hale getirilmiştir. Eğitimde düzenlemeler 1845 yılında "Muvakkat Meclis-i Maarif'in" açılmasıyla başlar. 1846'da açılan "Meclis-i Maarif-i Umumiye" ve ona bağlı "Mekteb-i Umumiye Nezareti" ile eğitim, daha disiplinli hale getirilmiştir. Eğitimin kabineye nazırlık olarak girmesi ise 1856 Islahat Fermanı'yla olmuştur. Bu fermanla gayrimüslim okulların açılmasına izin verilince durumu kontrol altında tutmak ve ferman hükümlerini yerine getirmek amacıyla 1857'de "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesi kabul edilince, klasik Osmanlı eğitim sistemi yerini modern eğitim sistemine bırakmıştır. Bu nizamname ile vilayetlerde Maarif-i Umumiye Müdürlükleri kurulmuştur.⁷⁶ Vilayet Nizamnamesi'nin mimarı olan Mithat Paşa, idarî alanda yaptığı reformların yanı sıra Bosna'da, modern tarzda eğitim verilmesi amacıyla ilk maarif müdürlüğünü de açmıştır. Böylece, Bosna Hersek'te modern mektepler açılarak 1869 yılında çıkarılan Maarif Nizamnamesi ile eğitim sistemli bir hale getirilmiştir.⁷⁷

⁷⁶ Gölen, *a.g.e.*, s. 181-183.

⁷⁷ Sedat Bingöl, "Mekteb-i Mülkîyenin Bir Şubesi: Bosna'dan Sabah Mektebi'nin Açılışı ve Kuruluş Talimatları", *Mülkiye*, C: XXV, S 229, s. 343.

Tablo 2.1. Bosna Vilayetinde Yıllara Göre Öğrenci Sayısı⁷⁸

YILLAR	ÖĞRENCİ SAYISI
1867	43.262
1868	46.075
1869	48.872
1870	46.188
1871	48.186
1873	42.834
1874	42.834
1875	42.789
1876	39.542
1877	38.930

Tabloda, 1867-1877 yılları arasındaki öğrenci sayısı verilmiştir. Tabloya göre, 1867 yılından 1871 yılına kadar öğrenci sayısında artış olurken, 1873 ve 1874 yıllarından sonra düşüş yaşanmıştır. En çok öğrenci sayısı 1869 yılında olmuştur. Bunun sebebi, muhtemelen 1869 Nizamnamesi ile okullarda yapılan yeni düzenlemelerin verdiği olumlu sonuçlardır. 1876-1877 yılları öğrenci sayısının en düşük olduğu yıllardır. Bunun sebebi ise, o dönemde Hersek'in Bosna'dan ayrılması, nüfusun azalması ve göçtür. 1877 yılında Osmanlı Rus Savaşı yaşanmıştır. Bu savaşın eğitimi olumsuz etkilediği söylenebilir. 1867 yılında modern sıbyan mektepleriyle başlanan eğitim hayatı öğrenci sayısının 1868 yılında artmasını sağlamıştır. İlerleyen yıllarda öğrenci sayısının artması modern eğitimin halk tarafından benimsendiği fikrini akıllara getirmektedir.

⁷⁸ Gölen, *a.g.e.*, s. 190.

Tablo 2.2. 1867-1877 Yılları Arası Bosna'da Müslim ve Gayrimüslim Öğrenci Sayısı⁷⁹

YILLAR	ÖĞRENCİ SAYISI	
	Müslüman	Hristiyan
1867	39644	3119
1868	42455	3041
1869	45011	3282
1870	41650	4012
1871	43134	4509
1873	37651	5183
1874	37651	5183
1875	37768	5021
1876	35195	4347
1877	35009	3921

Tabloda Bosna'da 1867-1877 yılları arasındaki on yıllık dönemde öğrenci sayısı verilmiştir. Bu tabloya göre, Müslüman öğrenci sayısı, Hristiyan öğrenci sayısından fazladır. Hristiyan öğrenci sayısının içinde Ortodoks öğrenci sayısının Katolik öğrenci sayısından daha fazla olduğu bilinmektedir.

Maarif nizamnamesi hızlı bir şekilde bütün vilayetlere gönderilerek, buralarda birer maarif komisyonu oluşturulması istenmiştir. Bosna vilayetine bu talimatname H. 1291 (M.1874) yılında gönderilmiştir. Bu talimatnameye göre, rüşdiye ve sıbyan mekteplerinin eğitimlerinin geliştirilmesi, bu mekteplerin durumunun bir an önce düzenlenmesi istenmiştir. Talimatnamede, maarif meclisi tarafından yapılan değerlendirme ile tüm vilayetlerde kurulması kararlaştırılan maarif komisyonları hakkında sunulan talimatname ile karşılaştırılması istenmektedir.⁸⁰

Aşağıda maddeler halinde verilmiş Talimatname, Bosna rüşdiye ve sıbyan mekteplerinin düzenlenmesi hakkında Maarif-i Umumiye'nin aldığı kararlardır. 1869 Maarif Nizamnamesi yayımlandıktan sonra tüm vilayetlerde maarif meclisleri oluşturulmuştur. Vilayet ve ona bağlı kaza ve sancakların maarif işleri bu meclisler aracılığıyla denetlenmiş ve düzenlemiştir.

⁷⁹ Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, s. 190. (Kaynak: Grafik 8).

⁸⁰ BOA, MF MKT, 21/129, 29 Kasım 1874.

Bosna Vilayetinde Mekatib-i Rüştîye ve Sıbyaniyenin Tanzim-i Ahvaliyle Terakkî-i Ma'arif-i Umumiye Esbabının İstikmalî Hakkında Talimatdır:

1. Madde:

Rüşdiye ve sıbyan mekteplerini düzenlemek amacıyla Vilayete bağlı beldelerde bulunan Müslim ve gayrimüslim kişilerden oluşan bir maarif komisyonu kurulacaktır.

Birinci madde: Beher sancağın ael-umum mekatib-i sıbyaniye ve rüştiyesine nezaret eylemek üzere reis-i livâ bulunan beldelerde İslam ve Hristiyan'dan müretteb olarak bir Maarif Komisyonu teşkil olunacaktır.

2. Madde:

Söz konusu komisyon 4 azadan az, 8-10 kişiden fazla olamaz. Yarısı Müslüman yarısı Hristiyan ahalinin eğitimle meşgul olan kişilerinden, idare meclisi tarafından seçilmiş ve tayin olunmuş kişilerden oluşturulacaktır.

İkinci madde: Komisyon-ı mezkûrun azası dört kişiden akal sekiz ve on kişiden ziyade olmayarak nısfî İslam ve nısf-i diğeri Hristiyan olmak üzere azası ahali-i belde muteberânından ve ashâb-ı maarifden olarak elviye mecâlis-i idaresi marifetiyle intihab ve tayin olunacaktır.

3. Madde:

Maarif komisyonuna başkanlık sancağın en büyük idarî amiri tarafından yapılır. Eğer amir, bulunmadığı durumlarda ise o bölgenin en büyük âlimi veya eğitimcisi başkanlık yapabilecekti.

Üçüncü madde: Mezkûr maarif komisyonlarının riyaseti bizzat elviye mutasarrıflarının uhdesinde bulunacağından kendüleri bulunamadıkları ve diğer umur-ı mühimme ile meşgul buldukları evkatda vekalet eylemek üzere muteberân-ı memleketden ulum ve maarife vakıf ve muktedir birer de reis vekili intihab ve tayin olunacaktır.

4. Madde:

Maarif komisyonu azalarının hemen mühürleriyle isimleri mazbatayla Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilir.

Dördüncü madde: İşbu maarif komisyollarının azasıyla reis vekilleri heman intihap ve zikr olunan komisyonlar müsara'aten teşkil olunub tatbik-i mühürleri bâ-mazbata makam-ı vilayetten dahi maarif nezaret-i celilesine gönderilecektir.

5. Madde:

Gayrimüslim ahalinin komisyon azaları farklı memleketlerden seçilmelidir.

Beşinci madde: Ahali-i gayr-i Müslimesi milel-i muhtelifeden bulunan elviyede maarif komisyonlarının gayr-i Müslim azası milel-i muhtelifeden intihab olunmak lazım gelecektir.

6. Madde:

Vilayette kurulan maarif komisyonu buldukları sancak dâhilinde bütün sibyan ve rüşdiye mekteplerinin ilerlemeleri ve ıslahında idare meclisiyle birlikte yürütülecekti. Gerekli görülürse kazalarda da maarif komisyonu oluşturulabilecekti.

Altıncı madde: Reis-i liva bulunan beldelerde vech-i muharrer üzere teşkil olunacak maarif komisyonlarının her biri buldukları sancak dahilinde bulunan kaffe-i mekatib-i sibyaniye ve rüştiyede umur-ı tahsilenin hüsn-i cereyanına ve terakkiyat-ı lazımenin istihsaline ikdam ve nezaret eyleyeceği misillü beher kazanın ıslah-ı umur-ı maarifi kazaların mecalis-i idaresi nezaretinde bulunacak ise de vüsatı ve merkez-i livaya baidiyeti olan kazalarda dahi reis-i liva komisyonunda bir fer' ve şube itibar olunmak üzere ol-vechle milel-i muhtelifeden olarak dört azadan müretteb o misillü maarif komisyonlarının teşkili elviye-i maarif komisyonlarının vuku bulacak rey ve kararına menut olacağından her kangı kazalarda teşkil olunması lazım ise elviye maarif komisyonları tarafından müsara'atan makam-ı vilayete vilayetten dahi maarif nezaret-i celilesine bâ-mazbata bildirelerek vuku bulacak işar mucibince iktiza eden kazalarda maarif komisyonları dahi teşkil olunacaktır.

7. Madde:

Sancak ve vilayetlerde yazı işlerinden tahrirat müdürleri sorumlu olacak. Bunlara 100 kuruş maaş ödenecektir. 50'şer kuruş kırtasiye masrafı azalara verilecektir. Bütün bu masraflar şimdilik belediyeler tarafından karşılanacaktır.

Yedinci madde: Elviye maarif komisyonlarının umur-ı tahririyesi liva tahrirat müdürlerine muhavvel olub kuyudât-ı mukteziyesi için dahi elviye aklamında bulunan mülazım ketebenin münasiblerinden şehriye nihayet yüz guruş maaş itasıyla birer mukayüzyilit verilip ve şehriye bütün sancak için ellişer guruş masarîf-ı kırtasiye azaya ita olunub şimdilik varidat-ı belediyeden tesviye olunacaktır.

8. Madde:

Kazalarda bulunacak maarif komisyonlarında yazı işleri ve kayıtları tahrirat kâtipleri tarafından yapılacaktır. 50 kuruş olan kırtasiye masrafları sancak için tahsis edilmiş bütçeden verilecektir.

Sekizinci madde: Kazalarda bulunacak maarif komisyonlarının umur-ı tahririye ve kuyudiyesi kazalar tahrirat katiblerine muhavvel olub masarîfat-ı kırtasiyesi dahi sancak için muhassas olan ellişer guruşdan tesviye kılınacaktır.

9. Madde:

Vilayet merkezinde genel eğitimin ilerletilmesi için Müslim ve gayrimüslimlerden 10 aza ve 1 reisten oluşan bir maarif meclisi oluşturulacaktır. Gayrimüslimlerden çeşitli milletlerden ruhanî liderler mecliste yer alacaklardı.

Dokuzuncu madde: Umum vilayetin terakkiyat-ı maarif-i umumiyesi esbab ve ahvalini müzakere itmek üzere makam-ı vilayetin riyaseti tahtında olarak merkez-i vilayetde kezalik Müslim ve gayr-i Müslim nihayet on azadan ve bir de re'is vekilinden müretteb bir maarif meclisi bulunacak ve milel-i gayr-i Müslimenin ruesâ-yı ruhaniyesi vilayet maarif meclisinin aza-yı tabiisinden olacaktır.

10. Madde:

Vilayet Maarif Meclisinin yazı işleri idare meclisi başkâtibi 200 kuruş maaşla atanacaktır. Vilayete bağlı kazaların 80 kuruş kırtasiye masrafları ise belediye sandıklarından ödenecektir.

Onuncu madde: Vilayet Maarif Meclisinin umur-ı tahririyesi meclis-i idare başkâtibine muhavvel olmağla beraber iki yüz guruş maaş ile bir mukayüzyilit istihdam ve şehriye seksener guruş masarîf-ı kırtasiye ita olunub merkez-i vilayet olan livanın havi olduğu kazalar maarif komisyonlarının masarîf-ı kırtasiyesi meblağ-ı mezkurden ita ve şimdilik belediye sandıklarından tesviye ve ita olunacaktır.

Balâda Muharrer Maarif Komisyonlarının Vazife-i Esasiyesi (Komisyonun Esas Vazifeleri).

11. Madde:

Sancak dâhilinde ne kadar sıbyan ve ne kadar rüşdiye mektebi var, ne kadar talebe ve hoca varsa hepsinin isimleriyle birlikte sancaklarda maarif komisyonu tarafından önceden cetvel şeklinde bu bilgiler hazırlanıp Vilayet Maarif Meclisine gönderilecek, asılları sancak maarif meclisinde kalırken bir nüshası Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilecektir.

On birinci madde: Her sancak dâhilinde ne kadar mekatib-i sıbyaniye ve rüştiye vardır ve beherinde ne kadar talebe mevcuttur ve muallim ve hâceleri kimlerdir? Elviye maarif komisyonları tarafından evvel-be-evvel ve müsara'atan tahkik olunarak bir cetveli yapılub Vilayet Maarif Meclisine gönderilecek ve Vilayet Maarif Meclisinden dahi defter-i mezkûrun bir suret-i musaddakası Maarif Nezaret-i Celilesine irsal olunacaktır ve esası malumat olmak üzere defter-i umumisi elviye maarif komisyonlarında bulundurulacaktır.

12. Madde:

Talebelerin kayıt defterlerinin maarif komisyonlarında bulunması gerekmemektedir. Talebelerin sayı ve kayıtları sadece hocalarında bulunması yeterlidir. Sadece sıbyan ve rüşdiye mekteplerinin hocalarının, bevvab ve memurlarının künyelerinin maarif komisyonunda bulunması gerekmektedir. Vilayet Maarif Meclisine ve Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilecek cetvelde talebe sayısı ile hoca ve okul görevlilerinin künye ve isimleri bildirilmelidir.

On ikinci madde: Talebenin alel-esami defterinin maarif komisyonlarında bulunmasına lüzum olmayub rakam ile adedinin malum ve mukayüzyiled olması ve alel-esami defterinin yalnız mektep muallimleri nezdlerinde bulunması kafi ise de kaffe-i sıbyaniye ve rüştiye mekteplerinin muallim ve hâceleriyle ve bevvab ve sair memurlarının isim ve künyeleriyle elviye maarif komisyonlarında mukayüzyiled ve mazbut bulunması ve bend-i sabık mucibince vilayet Maarif Meclisine ve Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilecek cetvellerde dahi talebenin mikdarı rakam ile gösterilüb muallim ve hâce ve sair memurlarının isim ve künyeleri tasrihan ve izahân tahrir ve irae kılınması lazımdır.

13. Madde:

Rüşdiye mekteplerinde okutulan derslerin Maarif Nizamnamesi'ne uygun olup olmadığının incelenip istişare edilmesi ve eksiklerinin tesbit edilerek vilayet merkezine bildirilecektir.

On üçüncü madde: Mekatib-i rüştiyede okutturulmakta bulunan dersler Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne muvafık mıdır? Tahkik ve istişâr olunarak muvafık olmadığı halde bila-tehir nizam-name-i mezkure tevfiik ve tatbik olunub noksanı her ne ise istikmal olunmak üzere merkez-i vilayete bildirilecektir.

14. Madde:

Müslim ve gayrimüslim sıbyan mekteplerinde, hangi kitap ve risalelerin okutulduğu tesbit edilerek kayıt altına alınacaktır. Kayıt edilen defterlerin bir nüshası Vilayet Maarif Meclisine gönderilecektir. Sıbyan mekteplerinde Maarif Nizamnamesi'ne aykırı okutulan kitap ve risalelerden sorumlu olan hocalar cezalandırılacaktır.

On dördüncü madde: Müslim ve gayr-i Müslim mekatib-i sıbyaniyenin her birinde ne misillü kitablar ve dersler okutdurılmakta idüğü tahkik ve istiknah olunarak bir defter-i umumisi yapılacak ve malumat-ı esasiye olmak ve buna nazaran terakkiyat-ı mukteziyesine bakılmak üzere zıkr olunan defterin bir nüshası Vilayet Maarif Meclisine irsal ile beraber mekatib-i sıbyaniyenin usul-i tahsiliyeleri maarif-i umumiye nizam-namesinin altıncı maddesine tevfiik olunmak için icab-ı hale dair elviye maarif komisyonlarının karar ve müzakeratı her ne vechle ise ba-mazbata tafsilan ve izahan beyan olunacaktır ve mekatib-i mezkurede okutturulacak olan kitablar maarif komisyonlarının tensib ve tasdikine menut ve muhavvel olduğundan taht-ı tasdikte olmayan bir güna kitab ve risale okuttıran muallimler muallimler şediden mesul olacaktır.

15. Madde:

Sıbyan mekteplerinde eğitim ve öğretimin yetersiz olduğu, yeteneksiz hocalar yüzünden öğrencilerin eğitimden istifade edemedikleri belirtilirken, hocalar aynı zamanda lüzumsuz ve uygunsuz kitap ve risale okutturmaktadırlar. Bu nedenle sıbyan mekteplerinde eğitim iki kısımdan yapılacaktır. İlk kısımda Nizamname'nin

altıncı maddesine uygun olarak düzenlenecek, müfredata hesap, coğrafya, tarih ve lüzumlu dersler verilecekti. Hocalar ise, bu derslere hâkim olabilecek yetenekte olan kişilerden seçilecekti. İkinci kısımda Nizamname'nin altıncı maddesine göre düzenleme yapılacaktı.

On beşinci madde: Mekatib-i sıbyaniyenin umur-ı talimiyüzyile ve tahsiliyesi şimdiki halde mütenasib olmayarak bazı mekteplerde muallim ve hâcelerin iktidarsızlığı eseri olmak üzere devam eyleyen çocuklar hiçbir şey istifade idememekte ve bazılarında lüzumsuz ve uygunsuz kütüb ve resâil okutdurulmakta olmağla kaffe-i mekatib-i sıbyaniye kısm-ı evvel ve sani itibariyle iki kısım üzere tertib olunub kısm-ı evvel mekatib-i sıbyaniyesinde Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin altıncı maddesine tevfikan okunacak derslerden ma'ada maarif komisyonlarının tensibi ve Meclis-i Maarif-i Vilayetin kararı ve bil-istizan Maarif Nezaret-i Celilesinin işarı üzerine hesap ve tarih ve coğrafyadan ve daha mükemmelce dersler gösterilmesi ve hâcelerinin buna göre muktedir olması caiz olacak ve kısm-ı sani mekatibinin dersleri dahi nizam-name-i mezkurun salifüz-zıkr altıncı maddesine tevfikan bit-tertib ikmal-i noksanına ikdam olunacaktır.

16. Madde:

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi dördüncü maddesine uymayan sıbyan mektebi hocaları, derhal değiştirilecek, lüzumu olan hocaların tayini yapılırken bunların isim ve tayin tarihleri Vilayet Meclisi tarafından Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilecektir.

On altıncı madde: İktidarı olmayan ve zat ü evsafı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin dördüncü babı ahkâmına muvafık olmayan mekatib-i sıbyaniye muallim ve hâceleri derhal tebdil olunarak nizam-name-i mezkure muvafık olanları müsara'tan tayin kılınacak ve lüzumu bulunan muallim ve hâceler şayet mahallerinde bulunamaz ise bulunan mahallerden celb olunub gönderilmek üzere lüzumu olan muallim ve hâcelerin keyfiyet ve kemiyüzyleti elviye maarif komisyonları tarafından ala-tarikül-istical Makam-ı Vilayete ve muamele-i kaydiyesi tashih ve tensib olunmak üzere yeniden tayin kılınacak hâcelerin isim ve tarih-i tayinleri Makam-ı Vilayetden Maarif Nezaret-i Celilesine bildirilecektir.

17. Madde:

Sıbyan mekteplerinin hoca ve muallimlerinin maaşları cemaatler tarafından ödenecekti. Muallim-i sani ve evvelin maaşları tahsillerine göre belirlenirken, bunların maaşları, mekteplerin odun ve kömür ihtiyaçları, sancakların maarif komisyonu tarafından tahsis olunacak ve ihtiyar meclisleri aracılığıyla cemaat üzerine lazım gelen tevzi defterleri hazırlanarak, maarif komisyonu tarafından onaylandıktan sonra hükümetçe tahsil edilecekti.

On yedinci madde: Mekatib-i sıbyaniye hâce ve muallimlerinin maaşları bir nisbet-i lâzımede olmayub zaruret çektirilmekte ve buna mebni muktedir muallimler bulunamayarak evlad-ı ahali bilâ-faide tazyî-i ömr ve evkat eylemekte olduğına ve mekatib-i sıbyaniyenin hâceleri maaşı an-cemaatin tesviye olunmak nizamı iktizasından bulunduğu nazaran yerine göre kısm-ı evvel ve sani mekatib-i sıbyaniye muallimlerine tahsisi derece-i itidalde görünecek maaşlar ve hatab ve kömür gibi şeyleri elviye maarif komisyonları marifetiyle tahsis olunarak ve ihtiyar meclisleri vasıtasıyla efrad-ı cemaat üzerine lazım gelen tevzi defteri yapıdırılarak zîri maarif komisyonları tarafından tasdik olunduktan sonra tahsil itdirilecek ve hisse-i musibelerini vermeyenler hukümetce bil-celb vakt ü zamanyla tahsil edilecektir.

18. Madde:

Tamir edilecek veya yeniden inşa edilecek mekteplerin tamir ve inşaat masrafları cemaatler tarafından karşılanacaktı. Cemaatlerden para peşin olarak ihtiyar meclisi tarafından toplanacaktı. Bu yardımlar tesviye defterlerine yazılıp, maarif komisyonuna tasdik ettirilip, tahsil olunacaktır.

On sekizinci madde: Tamire muhtaç olan veyahut müceddeden inşa olunmak lazım gelen mekatib-i sıbyaniyenin masarîf-ı tamiriye ve inşaiyesi dahi an-cemaatin tesviye olunmak lazım geleceğinden kezalik ihtiyar meclisleri vasıtasıyla cemaatçe nakden, bedenen ifa olunmak üzere kezalik bir tesviye defteri yapılip ve zîri maarif komisyonuna tasdik itdirilüb tahsil olunacaktır ve fakr-i halleri hasebiyle müceddeden inşası lazım gelen mekatib-i sıbyaniyenin masarîf-ı inşaiyesi mecmu'unu ifaya muktedir olamayan cemaatlere saye-i maarif-vâye-i hazret-i

mülukanede Hazine-i Celilece iane-i münasibe olunmak üzere keyfiyetleri elviye maarif komisyonlarından ba-mazbata inha olunacaktır.

19. Madde:

Rüşdiye mektepleri ile Müslim ve gayrimüslim sıbyan mekteplerinin birinci ve ikinci kısımlarında okutulacak kitap ve risalelerin temini, Vilayet Maarif Meclisi tarafından karşılanacaktır. Lüzumu olan kitap ve risalelerin cins ve adedi sancak maarif komisyonu tutanağıyla tesbit edilecektir. Bu kitap ve risalelerin değerleri her cemaat tarafından belirlenecek, farklı cemaatler ise lazım olan kitap ve risaleleri bildireceklerdir.

On dokuzuncu madde: Mekatib-i rüştiye ile Müslim ve gayr-i Müslim kısm-ı evvel ve sani mekatib-i sıbyaniyesinde okutdurulacak olan kütüb ve resailin mahallerinde bulunamayanları dahi Vilayet Maarif Meclisi marifetiyle tab ve celb olunarak irsal olunmak üzere pey-â-pey lüzumu olacak kütüb ve resailin nevi ve mikdarı elviye maarif komisyonlarından bâ-mazbata inha olunacak ve kütüb ve resail-i mezkure esmanının dahi cemaatçe tesviye olunacağı gibi fakr-i halleri bulunan cemaat mekatibi için lüzumu olacak kütüb ve resailin esmanınca saye-i maarif-vaye-i hazret-i padişahîde iane-i münasibe icra olunmak üzere bu misillülerin keyfiyâtı bildirilecektir.

20. Madde:

Hocaların maaşları ile sıbyan mekteplerin tamir ve yapım masraflarına diğer cemaatlerin düzenlemesiyle karar verilecektir. Belirlenen bu ihtiyaçlar ihtiyar meclisi tarafından tevziat defterlerine kayıt edilecek, bu defterler maarif komisyonuna tasdiki olmaksızın ahaliden para toplayanlar, Ceza Kanunnamesi'nin 230. ve 108. maddelerince cezalandırılacaklardır.

Yiğirminci madde: Muallim ve hâcelerin maaşâtı ve mekatib-i sıbyaniyenin masarîf-ı tamirâtı ve sair cemaatçe tesviyesi lazım gelen her güna masarîfatın mecmu'ü ihtiyar meclisleri tarafından evvel-emirde tevziat defteri tanzim olunarak işbu defterler maarif komisyonları tarafından ba-mazbata tasdik olunduktan sonra efrad-ı cemaatden tahsil olunacak ve maarif komisyonlarının tasdiki olmaksızın ahaliden cüzi-küllî akçe tashil idenler olur ise taht-ı muhakemeye alınarak keyfiyetin suret-i vuku'una göre mütecasir olanlar Ceza Kanun-name-i Hümayunu'nun iki yüz

otuzuncu ve yüz sekizinci maddelerine tevfikân mücazat olunacak ve fakat şu muameleden mekatib-i hususiye müstesna olacaktır.

21. Madde:

Ahalinin sıbyan mektebi yaşına gelen çocuklarının, mektebe gönderme mecburiyetinin olduğu, ihtiyar meclisi tarafından duyurulmalıdır. Sıbyan mektebine devam etmeyenlerin, devam edip etmediklerinin doğruluğu araştırılarak, mektebe göndermeyenlerin yakalanıp, Maarifi Umumi Nizamnamesi'nin 12. maddesi hükmünce peşin para cezasıyla cezalandırılması kararı alınmıştır.

Yiğirmi birinci madde: Umum ahali evladını veyahut velisi olduğu sıbyanı mektepe virüb tahsil-i maarif ettirmeğe nizamden mecbur olduğundan cemaat ihtiyar meclisleri marifetleriyle cümleye ilan ve tenbih ettiriliip ve mektepe devam etmeyen sıbyan maarif komisyonları tarafından aled-devam tahkik ve istiknah olunub hilaf-ı tenbih-i hükümet ve mugayir-i nizam-ı devlet evladını yahud velisi bulunduğu sıbyanı mekatibe devam ettirmeyenler celb olunarak Maarif-i Umumiye Nizam-namesi'nin on ikinci bendine tevfikân ve maarif komisyonları tarafından verilecek hükme tatbiken kendülerinden ceza-yı nakdî tahsil olunacak ve mükerrerlerinden zikr olunan ceza-yı nakdî kat kat istihsal kılınacaktır.

22. Madde:

Velisi bulunduğu çocuğu, sıbyan mektebine göndermeyenlere verilecek olan nakdi para cezası, maarif komisyonundaki müfredat defterlerinde tutulup, kayıt altına alınacak, tahsil olunacak paralar ay be ay mahallî mal sandıklarında geçici olarak toplanacak ve gerektiğinde mahallî ihtiyaçlara harcanacaktır. Tahsil edilecek para, kimlerden alınacaksa, onlara maarif komisyonu tarafından ilm ü haber ile haber verilecektir.

Yiğirmi ikinci madde: Evladını yahud velisi bulunduğu sıbyanı mekatibe devam ettirmemekden dolayı tahsil olunacak ceza-yı nakdî mikdarının alel-esami müfredat defteri maarif komisyonlarında tutulub ve tahsil olunacak akçeler mah-be-mah mahallî mal sandıklarında hıfz olunmak üzere emaneten verilüb şu suretle teraküm idecek mebalîğ yine mahallerinin maarif-i umumiyesi umurına sarf olunacaktır ve alınacak cezâ-yı nakdî kimlerden tahsil olunur ise yedlerine maarif komisyonları tarafından ilm ü haber verilecektir.

23. Madde:

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin on üçüncü maddesi gereğince sıbyan mekteplerine velisi bulunduğu çocuğu gönderme mecburiyetinden hiç kimse ayrı tutulmayacaktır. Eğer, mektebi olmayan cemaat ve bölgeler varsa, derhal oralara mektep yapılması maarif komisyonunun görev ve sorumluluğundadır.

Yiğirmi üçüncü madde: Evladını yahud velisi bulunduğu sıbyanı mektepe devam ettirmek mecburiyetinden hiçbir fert müstensa olmayub muamele-i cebriyeden müstesna tutulmaları Maarif-i Umumiye Nizam-namesi'nin on üçüncü maddesinde beyan olunan özürlerden birisiyle mazur bulduklarının tahakkuk eylesine mütevakkıfdir ve bir mektep idare etmeyen veyahut hiç mektep olmayan cemaatlerde lüzumu miktar mekatip yaptırılarak amme-i sıbyanın tahsilden hissedar edilmesi esbabının istihsal ve istikmali maarif komisyonlarının vazife-i lâzimesindendir.

24. Madde:

Tarım ve ticaretle meşgul olanlar ve sanayi tahsili gören çocuklardan on bir yaşına gelmiş olanların sabahtan öğleye veya öğleden ikindi vaktine kadar, yalnız birer ders olmak üzere mektebe devam edip, diğer zamanlarda sanatlarına devam etmeleri, on bir yaşından küçük olanların ise, Maarif-i Umumi Nizamnamesi'nin 8. maddesi gereğince mektebe gitmeleri zorlanarak, eğitimin devamı ve yaygınlaştırılması sağlanmalıdır.⁸¹

Yiğirmi dördüncü madde: Umur-ı ziraat ve ticaretlerine dair bazı işlerde ve sanayi tahsilinde bulunan çocuklardan on bir yaşını tecavüz eylemiş olanlarının dahi sabahtan öylene yahud öylenden ikindi vaktine kadar yalnız birer ders almak üzere mekatibe devam idüb sair evkatda hidmet ü sanatlarında bulunmaları zımında(için) ikdam ve on bir yaşından dûn (aşağı) olanlar beheme-hal (derhal, hemen) Maarif-i Umumiye Nizam-namesi'nin sekizinci maddesi mucibince (gereğince) devam icbar edilerek (zorlanarak) tamim-i emr-i maarife (eğitim yaygınlaşması emeline) fevkal-gaye ihtimam olunması maarif komisyonlarının mütehattim-i zimmet-i hamiyetidir.

⁸¹ BOA, MF MKT,21/129, 29 Kasım 1874.

25. Madde:

Rüşdiye ve sıbyan mekteplerinde başarı düşmüş ve ilerleme olmamaktadır. Bu nedenle, her üç ayda bir bahsi geçen mekteplerin hocaları tarafından, Vilayet Komisyonuna birer cetvel hazırlayarak mevcut öğrenci adedi, bunların ne kadarının sabahdan ikindiye kadar ve ne kadarının birer saat ders almakta oldukları, sınıf sınıf hangi dersleri gördükleri belirlenecektir.

Yiğirmi beşinci madde: Mekatib-i rüştiye ve sıbyaniyenin talebesince vuku bulan tedennî ve terakkî daima malum olmak üzere her üç ayda bir defa mekatib-i mezkure muallimleri tarafından doğrudan doğruya mensub olduğu livânın maarif komisyonuna birer cetvel gönderilecek ve şu cetvelde mektepde müdavim olan çocukların yekûn-ı adedi irae olunmağla beraber bunların ne kadarı sabahdan ikindiye kadar ve ne miktarı yalnız birer ders almak üzere bend-i sabık mucebince devam itmekte ve sınıf sınıf kangı dersleri okumakta oldukları gösterilecektir.

26. Madde:

Vilayet Maarif Meclisinde, her üç ayda bir cetvel hazırlanıp bu cetvelde sıbyan ve rüşdiye mekteplerindeki Müslim ve gayrimüslim mekteplerin adedleri ve bunlara devam eden çocukların adedi ve sınıf sınıf okutulan derslerin nicelik ve niteliklerini gösteren belgenin, Maarif Nezaret-i Celilesine takdim edilmesi gerekmektedir.

Yiğirmi altıncı madde: Vilayet Maarif Meclisinden her üç ayda bir cetvel yapılab ve şu cetvelde rüştiye ve sıbyaniye olarak derun-ı vilâyette bulunan sunuf-ı Müslime ve gayr-i Müslime mekteplerinin adediyle beherine devâm eyleyen çocukların ve sınıf sınıf okunmakta bulunan derslerin kemiyet ve keyfiyeti gösterilip Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesine Makam-ı Vilayetten bâ-arîza takdim kılınacaktır.

27. Madde:

Sıbyan ve rüştiye talebelerine her yıl imtihan yapılacaktır. Bu imtihan Maarif Umumi Nizamnamesi'nin, 154. maddesi gereğince düzenlenecektir. Kazalarda kaymakam ve maarif meclisi tarafından maarif komisyonuna bildirilecektir. Sıbyan ve rüşdiye mekteplerinden idâdîlere veya sanat ve ticaretle meşgul olacakların

diplomalarının verilmesi için, mezun olanların sayısının, maarif komisyonu tarafından hazırlanan bir cetvelin Vilayet Meclisine oradan Maarif Nezaret-i Celilesine gönderilmesi gerekmektedir.

Yiğirmi yedinci madde: Mekâtib-i sıbyaniye ve rüştiye şakirdânının beher sene sınıf ve mektep imtihânları dahi Maarif-i Umumiye Nizam-nâmesi'nin yüz elli dördüncü maddesine tevfikân bil-icrâ netâyîç-i hasılası kazalar kaim-makamları tarafından ve maarif şubeleri var ise anlar cânibinden elviye maarif komisyonlarına bildirilerek mekâtib-i sıbyaniyeden rüştiye ve rüştiye mekteplerinden idâdîye mekteplerine nakl idecek veyahut bir sanat ve ticaretle meşgul olmak üzere bâ-şehâdet-name ihrâc olunacak ve sınıf imtihânı verip tebdîl-i sınıf eyleyecek şakirdânın mikdârını mübeyüzilin maarif komisyonları tarafından birer kıt'a cetveli yapılp makam-ı vilâyete irsal olunacak ve mucebince Meclis-i Maarif-i Vilayetden bir kıt'a cetvel-i umumî tanzim olunub Maarif-i Umûmiye Nezaret-i Celilesine takdim kılınacaktır.

2.2. Eğitim Kurumları

2.2.1. Sıbyan Mektepleri

Kuruluşu ve Gelişimi:

Sözlük anlamı yazmak olan “ketb” kelimesinden mekân ismi olarak kullanılan mektep kelimesi, Osmanlıda çocukların eğitim gördüğü yer anlamına gelmektedir. Tarihte bu anlamda ilk eğitim kurumlarını, yazıyı bulan Sümerlerde görmekteyiz. Akadlarda da mabedlerin yanında, din adamlarının hocalık yaptığı mekteplerin bulunduğu bilinmektedir. Göçebe yaşamı benimsemiş olan topluluklarda ise, mektep kavramı yoktu. Bu nedenle bu toplumlarda eğitim ve öğretimden bahsedilemez. Hz. Muhammed (S.A.V) döneminde, Müslümanlarda mekteplerin Hicret’le birlikte oluşturulduğunu ve Hz. Muhammed’in (S.A.V) Bedir Savaşı’nda esirlerin okuma yazma bilenlerin halka eğitim vermesi şartıyla serbest bırakıldığını görmekteyiz. Hulefa-i Raşidin döneminde mekteplerin çoğaltıldığı ve sistemli bir hale getirildiği bilinmektedir. Osmanlıda mektep kelimesi, önce bir eğitim kurumu hakkında kullanılırken, 19. yüzyıl da bütün eğitim kurumlarının genel adı olarak

kullanılmıştır.⁸² Belli bir süre Osmanlının geleneksel yapıda devam eden sıbyan mekteplerinde, ilk ıslahat 1824 yılında yapılmıştır. Bu tarihte *Talim-i Sıbyan* adında bir ferman yayınlanmıştır. Bu ferman ilköğretimi mecburi hale getirmiştir. Okula mecburiyetin sağlanması için dinî ve hukukî zorunluluklar getirilmiştir. Ferman cehaletin önlenmesini ve çıraklık eğitiminin çocuklar için zararlı olduğundan bahsetmiştir. Fermanın bir olumsuz yanı eğitim ve öğretim hakkında herhangi bir yenilik getirmemiş olmasıdır.⁸³

1869 Maarif Nizamnamesi yayınlanana kadar ilköğretimde yenilik çabaları devam etmiş, fakat hiçbir sonuç alınamamıştır. Bu nizamname ile sıbyan mektepleri ülke geneline yayılmış ve daha düzenli bir hale getirilmiştir. Fakat eski sistemin üzerine yenilikler yapılmaya çalışılınca bir sonuç alınamamıştır. Tanzimatçılar, sıbyan mekteplerinin ıslahının mümkün olmayacağına inandıkları için, ilköğretimde yeni bir okulun açılması çabasında olmuşlardır. Nitekim 1876 Anayasası'nda ilköğretimle alakalı maddelere yer verilmiştir. Ve anayasa gereği, Mekatib-i Sıbyan Dairesi kurularak ilköğretim ciddi olarak ele alınmıştır.⁸⁴

Yeniliklere kapalı olduğu için geleneksel durumunu koruyan sıbyan mektepleri 19. yüzyılda iki kısma ayrıldı. İlkinin adı sıbyan mektebidir. Bu mektepler eski sistemde eğitim faaliyetlerine devam etmiştir. Halkın alıştığı bu mektepler, medrese ve ulemanın tepkisini almamak için mevcut yapısında muhafaza edilmiştir. Buna rağmen devlet, dinî yapısına dokunmadan yeni sistemin programını da bu mekteplerde uygulamıştır. İkincisi iptidaî mektepleridir. 1872 yılında eski sistemde devam eden sıbyan mekteplerine dokunmadan yeni sisteme uygun açılmış ilköğretim kurumudur.⁸⁵ Böylece ilköğretim ikili bir yapıya sahip oldu. Bu ikilik, ilköğretimin iptidaîlere kaydırılmasıyla sonuçlandı. Yeni sisteme direnen sıbyan mektepleri önemini kaybetti. 1909 yılında artık yeni sistemde eğitim veren ilköğretim kurumları yer almıştır.⁸⁶

⁸² Nebi Bozkurt, "Mektep", *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004, s. 4-5.

⁸³ Kodaman, *a.g.e.*, s.102.

⁸⁴ Akyüz, *a.g.e.*, s. 104-141.

⁸⁵ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 6-10.

⁸⁶ Zülfü Demirtaş, "Osmanlı'da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 17, S. 1, Elâzığ 2007, s. 173-183.

Fizikî Yapısı:

Sıbyan mektepleri, her mahalle ve köyde en az bir tane olmak zorundaydı. Tek katlı, tek odalı olarak inşa edilen bu mektepler, bir caminin yanında veya caminin bir köşesinde yer alırdı. Taştan yapılmış binalar oldukları için, bu mekteplere “taş mektep” de denilmiştir. Mektepler türbe, imaret ve medrese gibi binalardan oluşmaktadır.⁸⁷

Sıbyan mektepleri, genellikle tek sınıftan oluşurdu. Fakat iki sınıflı olan mektepler de vardı. Dersler “dershane” denilen yerlerde yapılırdı. Dershaneler geniş ve dört köşelidir. Dershanelerin boyutu yaptırılan kişinin maddî durumuna göre değişiklik gösterirdi. Dershanenin duvarlarında, kitapların konulduğu raflar yer alırdı. Divanhanenin arkasında, camekânlı bir bölüm bulunmaktadır. Öğrenciler derslerini minder üzerinde takip ederlerdi. Önlerinde alfabelerini koymaları için birer rahle yer alırdı. Hoca öğrencilerin tam ortasında oturur, önünde Kur’an, divit ve sopa yer alırdı. Sıbyan mektepleri bir külliye içinde, mahalle aralarında veya köylerde kurulurdu. Mektebin bir tarafı muhakkak bir bahçeye açılır, diğer tarafı ise sokağa bakardı. Bahçe avlusunda, talebelerin tuvalet ve su içme ihtiyacını karşılamak üzere, bir çeşme, helâ ve depo yer alırdı. Mekteplerde dersler yazın bahçede, kışın ocakla ısıtılan dershane bölümünde yapılmaktaydı. Dershaneye girerken ayakkabılar avluda çıkarılır ve minderde oturan hocanın etrafında halka şeklinde oturularak, derse başlanırdı. Mektepler kible yönünde inşa edilmiştir.⁸⁸

Sıbyan mektepleri, her cemaatin dinî mekânlarının yanına inşa edilirdi. Bosna Hersek’te, Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte cami yapımına hız verildi. Bu camilerin yanlarına veya iç kısımlarına sıbyan mektepleri yapıldı. Bosna Hersek’le alakalı bir fermanda, Lim Nehri kenarında yer alan Roda adındaki yere bir cami, caminin yanına bir okul ve buradaki öğretmenlerin kalması için lojman yapılması talimatının, Foça kadısına verildiği bildirilmektedir. Sıbyan mektepleri, toplam 1350 tanedir. Bunun 897 tanesi Müslüman, 453 tanesi Hristiyan halka aitti.⁸⁹

⁸⁷ Abbas Çelik, “Hatıralarla Sıbyan Mektebi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.27, Erzurum 2007, s. 126.

⁸⁸ A. Zeynep Ahunbay, “Mektep”, *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004, s. 7-9.

⁸⁹ Gölen, *a.g.e.*, s. 191-192.

Bosna Hersek'te, Müslüman mekteplerinin yapımı kadar gayrimüslim halkın da mektep talepleri ve ihtiyaçları devlet tarafından giderilmiştir. 1864 yılına ait Ahmed Cevdet Paşa tarafından gönderilen belgede, Saraybosna'da Latin milletinin sıbyan mektebi olmadığından Katolik kilisesinin bir tarafının mektep haline getirilerek, çocukların okutulduğu belirtilmektedir. Söz konusu mektebin yapımı için gereken arazi bir şahıs tarafından bağışlanmıştır. Arazi, padişaha ait askerî kışlanın çevresindedir. Bir arsa ve bir de dükkân mektep için bağışlanmıştır. Mektebin yapım masraflarının devlet tarafından karşılanması talep edilmektedir.⁹⁰

1877 yılına ait başka bir belgede ise, Bosna halkının mektepleri inşa ederken devletten izin almadan ruhsatsız mektep inşa ettiklerini gördük. Aynı yıla ait belgede gayrimüslimlere ait sıbyan mekteplerinin ruhsatsız inşa edildiğini, sonra yıkılmadan izin işlemlerinin gerçekleştiği görülmektedir. Bosna Yayçe kazasında bulunan Grozeva? köyünde Rum milleti tarafından inşa edilen, ancak tamamlanmamış mektep ve misafirhane bulunmaktadır. Burası kiliseye bitişik, taşdan yapılmış büyük bir binadır. Altında mahzenleri bulunan mektep ve misafirhane, mirî arazi üzerine inşa edilmiştir. Ruhsatsız inşası gerçekleşen mektep ve misafirhane için Babiâli'den izin alınması gerektiği bildirilmiştir. Ruhsatsız inşaatın dışında yapılacak olan mekteplerin plan ve projesi ile sağlam olup olmadığının kontrolleri de sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Yayçe kazasına bağlı Grozeva? köyünde yapılacak mektebin haritasını Erkân-ı Harbiye Kolağası Vehbi Efendi çizmiştir. Mektep tek katlı on iki parmak altında, on iki arşın yüksekliğindedir. Dört tarafı yüksek tepelerle kaplı bir yere inşa edilmiştir. Mektebin sağlam olmadığı halk tarafından şikâyet edilince, mektebin yapımı durdurulmuştur. İnşaatın teftişi için ilk keşfi, Yüzbaşı Muhtar Efendi yapmıştır. Keşifte, altta üç aded kiler, iki ahır, üstte bir dersane ve altı aded oda bulunduğunu bildirmektedir. Bina, her an ateş altına alınabilecek durumda ve kiliseye yakın, köyün uzak bir yerinde olmasına rağmen yapılan teftişte binanın gelecek için ciddi bir sorun arz etmediği belirtilmiştir.⁹¹

⁹⁰ BOA, İ HR, 207/11933, 4 Nisan 1864.

⁹¹ BOA, İ HR, 274/16664, 26 Haziran 1877.

Eğitim-Öğretim:

Sıbyan mekteplerinin devlet tarafından belirlenmiş belli bir eğitim öğretim programı bulunmazdı. Bu mekteplerde amaç, çocuklara okuma yazma, Kur'an-ı Kerim ve İslam kural ve kaidelerini öğretmekti. Uygulamalı derslerde namaz kılmak, abdest almak gibi dersler de verilirdi. Elifba cüzüyle başlayan eğitim, Kur'an'la devam eder, ardından ilmihal dersleri, Kur'an'ı okuma kuralı olan tecvid dersleri ve bütün bunların dışında Türkçe ahlak risaleleri, Türkçe dersleri ve hat sanatı öğretilirdi. Öğretim yöntemi, çocuklar hocanın karşısına geçer, bireysel olarak dersini okur, hoca hatalı tarafları düzelterek Kur'an'ın okunuşunu ve duaların anlamlarını öğretirdi. Öğrenciler üç kısımda Kur'an öğrenirlerdi. Birinci kısım, elifba kısmı yani harflerin öğretildiği kısım, ikincisi cüz kısmı ve üçüncüsü ise Kur'an'ın tam kurallarıyla okuma ve ilerletme, yani hafızlık aşamasıdır.⁹²

19. yüzyıla kadar, sıbyan mektepleri zorunlu değildi. 5-6 yaşlarında mektebe başlanır ve 4 yıl sonra mektepten mezun olunurdu. Mektebe, "Bed'i Besmele" adı verilen, çocukların imam eşliğinde yaptıkları bir törenle başlanırdı. Bu törenler çocukların mektebe olan ilgilerini artırmak amacıyla yapılmaktadır.⁹³

Maarif Nizamnamesi yayımlandıktan sonra, Bosna Maarif Müdürlüğüne gönderilen talimatnamenin 23. maddesinde, sıbyan mektebinin önemini belirten ifadeler yer almış ve yeni düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre sıbyan mektebine devam mecburdur. Her cemaatin muhakkak bir mektebi olmalı, mektebi olmayanlar bu durumu bildirmelidirler. Eksik mekteplerin ise, maarif komisyonu tarafından yapılması lüzumu görülmektedir.⁹⁴

Sıbyan mektepleri geleneksel ve modern eğitim sisteminin temeli olmuştur. Arasındaki fark eğitim sistemi ve anlayışıdır. Bunu 19. yüzyıl yabancı araştırmacıların raporlarından anlamaktayız. Newton Anadolu'yu gezerken Türkçe öğrenmek için bir okula gider ve hocanın kendi söylediklerini öğrencilerin tekrar etmesi sistemiyle öğrenmenin gerçekleştiğini anlatmıştır. Ezbercilik anlayışına sahip bir eğitim sistemi olduğu için bu sistemi doğru bulmaz. Din esaslı bir eğitim sistemi

⁹² Çelik, *a.g.m*, s.132.

⁹³ Akyüz, *a.g.e*, s.73.

⁹⁴ BOA, MF MKT,21/129, 29 Kasım 1874.

olduğundan bahseder.⁹⁵

Larparent, ilköğretimin Osmanlıda dağınık bir yapıda olduğunu ve eğitimin ailenin durumuna göre şekillendiğini belirtmiştir. Bir çocuğun eğitiminin süresi ailenin ekonomik durumuna bağlı kalmıştır.⁹⁶

Rolleston, Osmanlı eğitim sistemini ekonomi boyutuyla ele almıştır. Ona göre okumak, zenginlere mahsus bir işti. Ekonomik zorluk çeken Osmanlıda, fakir halk geçim derdine düştüğü için okuma imkânına sahip değildir.⁹⁷

Sıbyan mekteplerine kız ve erkek çocuk ayrımı olmadan kabul edildiği belirtilmektedir. Çocukların eğitimle birlikte giyinme, yeme, içme ihtiyaçları da karşılanmıştır.⁹⁸

Ahmet Cevdet Paşa, müfettiş olarak Bosna Hersek bölgesine gönderildi. Bosna'da birtakım teftişler ve gözlemlerde bulundu. Paşa Bosna'daki okullardan Ortodokslara ait bir kız okulunu beğendi. Sebebi ise, bu okulda kızlara aynı zamanda ileriki yaşantılarında kendilerine yardımcı olacak dikiş nakış gibi beceri derslerinin de verilmesiydi. Böyle bir mektebin Müslüman kız çocukları için açılması konusunda, çalışmalarına başlayan Ahmet Cevdet Paşa, Vali Şerif Osman'ın yardımlarıyla hükümet konağının yanında böyle bir sıbyan okulu açtı. Paşa, Bosna'da eğitim alanında bu ve buna benzer birçok ıslahatlar yaptı. Bunlardan bir diğeri de okul çağına gelmiş fakat okula gidemeyen esnaf çocukları için bir okul açmak oldu. Bu okul sabah işe gitmeden bir iki saat eğitim görecekları, okuma yazma öğrenecekleri bir okuldu.⁹⁹

Malî Yönü:

Sıbyan mekteplerinin malî boyutuna baktığımızda, bu mekteplerin devlet tarafından değil padişah, sadrazam, vezir veya halkın ileri gelenleriyle ilim sahibi kişiler tarafından yaptırılmış olduğunu görmekteyiz. Mektebi yaptıranlar, mektebin

⁹⁵ Newton C.T. *Travels & Discoveries In The Levant, Vol. I, Day&Son Limited, London 1865, s. 266.*

⁹⁶ G. Larparent, *Turkey: Its History and Progress: from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, Fifteen Years Ambassador at Constantinople, Volume II, Hurst and Blackett, London 1854, s. 140-141.*

⁹⁷ G. Rolleston, *Report on Smyrna, London 1856, s. 25.*

⁹⁸ Cahit Baltacı, "Mektep", *TDVİA, C.29, İstanbul 2004, s. 7*

⁹⁹ Gölen, *a.g.e.*, s. 194.

bakım ve onarımı ile bu mektebin personel ve öğrencilerin ihtiyacı için de belli bir gelir tahsis etmişlerdir. Bütün giderler vakfedilirken, devlet hazineden hiç para harcamamış olacaktır. Maarif Nizamnamesi dördüncü maddesinde maddî kaynakların sağlanması ile ilgili kararlar alınmıştır. Buna göre; sıbyan mekteplerinin tamir, inşa ve öğretmen masrafları toplum tarafından karşılanacaktır.¹⁰⁰

Bosna'da mektep açığının kapatılması konusu o kadar önemsenmiştir ki 1874 yılına ait bir belgede, kurulması düşünülen ve tımar sahiplerinin yardım toplayarak açmak istedikleri, aba fabrikasının ertelenmesi üzerine, toplanan para faize yatırılmış, elde edilen hâsılat ise okulların ıslahına ve sıbyan mekteplerinin yapımına harcanmıştır. Menafi-i Umumiye, Maarif ve Vataniye sandıklarında bulunan paralar Bosna vilayetinin eğitim ve öğretim masraflarına harcanmıştır.¹⁰¹

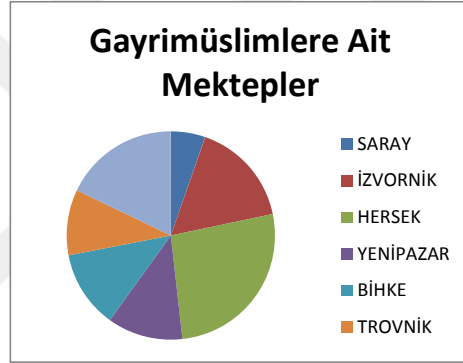
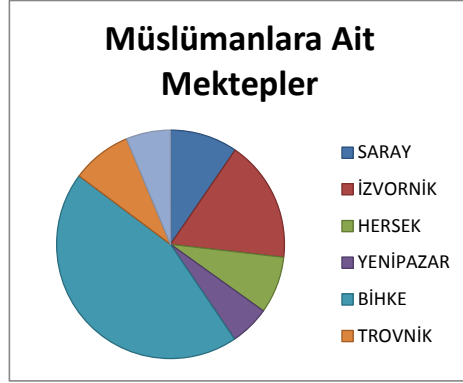
Hersek Sancağı, çoğunluğu gayrimüslim halkın yaşadığı bir yerdir. Latin milletinin mektepleri oldukça başarılı bir eğitim vermektedir. Bunu 1874 yılında bu mektepten mezun olanların rüşdiyelere alınmasından anlamaktayız.¹⁰²

¹⁰⁰ Demirtaş, *a.g.m.*, s. 175-179.

¹⁰¹ BOA, MF MKT, 46/ 30, 25 Kasım 1874.

¹⁰² BOA, TŞRBNM, 12/95, 25 Ocak 1874.

Tablo 2.3. Bosna Vilayetine bağlı Sancaklarda Müslüman ve Gayrimüslimlere Ait Sıbyan Mektepleri.¹⁰³

Grafikte Bosna Eyaleti'ne bağlı sancaklardaki sıbyan mekteplerinin oranları verilmiştir. Sıbyan mektebi sayısının en fazla olduğu yer Bihke sancağıdır. Mektep sayısı en az olan sancak ise, Yenipazar'dır. Gayrimüslim sıbyan mekteplerinin en fazla olduğu yer Hersek iken, İzvornik Müslüman nüfusun fazla olması dolayısıyla gayrimüslim sıbyan mektebi sayısından fazla Müslüman mektep sayısına sahiptir.

¹⁰³ Muttalip Şimşek, "Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim, (1866-1891).", *Eurasian Journal of Researches in Social and Economics/Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2017.

2.2.2. Rüşdiye Mektepleri

Kuruluşu ve Gelişimi:

Rüşdiye, kelime anlamı olarak *Rüşd* kökünden gelmiştir. Rüşd ise, reşid yaşıya gelen çocuk anlamındadır. Ergenlik yaşına gelmiş çocukların gittikleri mektebe rüşdiye mektebi denir. Rüşdiyelerin bir kısmı ilköğretime, diğer bir kısmı ise orta öğretime dâhil edilmiştir. Rüşdiyeler Batılı tarzda eğitim anlayışına uymak adına üçlü eğitim sisteminin (sıbyan, rüşdiye ve darülfunun) orta ayağıdır. Osmanlı tarihinde askerî ve sivil alanda da en büyük Batılılaşma hareketini gördüğümüz, II. Mahmut döneminde eğitim konusunda ciddi adımların atıldığını görmekteyiz. II. Mahmut mevcut sıbyan mekteplerinin eğitim konusunda yetersiz olduğunu görünce 1838 yılında “*Selâtin-i İzam Mektepleri*” diğer bir adıyla “*Sınıf-ı Sani*” mektepleri açmıştır. Rüşdiyeler sıbyan mekteplerinden mezun olanları idâdî ve darülfunun için yeterli eğitim düzeyine getirmek amacıyla açılmıştır. Bu mekteplerin takibi ve kontrolü için de Mekatib-i Rüşdiye Nezareti kurulmuştur. Batılı tarzda devlet memuru yetiştirmek amacıyla açılan bu rüşdiyenin adı Mekteb-i Maarif-i Adliyedir. Bir yıl sonra yine aynı amaçla Ulum-u Edebiyye açılmıştır. Meslek okulu görünümünde olan bu okullara mülkî mektepler de denilebilir.¹⁰⁴

İlk rüşdiye 1847 yılında Umumi Maarif Nazırı Kemal Bey tarafından, Davud Paşa Mektebinde açıldı. Bu mektepte yeni metodlara göre eğitim sistemi uygulandı. İlk mezunlar padişah huzurunda sınava tabi tutularak üstün başarı gösterdiler. Bu sevindirici durum, İstanbul’ da rüşdiye sayısını beşe çıkardı. Yeni sisteme göre eğitim verecek öğretmen ihtiyacı ortaya çıkınca, İstanbul’da ilk öğretmen okulu Darülmualimin-i Rüşdi 1848 yılında açıldı. Öğretmen sayısındaki artış taşralarda rüşdiye sayısının artmasına sebep oldu. Rüşdiyeler mezun vermeye başlayınca askerî ve mülkî idâdîlere, daha nitelikli öğrenciler alınmış oldu. Rüşdiyelerden mezun olanlar, devletin bürokrat kadrosuna memur olarak alındı. Bu durum başka bir sıkıntıyı da beraberinde getirdi. O da rüşdiye mezunlarının memur olarak çalışmak istemeleri ve askerliğe olan eğilimin azalmasıdır. Osmanlının o dönemde en fazla

¹⁰⁴ Kerim Açık, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdadi ve Sultanî Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S 65,2016, s. 315-316.

ihtiyaç duyduğu alanlardan birisi de askerîyeydi. Bunun üzerine yine İstanbul'da Askerî Rüşdiye Mektebi açıldı.¹⁰⁵

1859 yılında İstanbul'da kız çocukları için Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi açıldı. Fakat sıbyan mekteplerinde kız çocuklarının okutulması problem arz etmezken rüşdiyelerde kız çocuklarının okutulması aileler tarafından hoş karşılanmadı. Ergenlik çağına gelmiş kızlarını okula göndermeyi sakıncalı bulan aileler yüzünden, açılan rüşdiyeler fazla ilgi görmedi. Takvim-i Vekayi, kız çocuklarının rüşdiyelere gönderilmesinin dinen hiçbir sakıncası olmadığını duyurdu. Bu olay rüşdiyelerde kız öğrenci sayısının artmasını sağladı. 1870 yılında, kız rüşdiyelerine öğretmen yetiştirmek amacıyla Kız Öğretmen Okulu, yani Darülmuallimat açıldı. Kızlarını erkek hocalarla muhatap etmek istemeyen halk, bayan hocaların artmasıyla kızlarını rüşdiyelere gönderdiler. Bu açılan bayan öğretmen yetiştirme okulları, aynı zamanda Osmanlı toplumunda kadınların meslek hayatına atılmalarına da vesile oldu.¹⁰⁶

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne rapor hazırlamak amacıyla gelen araştırmacı Rolleston kız çocuklarının eğitim konusuna da değinmiştir. Osmanlı eğitim sisteminde sıbyan mektebi hariç, kız çocuklarının okumasına izin verilmemiştir. Açılan kız rüşdiye mektebi ve kız sanayi mektebi bu durumu değiştirmiştir.¹⁰⁷

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı rüşdiyelerin sayısının azalmasına neden oldu. Savaştan önce 400 olan rüşdiye sayısı 277'ye düşmüştür. Buna neden olan kaybedilen topraklardaki okulların kapatılması ve ekonomik zorluklardır. 1878 yılından sonra rüşdiyeleri yeniden canlandırmak için ıslahatlar yapıldıysa da halkın talep etmemesi ve maddî yükümlülük 1880 yılından sonra rüşdiyelerin idâdîlere dönüştürülmesi sonucuna vardı. 1889 yılında yayınlanan kararla rüşdiyeler kapatıldı. 22 rüşdiye kaldırıldı ve buradaki öğretmenler idâdîlere aktarılmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Necdet Öztürk, "Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C VIII, İstanbul 1994, s. 300-303.

¹⁰⁶ Öztürk, *a.g.m.*, s. 302.

¹⁰⁷ Cengiz Poyraz-Fatih Öztop, "19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi", *Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi*, C 2, S 1, Şubat 2013, s. 310-311.

¹⁰⁸ Mine Çağır- İbrahim Caner Türk, "1869 Maarif Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C 4, S 11,2017, s. 67.

Maarif Nizamnamesi'nden önce Müslüman çocukların alındığı rüşdiyelere Osmanlı halkının arasında ayırım olmadığını Batılı devletlere göstermek amacıyla bu tarihten sonra, gayrimüslim çocuklar da alınmıştır. Türkçe sınavına tabi tutulma şartı ile rüşdiyelere kabul edilmişlerdir. Maarif Nizamnamesi gereği rüşdiyelere yeni düzenlemeler getirildi. Bu nizamnameye göre; 500 haneden fazla olan her kasabada bir rüşdiye açılacaktı, rüşdiyelerin bütün masrafları halk tarafından değil, Vilayet Maarif İdaresi sandığından karşılanacaktı, her rüşdiyede bir veya iki öğretmen, bir gözetmen, bir de hademe bulunacaktı.¹⁰⁹

Bosna halkı sıbyan mekteplerindeki eğitimin yetersiz olmasından dolayı her kazaya bir medrese açılmasını talep etmiştir. İstanbul'dan donanımlı hoca gönderilmesi hususu beyan edilmiştir. Maarif-i Umumi Meclisi, medrese yerine rüşdiye açılmasını uygun görmüştür. Bu durum üzerine ikiden fazla odası olan ve artık kullanılmayan mektep ve medrese binaları rüşdiyelere dönüştürülmüştür. Bu dönüştürme işinin masrafları ahaliye bırakılmıştır. Burada eğitim verecek muallimler, İstanbul darülmualim okullarından mezun deneyimli kişiler olacaktır. Merkezden gönderilen emirle, Bosna'da Travnik ve İzvornik sancaklarında derhal rüşdiye açılıp eğitime başlandı. Merkez, Bihke, Yenipazar ve Benaluka'da inşaatı tamamlanmamış rüşdiye mekteplerinin tamamlanana kadar geçici olarak başka binalarda eğitime başlanması istenmiştir.¹¹⁰

Bosna'nın en büyük şehirleri arasında yer alan Saraybosna ve Mostar'da rüşdiye mektebi açılmamıştır. Bu durum bölge halkının okul talebine yol açmıştır. Merkeze gönderilen dilekçelerle buralarda da rüşdiye mektebi açılması kararı alınmıştır.¹¹¹ 1852 yılına ait bir belgede Darulmuallim-i Rüşdi mezunu hocaların atandığı bu mekteplerin finansmanı yerel vergiler olmuştur. Travnik ve İzvornik mektep binalarının tamamlanmaması üzerine muallimler, dersleri geçici barınaklarda yapmışlardır. Muallimler yerel halkın desteğiyle yeni yapılar inşa edebiliyorlardı. Bu durum yerli halkın eğitime ve projeye ilgi duymasına ve katkı sağlamasına neden olmaktadır.¹¹²

¹⁰⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 151.

¹¹⁰ Gölen, *a.g.e.*, s. 196.

¹¹¹ BOA, ID 15342, 9 Mart 1852.

¹¹² BOA, ID 15765, 7 Temmuz 1852.

Mektep yapılacağı zaman bunun kararı maarif meclisi tarafından alınırđı. 1852 yılında Bosna'ya bağlı İzvornik, Benaluka, Travnik, Bihke ve Yeni Pazar sancakları merkezinde Müslüman ahali için birer rüşdiye mektebi yapılması maarif meclisinde kararlaştırıldı. Bu meclise Rumeli Ordu-yu Humayun Müşiri Paşa ve Bosna eyaleti defterdarı Abdülvehhab Efendi, Eyalet-i Merkume Meclis-i kebiri reisi Nazım Efendi ve meclis-i mezkûr azasından Mustafa Asım Efendi katılmıştır. Yapılacak binalara, buraya atanacak hocaların da nereden atanacağı ve ne kadar maaş alacakları bu mecliste belirlenmiştir.¹¹³

Bosna Hersek'te önemli beş sancakta rüşdiye mektebi açılması merkez tarafından istenmektedir. Vilayet-i Hamse olarak bilinen bu beş yer Benaluka, Travnik, İzvornik, Yenipazar ve Bihke'dir. 1852 yılında ferman buyrularak Travnik ve İzvornik sancaklarında rüşdiye mektebi yapılmış olup diğer üç sancakta halen rüşdiye mektebi bulunmamaktadır. Buralara da rüşdiye mektebi açılarak eğitime devam edilmesi merkez tarafından şart koşulmuştur. Bu beş sancakta yapımı biten rüşdiye mekteplerine muallim-i evvel ve muallim-i sani hocalarının bir an önce tayin edilmesi ve her türlü eksiklerin tamamlanmasıyla işler hale getirilmesi buyrulmaktadır.¹¹⁴

Bosna'da mevcut sıbyan mekteplerinde öğrenci ve sıbyan mektep sayıları artınca bölgede rüşdiye mektebi açılması kararı alınmıştır. Bunun için gereken öğrenci sayısı 500'dür. 1866 yılına ait bir belgede Taşlıca kazasına bir rüşdiye mektebi yapılması için Bosna Valiliğinin Maarif Nezaretine istekte bulunduğunu görmekteyiz. Mektep masrafları devlet tarafından karşılanırsa burada görev yapacak memurun maaşı da halk tarafından ödenecektir.¹¹⁵ Aynı durum Hersek sancağında da görülmektedir. Sancağa bağlı Nikşiç kazasında Kur'an, ilmihal, Arapça dersi almaları için beş tane sıbyan mektebi ve bir tane rüşdiye mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Bu mekteplerin ihtiyacı olan hocalar gönüllü olarak hizmet edecekler ya da aylık yüz kuruş maaşla görev yapacaklardı.¹¹⁶

¹¹³ BOA, I DH, 250/15342, 29 Şubat 1852.

¹¹⁴ BOA, I DH, 256/15765, 4 Mayıs 1852.

¹¹⁵ BOA, MVL, 1065/104, 5 Ağustos 1866.

¹¹⁶ BOA, A MKT MHM, 167 /84.

1867 yılından itibaren Müslim ve gayrimüslim halkın birlikte yaşadığı Bosna Hersek'te gayrimüslim çocuklar da rüşdiyelere alındı. Burada amaç, hem eğitimde eşitliği sağlamak hem de Osmanlı tebaası arasında ayırım yapılmadığını göstermektir. Bosna Hersek bu uygulamanın yapıldığı ilk yerlerden biri olmuştur. Bosna'da Maarif Nizamnamesi gereği 500 haneli her kasabada planları Meclis-i Kebir-i Maarif Dairesi¹¹⁷ tarafından çizilecek, masrafları Vilayet mal sandıklarından karşılanacak birer rüşdiye açılması kararlaştırıldı. Eğitim süresi dört yıl olan rüşdiyelerde öğretmen sayısı öğrenci sayısına göre belirlenmiştir.¹¹⁸

Fizikî Yapısı:

Rüşdiye binaları modern tarzda yapılar olmuştur. Bu binalar Osmanlı geleneksel mimarî özelliklerini modern tarz eğitim kurumlarıyla birleştirmiştir. Sınıflar dersane olarak adlandırılmaktadır. Birinci sene dershanesi, ikinci sene dershanesi gibi altı ayrı dersane mevcuttur. Dershanelerin dışında öğretmenler odası, salon, el işleri dershanesi, mescit ve yemekhane yer almaktadır. İç ve dış mimarisi batı tarzında yapılmıştır. Öğrencilerin yatmaları için karyola bulunmaktadır. Benjamin C. Fortna, yaptığı araştırma sonucu her rüşdiyenin aynı mimarî özelliğe sahip olmadığını tesbit etmiştir. Örneğin Yanya Kız Rüşdiyesinde öğretmenin yüksek bir kürsüde ders anlattığından, öğrencilerin ise sıra ve sandalyelerde ders dinlediklerinden bahseder.¹¹⁹

Maarif Nizamnamesi'ne göre, belirlenmiş nüfus çoğunluğuna ulaşmış yerlerde rüşdiye açılması kararı alındı. Bu dönemde rüşdiyelerin kazalarda açıldığı görülmektedir. 1813 yılına ait bir belgede Bosna İhlevne kazasında ise, sabahtan öğleye kadar eğitim verecek bir başka rüşdiye açıldığı ve bu rüşdiyeye Mostar rüşdiyesinde görev yapan muallim-i sani unvanıyla Osman Efendi'nin atandığı Şurayı Devlet mazbatasıyla beyan edilmiştir.¹²⁰ 1848 yılında Hersek sancağına bağlı

¹¹⁷ Osmanlının son dönemlerinde eğitimde talim ve terbiye kurulu olarak çalışan, eğitimi idarî ve ilmî olarak iki dairede düzenleyen ve vilayet, sancak ve kaza maarif meclislerinin bağlı olduğu kurumdur (bkz. Etem, Levent, "Tanzimat Döneminde Eğitimin Hukuki ve Kurumsal Yapısı", <http://mimoza.marmara.edu.tr/~etemlevent/makaleler/01/20.htm>).

¹¹⁸ Şimşek, a.g.m. s. 113-114.

¹¹⁹ Emel-Demir Görür, "İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Ankara 2015, s. 316-318.

¹²⁰ BOA, I SD, 4/191, 17 Ocak 1813.

Mostar kasabasında bir rüşdiye mektebi daha inşa edilmiştir.¹²¹ 1859 yılına ait bir belgeye göre Hersek sancağına bağlı Nikşiç kazasında bir rüşdiye mektebi inşa edilmiştir.¹²²

1870 yılında Bosna'da toplam 14 rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bunlar Saraybosna, İzvornik, Travnik, Yayçe, Akhisar, İhlevne, Glamoç, Bihke, Yenipazar, Taşlıca, Prepol, Benaluka, Mostar ve Trabin sancaklarında açılan rüşdiye mektepleridir.¹²³

Malî Yönü:

Travnik sancağından sonra diğer kazalarda da rüşdiye açılması istenmiş ancak bu mümkün olmayınca ilk rüşdiye İstanbul'da açılmıştır. Daha sonra Saraybosna ve Mostar'da birer rüşdiye açılmıştır. Bu okulların masrafları eyalet meclislerinin oluşturdukları fonlarla sağlanmaktaydı.¹²⁴

Rüşdiye mekteplerinin inşası ve bunların her türlü masrafları devletin ekonomik olarak zor durumda kaldığı zamanlarda halk tarafından karşılanmaktaydı. Bu devlet tarafından şart koşulan bir durumda olabiliyordu. 1852 yılında Saraybosna ve Hersek sancağının merkezi olan Mostar'da bir rüşdiye mektebi inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu mektebin yapım masrafları, hocaların ve görevli memurların maaşlarının ahali tarafından karşılanması, maarif komisyonunun yayınladığı mazbatada belirtilmiştir. Ayrıca bu mazbatada müdür, muallim-i evvel, vali ve memleket meclisinin yer aldığı sene başında yapılan imtihan ile öğrenci alınacağı bildirilmiştir.¹²⁵

Bosna'daki rüşdiyeler hakkında elimizde bulunan belgeler sıbyan mekteplerinininki ile aynıdır. Rüşdiyelerin de inşası ve buranın eğitim giderleri için maddî destek söz konusudur. Bu yardım kısmî olarak halktan ve devletten istenmektedir.1852 yılına ait belgede Mostar'da bir rüşdiye inşa edileceği, bu masrafların, muallimlerin ve diğer memurların maaşının ahali tarafından verileceği

¹²¹ BOA, I DH, 205/11842, 29 Kasım 1848.

¹²² BOA, A MKT MHM, 163/100, 25 Ağustos 1859.

¹²³ Hamit Pehlivanlı, *Salname-i Vilayet-i Bosna 1287(H)- 1870(M)*, TTK, Ankara 2014, s. 111-112.

¹²⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s. 365.

¹²⁵ BOA, I DH, 250/15342, 29 Şubat 1852.

bildirilmekte, diğer tayin edilecek muallim-i evvel maaşlarının merkezden gönderilmesi istenmektedir.¹²⁶

1859 yılından sonra okul masrafları mahallî sandıklardan karşılanmıştır.¹²⁷ Aynı yıla ait bir belgede Bosna Vilayet Meclisi 17 kişi ile toplanarak Mostar kasabasında bulunan rüşdiye mektebinin kullanılamaz durumda olduğunu beyan ederek, gerekli tamirin yapılabilmesi için Maliye Nezaretinden 4703 kuruş paranın bir kısmı istenmektedir.¹²⁸

Tablo 2.4. Mekatib-i Rüşdiyede Okunacak Ulum ve Fünunun Haftalık Aded Dürusunu Mübin Cetveldir (Rüşdiye Mekteplerinde Okutulacak İlim ve Fen Derslerinin Haftalık Ders Sayılarını Gösteren Cetveldir.).¹²⁹

Üçüncü Sene	İkinci Sene	Birinci Sene	Esam-ı Dürus
<i>haftada</i>	<i>haftada</i>	<i>haftada</i>	
2	2	3	Maa Tecvid Kur'an-ı Kerim ve Ulum-u Diniyüzyile
4	6	7	Türkçe
2	2	1	Arabi
2	1	0	Farsi
3	0	0	Fransızca
2	2	2	Hesab
1	0	0	Hendese
2	2	2	Coğrafya
2	2	0	Tarih
1	1	1	Malumat-ı Nafia
1	1	1	Hüsn-ü Hat
1	1	1	Resim
23	20	18	Yekûn

130

Eğitim- Öğretim:

Bosna'da kurulan maarif komisyonu aldığı kararları uygulamaya koymuştur. Okullara 1851 yılında öğretmen ataması yaptı. Her rüşdiyeye bir muallim-i evvel,

¹²⁶ BOA, I DH, 250/15342, 29 Şubat 1852.

¹²⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s 365.

¹²⁸ BOA, I MVL, 425/18668, 27 Aralık 1859.

¹²⁹ Bu cetvel Mehmet Şevki Ezgi Kütüphanesinden alınmıştır.1890.

¹³⁰ *Umum Mekatib-i Rüşdiye Mahsus Olarak Bu Kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır* İstanbul, Matbaa-i Amire, 1310/1890, s. 37.

bir muallim-i sani atandı. Tuna vilayet sisteminin uygulandığı ilk yer olmasına rağmen Bosna'nın Travnik sancağında rüşdiye mektebi daha önce açılmıştır.¹³¹

Rüşdiyelerde okuyan öğrencilerin mezuniyetleri sene sonunda yapılan sınavlar neticesinde belirlenmiştir. Bu sınav şehrin ileri gelenlerinin huzurunda yapılırdı. 1857 yılına ait bir belgede, aralık ayının 30. günü Meclis-i Ma'arif-i Umumiyenin gönderdiği belge ile kasım/aralık aylarında Bosna'nın Travnik Rüşdiyesi öğrencilerin imtihan yapılması istenmiştir. Bu sınav Bosna valisi ve Bosna defterdarının yapacakları Travnik Meclisi mazbatasıyla da havale edilecektir. Sınav zamanının kasım/ aralık ayının 12. çarşambası yapılması kararlaştırılmış olup, sınav heyeti Travnik'te görev yapan memurlar, ulema ve bölgenin ileri gelenleridir. Sınava girecek öğrencilerin resimleri ve imzalarının bulunduğu cetveller, hocalar tarafından tanzim edilmektedir. Travnik'te öğrenci ve öğretmenlerdeki bu üstün başarı takdir edilmektedir. Bu başarının diğerlerine örnek olması için Takvim-i Vekâyi ve Cerîde-i Havadis'te Travnik rüşdiye mektebinin başarısı yayınlanmıştır.¹³²

2.2.3. İdadî Mektepleri

Kuruluşu ve Gelişimi:

15.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin askerî ve idari kadrosunu oluşturan kişilerin seçimi ve eğitim ihtiyacını karşılamak Enderun Mektebinin göreviydi. Enderun Mektepleri bu görevi 19. yüzyılda idâdî mekteplerine bırakmıştır. Enderun¹³³, sarayın içinde yer alan ve devletin yöneticilerinin ve askerlerinin yetiştirildiği bir eğitim kurumudur. Bu mektep, II. Murat döneminde kurulmuş ve Fatih döneminde geliştirilmiştir. Amacı, devşirme usulü ile alınan gayrimüslim çocukların, önce İslami esasları öğrenmeleri amacıyla ailelere verilip eğitilmesi ve sonra yeteneklerine göre yönetici olacakların Enderuna, askerlik yeteneği olanların Yeniçeri Ocağına gönderilmesidir. Bu mekteplerde başarılı komutanlar ve iyi yöneticiler yetiştirilmiştir. Enderunda derslerin yanı sıra, beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi için (padişahın kıyafetini giydirme, taşıma ve sofraya hazırlama adabı) bazı programlar

¹³¹ Gölen, *a.g.m.*, s.195.

¹³² BOA, A MKT NZD, 215/21, 24 Ocak 1857.

¹³³ Savaşta esir alınan Hristiyan çocuklarının devşirme usulü ile Müslüman yapılarak devlet memuru olarak yetiştirildiği yerdir (bkz. Halaçoğlu, *a.g.e.* s. 37-38).

da uygulanmaktadır.¹³⁴ Türkçe, Arapça ve Farsça derslerin yanı sıra fiziksel gelişimi sağlayacak dersler de eğitimin içindedir. Gençler, oda tabir edilen aşamalardan geçerek sadrazamlığa kadar yükselebilmektedirler. Askerî yeteneğe sahip olanlar, Yeniçeri Ocağına alınarak yeteneklerine göre yerleştirilen bölümlerde asker olarak eğitilirlerdi.¹³⁵

Arapça “ıdad” kökünden türemiş olan idâdî; hazırlamak, geliştirmek anlamına gelmektedir. Maarif Nizamnamesi’nden önce bütün mekteplerin hazırlık sınıflarına idâdî denilmiştir. İdadîler ortaöğretimin bir kademesi olarak işlev görmüştür. Rüşdiye sayısının artırılmaya çalışılması ve İstanbul’da yüksek okul ve meslek okullarının açılması buralara yeterli öğrenci yetiştirilememesi rüşdiyelerin bir seviye üstü olan idâdîlerin kurulmasına sebep olmuştur.¹³⁶

Ortaokul seviyesinde olan rüşdiye mekteplerinden yükseköğretime geçişte, lise düzeyinde olan mekteplere, idâdî adı verilmiştir. Yükseköğretimden kasıt, askerî ve sivil yükseköğretim mekteplerine öğrenci yetiştirmektir. Bu nedenle idâdîleri iki kısımda incelemek gerekir: askerî idâdî ve mülkî yani sivil idâdî. Bunlardan ilki askerî idâdîdir. Bahriye, Mühendishane, Tıbbiye ve Harbiye yüksekokullarına öğrenci yetiştirecek ortaokul düzeyinde kurumlar yoktu. Bu durum yüksekokullarda eğitimin başarılı bir şekilde yapılmasına engel oluyordu. Emin Paşa önderliğinde 1845 yılında askerî okullara öğrenci hazırlamak amacıyla askerî idâdîlerin açılması kararı alınmıştır. 1853 yılında askerî idâdîlere rüşdiye çıkışlı öğrencilerin alınması kararlaştırılmıştır. Fakat, taşrada rüşdiye mektep sayısı fazla olmadığından vasıflı öğrenci yetiştirmek için ihtiyat sınıfları oluşturulmuştur. İstanbul’da ise, idâdîlere vasıflı öğrenci yetiştirmek amacıyla, Mahrec-i Mekatib-i Askerîye kurulmuştur. Fakat buraya alınan öğrencilerin fizik ve zekâ yetenekleri yetersizdi. Başarısız öğrencilerin mezun olabilme durumları askerî vasfı olmayan, yaşça küçük subayların yetişmesine neden olmuştur. 1868 yılında Mekteb-i Harbiye-i Şahane İdâdîsi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane İdâdîsi olmak üzere iki önemli askerî idâdî mevcuttu.

¹³⁴ Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 37-38.

¹³⁵ Mehmet İpşirli, “Enderun”, *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995, s.185-187.

¹³⁶ İbrahim Caner Türk, “Türkiye’de Orta Tahsil” Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğundan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2014, s. 351.

Süleyman Hüsni Paşa tarafından İstanbul'da dört askerî rüşdiye açıldı. Bu iki idâdî dışında 1906 yılında taşrada beş askerî idâdî bulunmaktadır.¹³⁷

Mülkî idâdîlerin açılmasına gelinirse, bu idâdîlerin açılmasının iki nedeni vardı. Biri Galatasaray Sultanîsinin dışında İstanbul'da bulunan meslek okullarına ve yüksekokullara öğrenci yetiştirecek ortaöğretimin üstünde bir okul olmaması. İkincisi ise, Tanzimat dönemi eğitim anlayışı olan Osmanlılık fikrinin hayata geçirilmesi için gayrimüslim ve Müslim öğrencilerin bir arada okutulması Osmanlı tebası çatısı altında birleştirilmesidir.¹³⁸

Sadrazam Sait Paşa'nın¹³⁹ çabalarıyla kurulan bir komisyonla Darülmâarif Dairesi idâdîye çevrilmiştir. Böylece ilk mülkî idâdî yani sivil idâdî 1873 yılında açılmış oldu. Komisyonun aldığı kararla, İstanbul'da Darülmüallim-i Ali içinde bir idâdî şubesi daha açıldı. Böylece İstanbul'da idâdî sayısı dört ve beşe çıktı. 1875 yılında ilk vilayet idâdîsi Yenişehir'de açılmıştır.¹⁴⁰

Maarif Nizamnamesi'nin otuz dördüncü maddesinde idâdîlerin 1000 hane üzeri olan yerlerde ve lüzumu görülen yerlerde açılması uygun görülmüştür.¹⁴¹

1880 yılında kız çocukları için "İnas" adı verilen idâdîler açılmıştır. Ders programları dil ağırlıklı, musiki, el ve ev işleri olan bu mektepler, ilgisizlik nedeniyle kapatılmıştır. Kız idâdîleri Ordu, Isparta ve Bolu'da üç tane açılmıştır.¹⁴²

İdâdîler açıldıkları süre zarfında birtakım sıkıntılara maruz kalmıştır. Maddî yetersizlikler, idâdî düzeyinde öğretmen olmaması, bazı kimselerin idâdîleri lüzumsuz görmesi ve öğrenci talebinin azlığı bu nedenler arasında sayılabilir. Osmanlı Rus Savaşı ve bütün bu olumsuzluklar idâdîlerin belli bir süre kapatılmasına neden olmuştur. II. Abdülhamid Sadrazam Said Paşa'nın da desteğiyle idâdîlerin

¹³⁷ Öztürk, *a.g.m.*, s. 464-465.

¹³⁸ Ergin, *a.g.e.*, s. 447.

¹³⁹ II. Abdülhamid İstibdat Dönemi sadrazamlarındandır. Yabancı devletlerde eğitim gören Paşa, Mebuslar Meclisinde meydana gelen görüşmelerde, Osmanlı Rus Savaşı'nın olumsuz etkilerinden eğitim sayesinde kurtulanacağını savunmuştur. 1878 -1892 yıllarında eğitimi iyileştirme konusunda II. Abdülhamid'e layihalar sunmuştur (bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IV, s 385-388).

¹⁴⁰ Kodaman, *a.g.e.*, s 185.

¹⁴¹ *1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286, s.14.

¹⁴² Türk, *a.g.m.*, s. 355.

sayısını artırmaya çalışsa da başarılı olunamamıştır. Bu dönemde askerî ve sivil idâdîler aynı işlevi görür hale getirilmiş ve idâdîler sultanîlere dönüştürülmüştür.¹⁴³

1908 yılında vilayet merkezlerinde ortaöğretim yeniden düzenlendi. 1910 yılından itibaren vilayetlerdeki idâdîler sultanîlere dönüştürüldü. 1913 yılında yedi yıllık idâdîlerin yerini sultanîler almıştır. Beş yıllık olan idâdîler ise Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ülkenin ihtiyaç duyduğu meslek gruplarına ayrıldı. Bu gruplar; umumi, sanat, ticaret ve ziraattir. Varlığını uzun süre devam ettiren zirai, sanayi ve ticaret idâdîleri, Cumhuriyet döneminin başlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Cumhuriyet döneminde ortaöğretimler lise adıyla birleştirilmiştir.¹⁴⁴

Bosna Hersek'te ise Saraybosna'da bir askerî idâdî açılmak istenmiştir. Esseyid Asım Efendi bu isteği Sadarete yazdığı bir dilekçe ile dile getirmiştir. Mekteb-i Askerî-yi Şahaneye öğrenci yetiştirmek amacıyla bir askerî idâdî mektebi açılması gerektiği beyan edilmiştir. Mektebin yapım masrafları ahali tarafından karşılanacak, daimî masrafları devlet hazinesinden yapılacaktı.¹⁴⁵ 1872 yılında Saraybosna ileri gelenleri masraflarını kendileri karşılamak üzere İstanbul'dan mektebin yapımı için onay almıştır. 1873 yılında tamamlanan okul 1876 yılında altı öğretmen, on bir personelle eğitim hayatına başlamıştır.¹⁴⁶

Malî Yönü:

Maarif Nizamnamesi'nin otuz yedinci maddesinde, idâdîlerin öğretmen ve hizmetli maaşı altı bin ve mektep masrafı senevî sekiz bin kuruş olarak belirlenmiştir. Ayrıca idâdîlerin yapım masrafları ve diğer giderler maarif sandığından karşılanmıştır.¹⁴⁷

İdâdîlerin tesis ve yapım masrafları ve sürekli giderleri pahalıya mal olmuştur. Sadrazam Sait Paşa bunun çözümünü, öşrü vergiyi kaldırıp aşar vergisinin bir kısmını maarifin ihtiyaçlarına aktarmakla bulmuştur. Bu birçok vilayette yeni idâdîlerin açılmasına neden olmuştur. 1885 yılında Bursa, Edirne, Yanya ve Çanakkale'de birer idâdî açılmıştır. Aynı yıl yirmi beş vilayette idâdî yapımı kararı

¹⁴³ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998, s. 145.

¹⁴⁴ Öztürk, *a.g.m.*, s. 466.

¹⁴⁵ BOA, I DH, 647/44954, 2 Mart 1872.

¹⁴⁶ Gölen, *a.g.m.* s.199.

¹⁴⁷ *Nizamname*, s.14.

alınırken, on altı vilayette de idâdî yapımı için temasa geçilmiştir. Taşra idâdîleri, maddî sıkıntı nedeniyle beş yıllık ve yedi yıllık olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Yedi yıllık yatılı olan idâdîler çok masraflı olduğu için, beş yıllık gündüz idâdîler tercih edilmiştir. Yatılı idâdîlerin yıllık masrafları daha fazla olduğu için ücretsiz öğrenci yanında ücretli öğrenci de alınmıştır.¹⁴⁸

Fiziki Yapı:

İlk idâdî mektepleri yeniden inşa edilmiş mektepler değildi. İdâdîler bazı kurumların binalarında ya da kiralanmış binalarda yer almışlardır.1885 yılından sonra idâdî mekteplerinin yapımına büyük önem verilmiştir. Osmanlı mimarî tarzından çok, Fransız mimarisi örnek alınarak yapılmıştır. Bu mekteplerin planları Paris'ten getirtilip vilayetlere dağıtılmıştır.¹⁴⁹

Devlet, bazı dönemlerde askerîyeye veya ekonomiye harcıyacağı parayı eğitime yatırmıştır. 1751 yılının on birinci ayında Bosna Hersek'te böyle bir durum yaşanmıştır. Bosna'da geçici olarak bulunan beş yüz nefer başıbozuk askere¹⁵⁰ ayrılmış olan gıda, maaş ve paranın ekim ayından haziran ayına kadar olan 372871 buçuk kuruş 12 paranın eyalet gümrüğü yoluyla Maçka'da bulunan mekteb-i idâdînin tamir ve ihtiyacına harcanmıştır.¹⁵¹

Bosna'da Saraybosna, Aziziye-i Zir gibi yerlere gösterişli mektepler yapılır. 1872 yılında Saraybosna'ya bir idâdî mektebi yapılmak istenmiştir. Bunun için harcanacak para ise miri gelirlerden ve ahalden temin edilmiştir. Saraybosna, merkez konumunda olduğu ve burada Müslüman sayısının fazla olmasından dolayı yapılacak olan mektebin muazzam güzellikte olması ve Müslümanların takdirini kazanmak esas alınmıştır. Askerî harbiyeye mahsus olarak yapılan idâdî erkân-ı askeriyesinin de desteğini almıştır.¹⁵²

¹⁴⁸Fatih Demirel, *Mekteb-i İdâdî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s. 49-52.

¹⁴⁹ Kodaman, *a.g.e.*, s. 189.

¹⁵⁰ Bir harp çıktığında orduya süvari veya piyade olarak katılan gönüllü asker. Başbozuk tabiri, gelişigüzel ve intizamsız idare tarzına sahip anlamındadır. Bir zamanlar bu tabir asker olmayan sivililer için de kullanılmıştır. (bkz. Erol Özbilgen, *a.g.e.*, s. 171).

¹⁵¹ BOA, I DH, 205/11842, 22 Kasım 1751.

¹⁵² BOA, I DH, 647/44954, 2 Mart 1872.

Bosna'da bulunan askerî idâdînin düzen ve tertibi ile öğrencilerin elbiseleri, gerekli eşyaları ve ödenecek maaşları Ordu-yu Humayun¹⁵³ tarafından düzenlenmektedir. Bunun için eylül ayından başlanarak 68595 buçuk kuruşluk ödeme planı oluşturulmuştur.¹⁵⁴

Eğitim- Öğretim:

Said Paşa idâdîlerin İstanbul ile sınırlı kalmaması, taşra ve vilayetlerde de sayılarının artırılması için vilayet gelirlerinin bir kısmını eğitime tahsis etti. 1888 yılında idâdîlerin eğitim süresi dört yıla çıkarıldı. Köy ve kasabalardaki çocukların idâdîlere devam etmeleri için vilayetlerde bulunan gündüzlü idâdîler yatılı olarak değiştirildi. Ekonomi göz önüne alınarak, idâdîlerin bulunduğu yerlerde rüşdiyeler kapatılıp idâdîler bünyesine dâhil edilmiştir. Böyle olunca taşrada idâdîler beş ve yedi yıllık olarak ayrılmıştır. Buna göre idâdîlerin ilk üç yılı rüşdiye diğer yılları ise idâdî olarak devam etmiştir. Son yıl Dersaadet'te staj olarak tamamlanmıştır. Bu başarıyı gösteren tam idâdî mezunu olmaya hak kazanmıştır. Gündüze alınacak öğrenci sayısı belli değilken gece yani yatılı öğrencinin masrafı çok olduğu için buna sınırlama getirilmiştir. Buna göre; ücretsiz yatılı alınacak öğrenci toplam öğrenci sayısının üçte biri oranında olacaktır. Bu öğrencilerin fakir, kimsesiz ve terbiyeli olması şartı aranmıştır. Öğrencilerin idâdîye alınmaları için Osmanlı nüfus cüzdanı, bitirdiği okulun diploması ve 15 yaşını geçmemiş olması şartı aranmıştır. Senenin tamamında belli aralıklarla üç ay ara ile iki yazılı sınav ve sene sonunda genel bir sınava tabi tutulmuşlardır.¹⁵⁵

Maarif Nizamnamesi'ne göre üç yıl eğitim süresi olan idâdîlerin öğretmenleri Darümuallim-i Ali mezunu olması şartı yer almaktadır. Ve aynı nizamnamede her idâdî için altı öğretmen ve bir muavin belirlenmiştir. (36. Madde)¹⁵⁶

Askerî İdâdînin ders müfredatında din ve tarih dersleri yoktu. 1878 yılında tarih dersleri müfredata konuldu. Altı öğretmen ve bir müdür dışında yazışmalardan

¹⁵³ Osmanlının kuruluşunda tımarlı sipahiler, gönüllü birlikler ve kapıkulu ocakları gibi kara kuvvetlerine denirken 19. yüzyılda silahlı kuvvetler bağlantısız askerî örgüt ve birliklerin savaş ve sefer zamanı bir araya geldiği büyük kara gücüdür (bkz. Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul 2011, s. 149).

¹⁵⁴ BOA, A MKT MHM, 455/56, 26 Ağustos 1873.

¹⁵⁵ Demirel, *Mekteb-i İdâdî*, s. 27-38.

¹⁵⁶ *Nizamname*, s.14.

sorumlu ve okulun gelir gider masraflarını tutmakla sorumlu bir memur, bir imam, bir vekilharç ve bir de okulun güvenliğini sağlayan güvenlik görevlisi bulunmaktaydı. Bosna'da idâdîler, Avusturya işgaline kadar eğitime devam etmiştir.¹⁵⁷

Mekteplere Kabul Şartı ve Eğitim Şekli:

Bosna'ya ait idâdî mektepleri hakkındaki belgelerde buraya öğrenci kabulü meselesi işlenmektedir. 1897 yılına ait Mekteb-i Askerîye-i Şahane Nezaretine yazılan bir belgede, Karadağlı üç öğrencinin Harbiye, Tıbbiye ve Hendes-i Mülkîye mekteplerine kayıt olmak istedikleri bildirilmiştir. Hendeshane mektebine kayıt olmak konusunda Jan Bovatoviç adlı öğrencinin yazılı talebi bulunmaktadır.¹⁵⁸

Bosna idâdî mektepleri yatılı ve yatılı olmayan mektepler olarak ikiye ayrılmıştır. Yatılı olan mektep Mekteb-i Sultanî, yatılı olmayanlar ise ticaret, muallim, mülkîye ve hukuk mektepleridir. 1902 yılına ait bir belgede, Mostar Rüşdiye Mektebinden sonra, iki sene Saraybosna'da eğitim görmüş Mehmet Kasım Efendi ile Edirne İdâdî Mektebinde iyi dereceyle şahadetname alan, Hasköylü Mehmet Efendi'nin Mülkîye Mektebine ya da Mekteb-i Sultanîyeye kaydı yapılması istenmektedir. Bunların mektebe kabul edilmesinin bazı şartları vardır. Mekteb-i Sultanîyede çok sayıda öğrenci olduğu için yatacak yer bulunmamaktadır. Kasım Efendi yer olsa da bu mektebe kabul edilecek tahsile sahip değildir. Kasım Efendi Mülkîye-i Şahane talebeleri arasında yapılan bir sınava tabi tutulacaktır. Okula kabulü bu sınava göre belirlenecektir. Mehmet Efendi'nin de tahsili Kasım Efendi'ye göre ileridedir. Çünkü o idâdî mezunudur. Öyle olmasına rağmen yatılı olmayan mekteplere kabulü sağlanabilmektedir. Bu belge bize idâdîye kabulün zor şartlara bağlı olduğunu göstermektedir. Belli seviyedeki talebelerin sınava tabi tutularak veya mezun olduğu mektebin derecesi esas alınarak, idâdîlere kabulü sağlanmaktadır.¹⁵⁹

Askerî ve Mülkîye rüşdiyelerinden mezun olanların, idâdîlere devam etmeyip alanlarını değiştirebildiklerini de belgelerde görmekteyiz. 1892 yılına ait bir belgede Muhacir Komisyonu reisi Mehmet Behcet'in, Maarif Nezaretine gönderdiği pusulada

¹⁵⁷ Hacı Salman, *İdâdî Mekteplerinin Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi İlköğretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 39-43.

¹⁵⁸ BOA, BEO, 1059/79408, 22 Kasım 1897.

¹⁵⁹ BOA, MF MKT, 674/9, 25 Ekim 1902.

adı geçen öğrencilerin askerî rüşdiyeden mezun oldukları halde, askerî kabiliyetlerinin bulunmamasına rağmen, ilim ve fen alanında başarılı oldukları ve fakir oldukları için bu tahsilden mahrum kalmayarak, Mülkîye Mektebinin yatılı kısmına kayıtlarının kabulü istenmektedir.¹⁶⁰

Belgeler bize Bosna idâdî mekteplerinde, öğrencilerin din-i İslamiye'ye bağlılıklarının esas alındığını göstermektedir. Öyle ki, 1892 yılında Serasker Rıza Bey Muhakemat Dairesine bir şikâyette bulunmuştur. Şikâyet, Bosnalı Süleyman adında bir öğrenci hakkındadır. Bosna'da askerî idâdî ikinci sınıfta okuyan bu öğrenci dinden çıkmıştır. Bunun duyulması üzerine derhal okulla ilişkisi kesilmiştir.¹⁶¹

2.2.4. Mekteb-i Sultanî

Kuruluşu ve Gelişimi:

1867 yılında Osmanlı devletinde iki lise bulunmaktadır. Mekteb-i Sultanî ve Darüşşafaka. Biri zengin Müslim ve gayrimüslim halkın çocuklarının, diğeri yoksul ve kimsesiz Müslüman çocukların eğitim gördüğü mekteplerdir.¹⁶²

Mekteb-i Sultanî gibi çok amaçlı bir okulun açılmasına ihtiyaç vardı. Çünkü Osmanlı devleti Paris'te Mekteb-i Osmanî adında bir mektep açmıştı. Bu mektebin amacı, hariciye nazırı ve yabancı dil bilen subay yetiştirmektir. Ancak bu mektep amacına ulaşmadan kapatıldı. Sonra buna benzer ve az masraflı başka bir okulun İstanbul'da açılmasına karar verildi. Rum, Ermeni, Katolik, Protestan ve Musevî eğitimcilerden oluşan Osmanlı fikrî yapısı altında bir eğitim kurumu oluşturmak hedeflenmiştir. Bu ihtiyaca sultanî tarzında bir okul cevap verebilirdi.¹⁶³

Mekteb-i Sultanî'nin açılmasındaki bir başka neden, Islahat Fermanı'dır. Bu fermanla, özellikle eğitim konusunda eşitlik ve lise seviyesinde okullar açılarak herkesin bu okullarda birlikte eğitim görmesi isteniyordu. Fermanın yayınlamasından

¹⁶⁰ BOA, MF-MKT, 141/54, 17 Mayıs 1892.

¹⁶¹ BOA, BEO, 1/27, 4 Mart 1892.

¹⁶² Ergin, *a.g.e.*, s. 482.

¹⁶³ Adnan Şişman, "Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi", *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996, s. 323.

on yıl geçmişti, fakat daha hiçbir adım atılamamıştı. Fransa'nın destek verdiği bu projede Victor Durey kurulacak lisenin programını bile hazırlamıştır.¹⁶⁴

Abdülaziz'in Fransa seyahati Mekteb-i Sultanî'nin açılmasına vesile olmuştur. Abdülaziz aynı tarihte resim sergisi için gittiği Fransa'da kıymetli sadrazamı Fuat Paşa'yla Fransız okullarını gezmiş ve bu okullar ayarında bir okul açmasını buyurmuştur. İstanbul'da açılacak olan bu okula, Fransa hükümeti de maddî manevî destek vermiştir. Okulun açılma nedeni 1867 tezkeresinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Şimdiye kadar bazı mekatib-i muteaddidede muteferrikan tedris olunmakta olan ulum ve fununun esbab-ı terakkiyat ve cümle-i ıslahattan olmak üzere bir mahalle cem'ile her tarafa mahrec olmak üzere bir büyük mektep yapılarak funun-i lazımenin orada talim ve tedrisi enva-i muhassenat ve fevaid-i mueddi olacağı cihetle bunun için Dersaadette böyle bir mükemmel ve muntazam Mekteb-i Umumi-i İdâdî tesis ve teşkili...” Fransa hükümeti bu okulun açılmasına o kadar ehemmiyet vermiş ki buraya en değerli öğretmen ve müdürleri göndermiş, okulun içine değerli bir kütüphane, bir laboratuvar ve müze tahsis etmiştir.¹⁶⁵

Fransız hükümeti ile 1867 yılında okulun açılması için görüşmeler başladı. Victor Durey, İstanbul'a gelerek okulun yapımına başladı. Okulun lise düzeyinde olması, din ve dil ayrımı yapılmadan herkesin bu okula gelebilmesi, öğretiminin ve yöneticilerin Fransız olması gibi birtakım kurallar belirlendiler. Derslerin Türkçe olması koşuluyla 1868 yılının nisan ayında Mekteb-i Sultanî'nin açılmasına karar verildi.¹⁶⁶

Beyoğlu semtinde Galatasaray adıyla açılan okul birtakım tepkilere neden olmuştur. Rusya Türkiye'de Fransa etkisinin artmasından çekinerek kendisi de bir okul açmak istemiş, ama bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Sadece dış devletler değil, karma dinlerin bir arada olması cemaatleri de tedirgin etti. Musevîler, Hristiyan bir müdürün olduğu okula çocuklarını göndermek istememişlerdir. Papa Katoliklere bu okula çocuklarını göndermemeleri için yasak koymuştur. Fakat Fransa'nın devreye

¹⁶⁴ Kodaman, *a.ge*, s. 210-212.

¹⁶⁵ Ergin, *a.ge*, s. 482-483.

¹⁶⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.74-75.

girmesiyle Papa ikna edilmiştir Bu okullara muhalefet etmeyen sadece Müslüman kesimdir.¹⁶⁷

Mekteb-i Sultanî açıldıktan kısa bir süre sonra Beyoğlu'nda çıkan büyük bir yangında harap oldu. Ayrıca bu sırada çıkan Fransa- Prusya Savaşı öğrenci sayısını azalttı. Bu savaş Osmanlı ile Fransa'nın arasını da açtı. Fransa'nın asıl amacını anlayan Osmanlı, mevcut mekteplerde Fransızca dil eğitimini kaldırdı. Okul 1870-1871 yılında ilk mezunlarını verdi. Okulun müdürü Ernest ülkesine döndü. Mekteb-i Sultanî binası yerini, Mekteb-i Tıbbiyeye bıraktı. Üç yıl Gülhane'de eğitime devam eden Sultanî, sonra Darulfunun-u Sultanî ile eski binasına taşındı. 1877'de II. Abdülhamid'in isteğiyle Ali Suavi, Sultanînin ilk Türk müdürü olarak göreve başladı.¹⁶⁸

Maarif Nizamnamesi'nde sultanîlerin sadece İstanbul ile sınırlı kalmaması, diğer vilayetlerde de açılması kararı alındı. Fakat bu karar uygulanamadı. Uzun süre Müslim ve gayrimüslim öğrencilerin bir arada öğrenim gördüğü yer olan sultanîler, sonra sadece gayrimüslim halkın örgütlendiği Fransız zihniyetli bir kurum haline geldi. Burada ders veren yabancı hocaların çoğu, devlete karşı bilinçli olarak mektebe sokulmuş ve devlet aleyhine faaliyet göstermişlerdir. Ali Suavi, bu okulun yabancı devletlerin bir örgüt evi olarak kullanmalarının önüne geçmek için tedbirler almıştır. İlk olarak Sultanînin eğitim yönünden zayıf olduğunu, buradaki gençlerin Osmanlıca'yı ve Fransızca'yı tam anlamıyla öğrenemediklerini belirtmiştir. Bunun nedeninin okulun bir eğitim programının olmaması ve buraya bilinçli atanan öğretmenlerin, yeni eğitim sisteminden habersiz ve diplomasız olmalarına bağlamaktadır. Sultanî mektebinin devletin aleyhinde çalışan bir kurum haline geldiğini gören Ali Suavi, II. Abdülhamid'in de desteğini alarak 1876 yılından sonra, mektebe sadece Türk müdürler atadı. Sultanîyeye fazladan 60 Müslüman öğrenci olarak, Müslüman öğrenci sayısını artırdı. Çalışkan, hiçbir siyasî olaya karışmamış, devlet aleyhine çalışmamış gayrimüslim öğrencileri hariç tutarak, diğer gayrimüslim öğrencilerin sayısını azaltmak amacıyla, onlardan para talep edilerek okuldan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Sultanîde zararlı faaliyetler gösteren öğretmenlerin

¹⁶⁷ Shaw, *a.g.e.*, s.144-146.

¹⁶⁸ Şişman, *a.g.m.*, s. 325.

işine son verilerek öğretmenlikten men edilmiştir. 1876 yılı Sultanîde Türkçeleştirme yılı olmuştur. Bu faaliyetler sonrasında da devam etti. Sait Paşa bir teklifle haftada bir saat olan Türkçe dersini iki saate çıkarmıştır.¹⁶⁹

Ali Suavi, kozmopolit bir yapıya sahip Sultanî Mektebini Türkleştirmek ve İslamlaştırmak amacıyla olduğu gerekçesiyle, İngiliz ve Fransızların baskısı sonucu görevden alındı. Fakat Suavi'den sonra buraya hep Türk ve Müslüman müdürler atanmıştır. Cumhuriyet döneminde okul Sultanî yerine Galatasaray Lisesi olarak devam etti. Okulun müfredatı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile değiştirilmiştir.¹⁷⁰

Galatasaray Sultanîsi, iki amaca hizmet etmiştir. Birincisi; liyakatlı, yabancı dil bilen devlet görevlileri yetiştirmek ve Fransız kültürüne ait folklor, tiyatro ve futbol gibi unsurların modern Osmanlı hayatına girmesidir. İkincisi; Mekteb-i Sultanî farklı dinlerdeki tebaanın kaynaşmasını amaçlamıştır. Fakat bunda başarılı olamamıştır. Fransa'nın nüfuz alanı olan bu okul ayrılıkçı faaliyetleriyle buna izin vermemiştir.¹⁷¹

İstanbul'da, Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi olarak açılan mektebin diğer vilayetlerde de açılması kararlaştırılmış, fakat bunda başarılı olunamamıştır. Mekteb-i Sultanîye benzer, biri Girit'te diğeri, Beyrut'ta iki tane sultanîye mektebi açılmıştır. Ancak Beyrut'taki hariç diğer sultanîler Galatasaray Sultanîsi kadar başarılı olamamıştır. Modern Türkiye'nin yükselişinde Galatasaray Lisesinin etkisi büyük oldu. Batılı yönetim tarzını yürütecek, yetenekli, Batılı tarzı eğitim görmüş, yönetici, diplomat ve diğer mesleklere duyulan gereksinim arttıkça Galatasaray mezunları, Osmanlı İmparatorluğunun ve Türkiye Cumhuriyeti'nin siyaset ve yönetiminde hâkim bir rol oynar duruma gelmişlerdir.¹⁷²

Galatasaray Lisesi gibi Fransızca eğitim veren önemli bir okulda Mekteb-i Şahane'dir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kayıtlar ağustos ayında yapılırdı. Bu ayı kaçıranlar bir sonraki dönemi beklemek zorunda kalırlardı. 1892 yılına ait bir belgede Bosna Maarif Nazırının Maarif-i Umumi Nezaretine yazdığı dilekçede Bosna Hersek'te dokuz Müslüman efendinin Mekteb-i Şahane'ye kabulleri

¹⁶⁹ Kodaman, *a.ge*, s. 216.

¹⁷⁰ Şişman, *a.g.m*, s. 326

¹⁷¹ İhsan Sangu, "Galatasaray Lisesinin Kuruluşu", TTK, *Belleten*, VII/28, Ankara 1943, s. 315.

¹⁷² Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Ankara 1997, s.101.

istenmektedir. Ancak mektebin yatılı kısmı için başvurularda geç kalınması kayıtların yapılamamasına sebep olmuştur.¹⁷³

Bosna Hersek'te mekteb-i sultanî bulunmamaktadır. Elimizdeki belgeler Bosna Hersek'te bulunan başarılı öğrencilerin, Mekteb-i Sultanî ve Mekteb-i Şahaneye burslu olarak kabul edilmesi ile ilgili belgelerdir. Ayrıca Mekteb-i Sultanîye'nin yatılı olduğu ve buranın kontenjan sayısının az olduğu bilinmektedir. Okula kayıt şartları ise, idâdî mektebi mezunu ya da rüşdiyede en az iki yıl eğitim görmüş olmaktır. Elimizdeki belgelerde okulun yatılı kısmının dışında aynı düzeyde ticaret, hukuk ve öğretmen okulu gibi gündüz eğitim veren mekteplerin de olduğunu görmekteyiz. Mekteb-i Sultanîyeden mezun olanlar ihtisas amaçlı Tıbbiye, Harbiye ve Hendes-i Mülkiyeye kayıt yaptırabiliyorlardı. 1897 yılında Karadağlı üç genç Mekteb-i Sultanîye'den mezun olduktan sonra Tıbbiye, Harbiye ve Hendes-i Mülkiyeye kayıt yaptırmak istemişlerdir.¹⁷⁴

Fizikî Yapı:

Gülhane'de bulunan Sultanî Mektebi buraya Cerrahhanenin taşınmasıyla şu andaki yerine İstiklal Caddesi'ne taşınmıştır. Bu yıllardaki mimarisi hakkında fazla bilgi yoktur. 19. yüzyıl kışla mimarisi şeklinde bir yapıya sahiptir. Bina "U" şeklinde olup ortada geniş bir iç avlu yer almaktadır. Kalabalığa uygun geniş yemekhaneler ve koğuş sistemiyle düzenlenmiş yatakhaneler yer almaktadır. 1907 yılında bina, çıkan yangın sonucu büyük hasar görmüştür. II. Abdülhamid'in çabalarıyla okul kısa sürede yeniden inşa edilmiştir. Okul müdürü Tefik Fikret Bey tarafından okula bir konferans ve tiyatro salonu yapılmıştır. Ayrıca kendi adını verdiği bir kütüphane ve Selim Sırrı Spor Salonu da yapılan yenilikler arasındadır. Okula giriş çıkış İstiklal Caddesi'ndeki anıtsal kapıdan yapılmaktadır. Bu kapı üzerinde Abdülaziz'in tuğrası yer almaktadır.¹⁷⁵

Malî Yönü:

Mekteb-i Sultanî ücretli bir okuldu. Yarısı Müslüman, yarısı gayrimüslim olan okulda ilk açıldığında üç yüz öğrencinin yarısından ücret alınmamıştır. Bu

¹⁷³ BOA, A MTZ BN,1/27, 4 Mart 1892.

¹⁷⁴ BOA, BEO, 1059/79408, 22 Kasım 1897.

¹⁷⁵ (http://www.serfed.com/content_files/dergi/21/11_aktuel.pdf).

öğrenciler babası olmayan, yoksul öğrencilerdi. Bunun yarısı gayrimüslim tebaya ayrılmıştır. Yetmiş beş öğrencinin altmışı Ermeni, Rum ve Bulgar, onu Katolik, beşi ise Yahudilerden oluşmaktadır. Osmanlı tebaasına mensup yoksul öğrencilerin masrafını devlet karşılamıştır.¹⁷⁶

Maarif Nizamnamesi'ne göre, yatılı ve gündüz öğrencilerin ödeyecekleri ücret miktarı hükümet ve Meclis-i Maarif tarafından belirlenecektir. Buna göre; yatılı ücretler yirmi Osmanlı lirasından aşağı ve otuz Osmanlı lirasından yukarı olmamalıdır. Gündüz eğitim için yatılı ücretin yarısı ve harici öğrenci için de çeyrek olacaktır.¹⁷⁷(44. Madde)

1902 tarihli belgeye göre rüşdiye mektebinden mezun olmanın, Mekteb-i Sultanîye'ye kayıt yaptırmak için yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Rüşdiye mektebinden sonra en az iki sene tahsil görmek ya da mekteb-i idâdîden mezun olmak gerekmektedir. Mekteb-i Sultanî yatılı olduğu için paralı bir okuldur. Başarılı öğrencilere burs imkânı tanınmaktadır. Söz konusu belgede mekteb-i idâdîden iyi derece ile mezun olan birinin Mekteb-i Sultanîye'ye parasız kabulü istenmektedir. Belgrat elçisinin Hariciye Nezaretinden yazıyla talep ettiği bu istek, Mekteb-i Sultanîyenin yatılı olması ve kalacak yerin olmaması nedeniyle reddedilmiş, tahsil derecesinin uygun olduğu hukuk, ticaret ve öğretmen okullarından birine yatılı olmadığı için kabul edilebileceği ifade edilmiştir. Belgede Mekteb-i Şahaneye tahsil derecesi uygun olmayanlar için eyaletlerde -ki belgede Kosova olarak verilmiş- bulunan idâdîlerde tahsilini tamamlayabileceği belirtilmiştir.¹⁷⁸

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanenin bir sınıfı olarak eğitim veren eczacılık sınıfından ve bunun gibi mekteplerden mezun olanların diploma almaları için belli bir miktar harc parası ödendiği belgelerden anlaşılmaktadır. 1905 yılına ait bir başka belgede, Bosnadaki bu eczacılık sınıfından mezun olan Kornil İstemat Efendi adında bir öğrenci harc parasını ödemediği için diploması verilememiştir. Bunun söz konusu

¹⁷⁶ Ergin, *a.g.e.*, s. 483-484.

¹⁷⁷ *Nizamname*, s.16.

¹⁷⁸ BOA, MF MKT, 674/9, 25 Ekim 1902.

kişinin fakir olmasından dolayı bu parayı ödeyemediği anlaşıldığından, harc parası alınmadan diplomasının verilmesi sağlanmıştır.¹⁷⁹

Mekteb-i Şahane 180 eğitim olarak dönemin en iyi mekteplerinden biridir. Bosna'da bulunan Fransız Mösyö Fransiski oğlu İstansilas'ın bu okula kabul edilmesi için Ahmet Cevdet Paşa'ya bir mektup yazarak yardımcı olmasını istemiştir.¹⁸¹

2.2.5. Sabah Mektepleri

Kuruluş ve Gelişim:

Osmanlı sivil memur ihtiyacını Enderun mektepleri ile medreselerden karşılamaktaydı. Bu durum Tanzimat'a kadar sürmüştür. II. Mahmut döneminde yeni sisteme uygun idareciler yetiştirmek adına adımlar atıldı. Bu adımlardan ilki 1845'te Meclis-i Maarifin açılmasıdır. 1859'da Maarif Nazırı Sami Paşa ilk sivil yükseköğretim kurumu Mekteb-i Mülkîyeyi açmıştır. 1859 yılında açılan Mekteb-i Mülkîyede 100 öğrenciyle- ki bunlar Bab-ı âli kalemleridir- eğitim öğretim hayatına başladı. İlk mülkîye İstanbul Sultanahmet'te açılmıştır. Bu eğitimin yerel yöneticilere yerlerinde verilmesi uygun görülmüştür. Bosna'da önce Maarif Müdürlüğü, 1866'da da Mülkîye Mektebi açılmıştır.¹⁸²

Balkan coğrafyasının kalbi olan Bosna'da milliyetçilik akımı Rusya tarafından kargaşa konusu yapılmış ve Avusturya bölgeyi ele geçirmek için isyan ve kargaşa çıkartmıştır. Böyle bir durumda, Bosna'nın yerel yöneticilerinin yerlerinde eğitilmelerinin daha uygun olabileceği düşünülmüş, bu nedenle Mülkîye Mektebi Bosna'da faaliyete geçirilmiştir. Eğitim dilinin Boşnakça olması, mahallî dilin kaybolmasının önüne geçmek içindir. Bosna'da Mülkîye Mektebi adı yerine Sabah Mektebi tabiri kullanılmaktadır. Merkezdeki Mülkîye Mektebinin bir şubesi olarak açılmıştır. Sabah Mektebi açıldıktan kısa bir süre sonra Bosna'yı etkisi altına alan

¹⁷⁹ BOA, MF MKT, 839/65, 9 Şubat 1905.

¹⁸⁰ 1827 yılında Osmanlının ilk tıp okulu Tıbhane-i Amire açılmıştır. Askerî bir okul olan bu okulun devamı niteliğinde 1839 yılında Fransızca olarak eğitim veren 1870'den sonra Türkçe eğitime devam edilen mektebin adıdır. (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane), (Bkz. Abdullah Yıldız, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş", *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 2017, s.127.

¹⁸¹ BOA, A MKT MHM, 291/98.

¹⁸² Sakaoğlu, a.g.e, s. 73-74.

kolera salgını dolayısıyla birkaç ay eğitimine ara vermiştir. Salgın geçtikten sonra tekrar açılmıştır. Bosna'da Hükümet Konağı'nda büyük bir yangın çıkmış ve Meclis-i Temyiz-i Hukuk odasında kurulan okul buradan taşınmak zorunda kalmıştır.¹⁸³

Sabah Mektebinin açılmasının gereği, Bosna Valisi Şerif Osman Paşa'nın Maarif-i Umumiye Nezaretine yazdığı belgeden anlaşılmaktadır. 1866 yılına ait belgede Bosna halkında ve devlet kadrosunda çalışan bazı kişilerin, yaşları itibariyle mekteplere gidemedikleri için yetersiz olduklarından bahseder. Bunların eğitimlerinin tamamlanması için Sabah Mektebi adında bir mektebin açılması gerektiği ve bu mektebe gerekli kitap ve hocaların gönderilmesi hususunu beyan etmektedir.¹⁸⁴

Eğitim – Öğretim:

Sabah Mektebine alınacak öğrencilerin muhakkak kalem efendilerden olması gerekmektedir. Bu durum Mülkîye Mektebiyle Sabah Mektebinin arasındaki farktır. Kalemler tahrirat, muhasebe, mektubî ve diğerleridir. Sabah Mekteplerine alınacak kişiler 18-30 yaşlarında, iffetli, edepli ve sadakatli olanlar arasından, ders hocaları tarafından seçilir. Okuldan 2 yıllık bir eğitimden sonra mezun olunur, ders saatleri sabah namazıyla başlar, 4-5 saat kadar sürer, hafta içi cuma, senede ise Ramazan ayında tatil olurdu. Dersleri ve saatleri ders hocaları belirlerken, okulda Fransızca, Boşnakça, tarih, coğrafya, inşa ve hat dersleri verilmektedir. Sabah Mekteplerinin idaresi Vilayet Mektupçuluğu tarafından yapılmaktadır. Öğrenciler arasından seçilen sınıf başı devam ve devamsızlıkları tesbit ederek, vilayet mektupçusuna iletir. Öğrenciler sene sonunda sınava tabi tutulur. Başarılı olan öğrenci, aldığı şahadetnameyi Meclis-i İdare-i Vilayete onaylattığı takdirde memuriyet hakkını kazanmıştır. Okula kabul şartı ders hocalarının yaptığı sınav sonucuna bağlıdır. Böylece, memurluğa işin ehli olmayan kişilerin alınmasının önüne geçilmiştir.¹⁸⁵

Sabah Mekteplerinde Fransızca öğretilmesi önemliydi. Yalnız, bu okula atanacak hocanın Fransızca bilen bir Türk hoca olmasına dikkat edildiği görülmektedir. 1869 tarihli bir başka belgede Fransızca hocası sıkıntısı yaşandığı için

¹⁸³ Sedat Bingöl, "Mekteb-i Mülkîye'nin Bir Şubesi: Bosna'da Sabah Mektebi'nin Açılışı ve Kuruluş Talimatları", *Mülkîye*, C.XXV, S.229, s.347-348.

¹⁸⁴ BOA, I MVL, 552/24794, 16 Mayıs 1866.

¹⁸⁵ Bingöl, *a.g.m.*, s.344-346.

Bosna’da bulunan Sabah Mektebine Asakir-i Şahaneden iyi derecede Fransızca bilen bir Türk hoca tayin edilmiştir. Sabahları bir saat olmak üzere Fransızca dersi vereceği kararlaştırılmıştır. Bu konuda ehil biri olduğu kumandanı tarafından onaylanmış olup bu hizmetinin karşılığında beşyüz kuruş maaş tahsis edilmiştir.¹⁸⁶

Sabah Mekteplerinde Fransızca derslerine Türk hocaların atanması olayına başka bir örnek de 1869 yılına ait bir belgedir. Bu belgede mektebe Asakir-i Şahaneden kıdemli ve iyi derecede Fransızca bilenlerin hoca olarak tayin edilmesidir. Bosna’da bulunan Sabah Mektebine 500 kuruş maaşla Kolağası Arif Efendi hoca olarak atanmıştır.¹⁸⁷

2.2.6. Sanayi Mektepleri

Kuruluşu ve Gelişimi:

Selçukluda “ahilik teşkilatı” adı altında başlayan, sonra Osmanlıda “lonca teşkilatı” olarak devam eden eğitim sistemi de yaygın eğitim kurumudur. Lonca eğitimi usta çırak ilişkisi adı altında, bir meslekte tahsil yapmak esasına dayanırdı. Ustasının yanında, bir sanat dalından icazet alan kişi o sanat dalının erbabları tarafından sınava tabi tutulup, başarılı olursa ‘peştamal’ kuşanarak bu mesleği devam ettirirdi. Burada meslek bilgisi yanında ahlakî ve İslamî birtakım eğitimler de alınırdı.¹⁸⁸

Tanzimat’la birlikte, ahilik ve loncalık eğitimi yerini meslek okullarına bıraktı. Böylece, meslek okullarının açılmasına ve bu okulların sistemli hale getirilmesine daha fazla önem verildi. Meslek okulları ilk olarak üç alanda açılmıştır. Bunlar öğretmen, teknik ve hekimlik okullarıdır. İlki 1847’de Ziraat Mektebinin açılmasıyla başladı. Türkiye’nin tarımsal açıdan gelişmesini sağlayan bu mektep daha sonra Ziraat ve Baytar Mektebi olarak devam etti. 1848 yılında, Fatih Darülmuallim Erkek Öğretmen Okulu açıldı. Kız Öğretmen Okulu olan Darülmuallimat ise, Maarif Nizamnamesi gereğince faaliyete geçirildi. Meslek okullarının içerisinde en önemlisi mekteb-i sanayidir. Bu teknik okulun ilki Barutçubaşı Dadyan Efendi tarafından 1848 yılında dokuma sanayisine yetenekli

¹⁸⁶ BOA, I DH, 589/40995, 8 Mart 1869.

¹⁸⁷ BOA, A MKT MHM, 441/35, 16 Mart 1869.

¹⁸⁸ Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *TDVİA*, C.1, Ankara 1988, s. 540-542.

eleman yetiştirmek amacıyla açılmıştır. Sanayi mekteplerinin ÷lke ekonomisine olan faydası anlaşılınca, II. Abd÷lhamid d÷neminde sanayi mekteplerinin sayısı daha da artırıldı.¹⁸⁹

II. Abd÷lhamid d÷neminde, ticareti canlandırmak amacıyla bu konuda eēitim verecek okullar açılması yoluna gidilmiştir. 19. y÷zyılda sanayi mektepleriyle birlikte ticaret mektepleri de b÷t÷n vilayetlerde hızlı bir şekilde açılmıştır. R÷şdiye mekteplerinden on beş yirmi beş yaş arası mezun olanların eēitilmesi ve kalifiye eleman olarak yetişmeleri amaçlanmıştır. Bu mekteplerden ilki İstanbul'da 1883 yılında açılmıştır. Hamidiye Ticaret Mektebi adıyla açılan bu okuldan önce, Rum milleti tarafından Heybeliadada Rum Ticaret Okulu açılmıştır. Osmanlı ekonomisinde söz sahibi olan yabancı devletler, kendi çıkarları doērultusunda kalifiye eleman yetiştirmek amacıyla ticaret okulları açmışlardır. Gayrim÷slimlerin ve yabancıların menfaatine hizmet eden bu okullar, Bosna'da da açılmıştır. 1891 Bosna Salnamesi'ne göre sekiz ticaret mektebi bulunmaktadır. Saray, Mostar, Bihke, Benaluka, İhlevne, Tuzla-i Zir, Berçka ve Pilene'de ticaret mektepleri bulunmaktadır. Bu okullar yabancı devletlere ve gayrim÷slimlere aittir. Müdürleri ve öğretmenleri de yabancılardan oluşmaktadır.¹⁹⁰

Eēitim- Öēretim:

Bosna'da 1463-1878 yılları arasında meslek eēitimi veren meslek okulları bulunmaktadır. Bu okula gidenler esnaf çıraklarıydı, sabahleyin birkaç saat eēitim görüp sonra çıraklık derslerine devam ediyorlardı. Kız çocukları ise meslek eēitimi adı altında camilere gitmektedirler.¹⁹¹

÷lke ekonomisine hâkim olmak isteyen Batılı devletler, her yerde olduēu gibi Bosna bölgesinde de bu tür okulların açılmasına büyük önem vermişlerdir. Durumun ciddiyetini anlayan Osmanlı, bunun önüne geçebilmek adına sanayi ve ticaret mekteplerinin sayısını artırmaya çalışmışlardır. Bunu 1874 yılına ait bir belgeden anlıyoruz. Belgede, Bosna vilayetinde ziraat ve ticaret üzerine kalifiye insan yetiştirilmek amacıyla sanayi eēitimi verilmek üzere on bir yaşına gelmiş çocukların, söz konusu okullara alındıēı belirtilmektedir. Okul iki kısımdan

¹⁸⁹ Sakaoēlu, *a.g.e*, s. 79-82.

¹⁹⁰ şimşek, *a.g.m*, s.118.

¹⁹¹ Çatiç, *a.g.m*, s.3709.

oluşmaktadır. Ya sabahtan öğlene ya da öğleden ikinci vaktine kadardır. Bu zamanlar içerisinde birer saat ders görülmektedir ve okula devamlılık şarttır. Başladıkları sanatın ustaları olmaları için devam zorunluluğu getirilmiştir.¹⁹²

Bosna Hersek'te başka eğitim kurumları da mevcuttur. Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Efendi'nin 1892 tarihli mektubî kalemine yazdığı belgede, Bosna'da bir sanayi mektebinin bulunduğu ve mektebin mevcudunun iki yüz on kişiden oluştuğu belirtilmektedir. Bu mektebe, Bosna Hersek'in Müslüman ahalisinden dokuz, Rumeli'nin Müslüman ahalisinden üç kişinin Darulhayr ve Darüşşafakaya kabul edilemeyeceği mevcut şartlarının Sanayi Mektebine daha uygun olduğundan buraya kabul edilebileceğinden bahsetmektedir.¹⁹³

Bosna arşiv belgelerinde başarılı ve yetenekli çocukların, daha iyi eğitim görmeleri için İstanbul'daki yüksek okullara gönderilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Gidecek öğrencilerin tesbiti hocaların önerileri doğrultusunda yapılmaktadır. Mesela Baytar Mektebine Bosna'nın üç sancağından seçilen öğrenciler gönderilmiştir.¹⁹⁴

2.2.7. Darüşşafaka (Islahane)

Kuruluş ve Gelişim:

Osmanlının ilk dönemlerinde yetim ve öksüz çocuklar için, Fatih ve ondan sonra gelen hükümdarların yaptırmış oldukları sıbyan mektepleri mevcuttu. Fakat çocukların yatılı kalabileceği; yeme, içme ve giyinme ile eğitim ihtiyacının da karşılanabileceği bir mektep, ancak Tanzimat döneminde Darüşşafakanın açılmasıyla gerçekleşmiştir. Aslında Tanzimatçılardan önce, Harbiye Mektebinin öğrencileri, sokaklardan toplanan kimsesiz çocuklardı. Bu mektepte, bir nevi Darüşşafaka gibi hizmet vermiştir. Sonra, Cem'iyet-i Tetrîsiyye-i İslâmiyye tarafından, İstanbul'da Darüşşafaka açılmıştır.¹⁹⁵ Yusuf Ziya Paşa önderliğinde kurulan, Cem'iyet-i Tetrîsiyye-i İslâmiyye Derneği, aslında iptidaî düzeyinde bir okul kurmak istemiştir. Derneğin üyelerinden Paris Elçisi Sakızlı Ahmet Esat Paşa, Darüşşafaka-i İslamiye Mektebinin açılması kararını almıştır. Darüşşafakanın eğitim ve öğretim programı

¹⁹² BOA, MF/MKT, 21/129, 29 Kasım 1874.

¹⁹³ BOA, A MTZ BN, 1/27, 4 Mart 1892.

¹⁹⁴ BOA, A MKT MHM, 430/13.

¹⁹⁵ Ergin, a.g.e, s. 407- 408.

iptidaî, rüşdiye ve idâdî düzeyinde idi. Buraya on yaşından büyük çocuklar alınmazdı. Mektebin bütün masrafı Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye Derneği tarafından karşılanmıştır. Çocuklara verilen eğitim, onların devlet dairelerinde rahatlıkla çalışabilmelerini sağlayacak düzeyde olmuştur. Eğitim kalitesi bu kadar iyi olan mektebin, devamlılığını sağlamak amacıyla, maddî ihtiyaçlarının giderilmesi için Maarif Nezaretine bağlandı. Günümüze kadar gelen bu okul sağladığı imkânlarla önemli ilim adamlarının yetişmesine de vesile olmuştur.¹⁹⁶

Bosna'da Darüşşafaka okulunun yapımı Saraybosna'da, Bosna Valisi Osman Paşa tarafından, 1869 yılında gerçekleşti. Okulun yapımı için gereken masrafları, önce iki büyük vakıf olan İsa Bey Vakfı ile Gazi Hüsrev Bey Vakfı üstlendi. Okula, vilayet memurları ile bölgenin ileri gelenlerinin yardımıyla, önce Müslüman kız ve erkek çocukları alınırken, sonra Hristiyan çocukları da alınmıştır. Eğitim süresi dört yıl olan okulun, kapasitesi yüz olarak belirlenmiştir. Darüşşafaka Bosna'da yetim çocukların barınağı olduğu gibi meslek edinmeleri ve eğitim görmeleri için fırsat sunmuş önemli bir kurumdur.¹⁹⁷

Malî Yönü:

Darüşşafaka ile ilgili arşiv belgelerinde, mektebin kapasitesinin sınırlı olduğu bilinmektedir. Bu mektebe kayıt yaptırmak isteyen fazladan öğrencilerin başka mekteplere kayıtlarının yaptırıldığını görmekteyiz. 1892 tarihli bir belgede Bosna'dan ve Rumeli'den on üç kişinin Darüşşafakaya kabulleri istenirken bunun maddî açıdan mümkün olmayacağı ancak iki yüz on kişi mevcuduna çıkarılmış olan Sanayi Mektebine kaydı uygun bulunmuştur. Mektep, maddî açıdan sıkıntı içerisindeydi. Çekilen sıkıntının nedeni ise, devlet hazinesinden istenen yardımın gelmemesidir. İki yüz olan öğrenci kapasitesi iki yüz ona çıkarılmıştır.¹⁹⁸

1904 tarihli tezkirede Darüşşafakanın mevcudunun iki yüz öğrenci olması gerekirken, açıktan yüz öğrenci daha alındığı ve bu da okulun masrafının dört yüz kuruşa çıkmasına neden olduğunu belirtilerek, bu masrafın karşılanmasının olanaksız

¹⁹⁶ Halis Ayhan- Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", *TDVİA*, C9, İstanbul 1994, s. 7-9.

¹⁹⁷ Gölen, a.g.e, s. 205-209.

¹⁹⁸ BOA, A MTZ BN, 1/27, 4 Mart 1892.

olmasından dolayı, Bosna Hersek'teki, dokuz Müslüman öğrencinin Sanayi Mektebine alınabileceği ifade edilmektedir.¹⁹⁹

Darüşşafakada eğitim gören talebelerin sayısının belirlenmesi önemliydi. Mektebe gönderilecek erkekler verilen sayıya göre belirlenecektir. Bu tesbit talebelerin isimleri ve sanayide beceri derecelerini gösteren defter ve cetveller hocalar tarafından hazırlanarak yapılmıştır. Bu talebelerin çizme, elbise ve kundura gibi ihtiyaçları da merkezden gönderilmektedir.²⁰⁰

2.2.8. Darümuallim (Erkek Öğretmen Okulu)

Kuruluşu ve Gelişimi:

1848-1924 yılları arasında erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan okullara, “*Darümuallimin*” denmektedir. Tanzimat'tan önce, Osmanlıda öğretmen yetiştirmek amacıyla, okul açılma çabası görülmez, *müderris* adı verilen medrese hocaları ve sıbyan mektebi hocaları Fatih Sultan Mehmet'in hazırlattığı özel bir programla seçilirdi. Tanzimat'ın ilanı ile üç yıllık eğitim veren Darümuallim Okulu 1848 yılında açıldı. Okulun ilk müdürü ise, Ahmet Cevdet Paşa oldu. Cevdet Paşa, hazırladığı 1852 yılına ait nizamname ile Darümuallim Okulunu sistemli bir hale getirdi. Bu nizamnamede, Darümuallim Mektebinin öğrenci sayısı yirmi olarak belirlenmiştir. Arapçayı iyi bilen, iyi ders anlatan, Farsça ve matematik derslerinde başarılı ve kötü davranışları olmayan kişiler, bu okulun öğrencisi olarak kabul edilmiştir. Okulun öğrenim süresi üç yıldır. Darümuallim öğrencilerine okul devam ettiği sürece maaş verilmektedir. Bu maaş herhangi bir özrü olmadan devamsızlık yapan öğrenciden kesilmektedir. Öğrenim süresini başarıyla tamamlayan öğrenciler yapılan sınav sonucunda şahadetname (diploma) alıp hoca olarak atanmışlardır.²⁰¹

1857'de Maarif Nezareti kurulunca, sıbyan mektepleri buraya bağlandı. Bu mekteplerin eski yapısından kurtulup modern hale gelmesi için, buraya öğretmen yetiştirecek Darümuallimin-i Sıbyan Okulu açıldı.²⁰²

¹⁹⁹ BOA, A MTZ, 110/34, 5 Mart 1904.

²⁰⁰ BOA, MF MKT, 15/123.

²⁰¹ Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014, s.133-137.

²⁰² Cemil Öztürk, “Darümuallimin”, *TDVİA*, C8, İstanbul 1993, s.551-552.

İlkokuldan sonra da orta düzeyde eğitim veren okulların açılmasıyla, burada eğitim verecek düzeyde öğretmen ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçtan dolayı İstanbul'da bir darülmualim mektebi açıldı. Maarif Nizamnamesi esas alınarak oluşturulan bu mektepler, yüksekokul olarak kabul edilmiştir. Nizamnamenin 57 ve 67. maddeleri darülmualim mekteplerinin düzenlenmesine yöneliktir. Bu nizamname ile açılan bütün öğretmen okulları, bir çatı altında toplandı. Büyük Darülmualim adı verilen bu mektebin üç şubesi oluşturuldu: rüşdiye, idâdî ve sultanî²⁰³. Buradan mezun olan öğretmenlerin mesleklerini yapma mecburiyeti vardı. Mektep sayısının artmasıyla nitelikli öğretmene duyulan ihtiyaç artmıştır. 1868'de İstanbul'da bir Darülmualim-i Sıbyan ve 1870 yılında ise bir kız öğretmen okulu, Darülmualimat açıldı. Bu okullar İstanbul'la sınırlı kaldı.²⁰⁴

Bosna vilayetinden Şura-yı Devlete havale olan bir layiha, önce Maarif Nezaret-i Celilesine, oradan da Dâhiliye Nezaretine gönderilmiştir. 1870 yılına ait bu layiha Bosna'da bir muallim mektebi açılması içindir. İstanbul dışında başka bir yere muallim mektebi açılmayacaktı. Sonuç olumsuz oldu. Bosna'da, Türkçe bilen öğretmen yok denecek kadar azdı, öğretmenler Boşnakça ders anlatıyorlardı. Bu durumda merkez, Bosna'yı ayrıcalıklı olarak gördü ve burada bir darülmualimin okulu açıldı. Devlet, sıbyan mekteplerinde çalışacak muallimlerin maaşlarını da hizmet ettikleri okulun cemaatinin üstlenmesini istedi. Darülmualimin okuluna öğrenci ahali tarafından sağlanacaktı. Okuyan öğrencilerin toplam yıllık ödenecek maaş 600 kuruş olup bu aylık otuzar kuruş olarak verilecekti.²⁰⁵

Bosna'da Türkçe eğitim veren sıbyan mektebi hocası olmadığından 1870 yılında açılan Darülmualim mektebinde hocalar, 300 kuruş maaşla atanmışlardır. Gazi İsa Bey Vakfına tahsis edilmiş Darülmualim Okulunun imla ve inşa hocalığına, Vilayet Mektubî kaleminden İzzet Efendi, fenni hesap ve coğrafya hocalığına Erkân-ı Harbiye Kolağası Ömer Efendi atanmıştır. Sıbyan mektebi hocalarının

²⁰³ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*, Eskişehir, 2002, s. 449.

²⁰⁴ Hamza Altın, "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri" *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*13:1, 2008, s. 274-277.

²⁰⁵ BOA, I SD, 18/753, 8 Mart 1870.

görevlendirilmesi cemaatlere ait olup bunların maaşları hazineden değil ahali tarafından karşılanmıştır.²⁰⁶

1873 yılında Bosna vilayetinde eğitimsiz hocaların sıbyan mektebinde cehalete neden oldukları belirtilmektedir. Bihke sancağında da tecrübesiz hocalar yüzünden çocuklar eğitilmemişlerdir. İşte bunun önüne geçmek amacıyla Saraybosna'da bir darülmualim okulu açılmasının gerekli olduğu bildirilmektedir. Buradaki eğitimin iyi olması için devlet, ehliyetli hocaları atadı. Mesela Saraybosna Darülmualim Mektebine 600 kuruş maaşla Kıbrıslı Rasih Efendi muallim-i evvel olarak atanmıştır.²⁰⁷

1888 yılına ait başka bir belgede, Kosova vilayetine bağlı Prepol rüşdiyesinden istifa eden muallimin yerine Darülmualim Rüşdiye Okulundan mezun Armudlu? Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğinde ve Galata Rüşdiye Mektebi muallim-i saniliğinde vekâleten bulunan Bosnalı Hamza Efendi talip olmuştur. Bosnalı hocanın 500 kuruş maaşla tayini onaylanmıştır.²⁰⁸

Saraybosna'da açılan Darülmualim Okulu 1872 yılında kapanma durumuna gelmiştir. Çünkü okul, Gazi Hüsrev Bey Vakfının maddî desteğiyle ayakta idi. Öğrencilerin bir kısmı okulu terk etti. Personele vakıf maaş veremedi, okulu kapatmayı düşündü. Bosna'nın özel bir durumu vardı. Merkez okulun öğrenci sayısının yirmiye çıkarılarak devam etmesini gerekli buldu. Gazi Hüsrev Bey Vakfına bağlı olarak, okulun günlük yemek ihtiyacını karşılaması kararlaştırıldı. Darülmualim Mektebinin öğretmen kadrosunun iyi olmaması, istenilen başarıyı sağlayamadı. Okul, Avusturya işgaline kadar varlığını sürdürdü.²⁰⁹

2.2.9. Gayrimüslimlere Ait Mektepler

Kuruluşu ve Gelişimi:

Osmanlı Devleti, müslümanları eğitim ve öğretim kurumu açma konusunda nasıl serbest bıraktıysa, azınlıkları da bu konuda serbest bırakmıştır. İstanbul'un fethiyle, Rum patriğinin idaresine bırakılan bu haklar Ermeni ve Yahudilere de kendi

²⁰⁶ BOA, I SD, 18/753, 6 Şubat 1870.

²⁰⁷ BOA, MF MKT, 9/60, 5 Mart 1873.

²⁰⁸ BOA, MF MKT, 416/5, 16 Aralık 1888.

²⁰⁹ Gölen, *a.g.e.*, s. 203.

okullarını açma ve yönetme hakkını tanımıştır. Bu okullar, azınlık cemaatlerinin hayırseverleri ve zenginleri tarafından yapılmaktadır. Müslüman ahalinin, cami yanına yaptığı mektepler gibi, yabancılar da kilise yanına mektep inşa etmişlerdir. Azınlık okullarında hocalık vazifesini papazlar, Müslümanlarda ise imamlar yapmaktaydı. Gayrimüslimlere ait azınlık mekteplerinin yanında bir de onlara ait yabancı okullar yer alır. Bu okulların açılmasındaki asıl neden, Fransa'ya, haçlı birliğinden ayrılması şartıyla, Osmanlı tarafından verilen ticarî imtiyazlardır. Bu imtiyazlar daha sonra sosyal, kültürel konular ve eğitim konusunda da gerçekleşti. Fransa'ya tanınan bu haklar, diğer yabancı devletlere de tanındı. Böylece yabancılar misyonerlik faaliyetine hızla bu okulları açarak başladılar. Bu durum Tanzimat'la daha da hızlandı.²¹⁰

Yabancı devletler, Tanzimat'ın tanıdığı özgürlükleri bahane ederek, eğitimde önemli adımlar attılar. Nitekim ardından 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'yla gayrimüslimlere, kendi din ve kültürlerinde okul açma ve Türk okullarına girme serbestliği tanınmıştır. İlk, orta ve yüksek okul düzeyinde olan bu okullar, açıldıkları devletlerin siyasal, kültürel ve ticarî çıkarlarına hizmet amacı taşımaktadır. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Hıristiyan Araplar her yerde okullar açtı. Katolikliği ve Protestanlığı yaymak amacıyla Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Amerika birbirlerine rakip durumundaydı.²¹¹

Gayrimüslimlere kapısını açan ilk mektep, Mekteb-i Tıbbiye olmuştur. Burada Fransızca eğitim verilmesi yabancı hocaların sayısının fazla olmasına neden oldu. Tıbbiyede, Müslüman öğrencilere tanınan haklar, gayrimüslim öğrencilere tanınmıyordu. Daha sonra açılan Galatasaray Sultanîsi de bu konuda yabancıların hâkimiyet bölgesi olmuştur. Askerlik yapmak istemeyen gayrimüslimler, askerî okulların dışındaki diğer eğitim kurumlarını tercih etmişlerdir. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti de askerî okulları gayrimüslimlere kapatmıştır. Yurt dışına öğrenci gönderme sıkıntısı çekmeyen azınlık okulları kısa sürede Osmanlının hatırı sayılır kurumları haline geldiler.²¹²

²¹⁰ Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2001s. 66.

²¹¹ Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 90-93.

²¹² Ergin, *a.g.e.*, s. 725-734.

II. Abdülhamid döneminde, sayıları hızla artan azınlık okullarının Osmanlı tebasındaki Ermeni, Rum ve Bulgarları isyana teşvik etmeleri, devleti tedirgin etti. Özellikle Maarif Nazırı Zühdü ve Şakir Paşa'nın raporları bu tür misyoner okulların sayısının ne kadar fazla ve tehlikeli olduğunu göstermiştir.²¹³ Bunun üzerine tedbir alınarak okul açma hakkı yasalara bağlanmış ve ruhsatsız açılan okullar, Maarif Nizamnamesi ve Gümrük Nizamnamesi ile kontrol altına alınmıştır. Osmanlı'nın çeşitli yerlerinde, Avusturya- Macaristan, Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika tarafından açılan bu okullar, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılmış, geride kalan az sayıdaki okullar ise Millî Eğitim Bakanlığına bağlanmıştır.²¹⁴

Gayrimüslim okullarının yapımı, onarımı, öğretmen atamaları ve kitap ihtiyaçları, kendi zümreleri tarafından karşılanmaktadır. Bosna, demografik yapısı itibariyle Müslüman ve Hristiyanların bir arada yaşadığı yerdir. Bosna Hersek'in nüfusunun çoğunluğunu, Müslümanlar oluşturmaktadır. İkinci sırada Ortodokslar gelirken üçüncü sırada Katolikler yer alır. Yahudiler ise, en az nüfusa sahiptir. Bu durum eğitim ve okul sayısını da aynı oranda dağıtmaktadır. Rüşdiye mektepleri her 500 hane ve üzeri olan yerde çoğunluğun dinine göre belirlenirdi. Bosna'da ilk gayrimüslim okul 1850 yılında Ortodoks tüccarlar desteğiyle kuruldu. Ortaokul düzeyindeki mektep, Saraybosna'da kurulmuştur. 1869 yılında iki İngiliz kadın tarafından kız çocukları için okul açılmıştır. Bu okula köylerden kız çocukları toplanıp eğitilerek, öğretmen olarak yetiştirilip tekrar köylere öğretmen olarak gönderilmektedir.²¹⁵

Bosna'da, gayrimüslim mekteplerinden birisi de Gymnasium adı verilen okullardı. Lise seviyesinde teknik okullara öğrenci yetiştirmek amacıyla açılmış bu okuldan, mezun olanlar devlet kadrosunda uzman personel olarak görev yapmaktadırlar. Bosna'da Ehrole bölgesinde papaz yetiştirme okulu da mevcuttu.

²¹³ Adnan Şişman, "Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler", *Türkler Ansiklopedisi*, C: 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s.173.

²¹⁴ Ebru Esenkal, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007, s.19-20.

²¹⁵ Gölen, *a.g.e*, s.187.

Ortodoks Papaz Mektebi adındaki okul, bir müdür ve beş muallimle görev yapmaktadır.²¹⁶

Maarif Nizamnamesi'nin 129 ve 130. maddeleri gayrimüslim okulları ile ilgilidir. 129. maddede: özel okulların bazıları cemaatler tarafından veya gerek Osmanlı ahalisinden ve gerek yabancı ahalinin ücretli ya da ücretsiz olarak tesis ettiği okullardır. “Bu okulların masrafları okulun sahibi ya da bağlı olduğu vakıf tarafından karşılanacaktır.” ibaresi yer alır. 130. madde: Bu okullarda tembellek eden ve uygunsuz hareket eden çocuklar dayak ve kötü sözle cezalandırılmaz. Bunlara cezaları özel bir talimatname ile yapılırdı.²¹⁷

Maarif Nizamnamesi'nde gayrimüslim okulların kurulma şartlarında belirtilmiştir. Buna göre, bu okullarda görev alacak hocaların Maarif Nezareti veya mahallî maarif idaresinden alacakları şahadetnameleri bulunmalıdır. Bu okulların müfredatı devlet politikasına aykırı olmamalıdır. Ders kitabı ve programlar Maarif Nezareti ya da mahallî maarif idaresi ve vali tarafından onaylanmalıdır. Devlet bu tür okulların açılmasına izin verse de kontrolü elden bırakmamıştır.²¹⁸

1870 yılına ait Bosna Salnamesi'nde Yahudi, Latin ve Rum milletlerine ait mektepler verilmiştir. Burada verilen değerlere bakıldığında Saray sancağında 111 mektebin sadece 25 tanesinin gayrimüslimlere, kalan 86 mektebin ise Müslümanlara ait olduğunu söyleyebiliriz. İzvornik sancağında ise, toplam 251 mektepten 28'i gayrimüslim nüfusa, kalan 223 adet mektep ise Müslümanlara aittir. Yahudi nüfusun az olduğu tahmin edilen Bihke sancağında Yahudi mektebi bulunmazken, 261 toplam mektep sayısından çok azı, sadece 12 mektep gayrimüslim halka aittir. Bosna'nın diğer önemli sancaklarından biri olan Travnik'te ise, durum aynıdır. Travnik'te 131 Müslümanlara ait mektep yer alırken toplam 153 mektepten sadece 22 mektep gayrimüslimlere aittir. Gayrimüslim nüfusun fazla olduğu Hersek sancağında da durumun değişmediğini salname kayıtlarından görmekteyiz. Yahudilere ait mekteplerin olmadığı sancakta toplam 64 mektepten sadece 12 tanesi

²¹⁶ Şimşek, *a.g.m.*, s. 194.

²¹⁷ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, s. 32.

²¹⁸ Nizamname, s. 42.

gayrimüslim halka aittir. Bununla birlikte yine salname kayıtlarında öğrenci sayılarında da Müslüman öğrencilerin sayısının fazla olduğu söylenebilir.²¹⁹

2.2.10. Medreseler

Osmanlı klasik eğitim sisteminde, ülkenin devlet işlerini yürütmek üzere insanları bu ihtiyaca cevap verecek şekilde yetiştiren, düzenli bir eğitim sistemi vardı. Bu eğitim sisteminin belli bir planı ve kuralları mevcuttu. Bunlardan en önemlisi medreselerdir. Medrese, ders gören talebenin, içinde yatıp kalktığı bina, dinî dersler okutulan yerdir.²²⁰ Medreseler, Osmanlı eğitim sisteminin temel taşıdır. Tanzimat'tan önceki dönemde devletin vasıflı eleman ihtiyacını karşılayan bir kurumdur. Medreseler ya padişahlar tarafından ya da devlet adamları tarafından kurulur, öğrenim şekli kanunnamelerle belirlenirdi. Osmanlı tarihinde en önemli medreseler Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Sahn-ı Seman Medresesi²²¹ ile Kanuni tarafından kurulan Süleymaniye Medresesidir.²²² Osmanlı tarihinde bilinen ilk medrese, Orhan Bey döneminde yapılan İznik Medresesidir. Sonra II. Murat'ın yaptırdığı Dar'ul- Hadis Medresesi, önemli bir eğitim kurumu olarak faaliyet göstermiştir. Medreselere sıbyan mektebini bitirenler orta, lise ve yüksekokul tahsili yapmak amacıyla başlamaktadırlar.²²³ Sahn-ı Seman ve Süleymaniye Medreseleri okutulan dersler ve verilen eğitim açısından zamanının en önemli yüksekokul ve araştırma merkezidir. Burada dinî ilimler yanında aklî ve naklî, din ve din dışı, hesap, hendese, tıp, mantık, edebiyat gibi dersler de okutulmuştur. Derslerin işlenişi Türkçe, yalnız yararlanılan kaynaklar Arapça idi.²²⁴

19. yüzyıla kadar ünlü bilginlerin eğitim verdiği bu kurumlar, Türk tarihinin yapı taşlarından biri olmuştur. Selçuklu döneminde, Vezir Nizamülmülk tarafından Nişabur'da açılan Nizamiye Medresesi ve akabinde Anadolu'ya gelince her

²¹⁹ Hamit Pehlivanlı, *a.g.e.*, s.150-154.

²²⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 2002, s. 693.

²²¹ Fatih Sultan Mehmet tarafından sekiz adet yapılmış medresedir. Bu medrese Fatih Camii etrafındadır. Ali Kuşçu ve Molla Hüsrev gibi önemli âlimlerin ders verdiği yükseköğretim kurumudur. (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, s. 5).

²²² Kanuni Sultan Süleyman tarafından Süleymaniye Camisi'nin kuzeyine Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. 16.yüzyılda yapılan bu medresede tıp ve matematik gibi dersler verilmektedir (Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 33).

²²³ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1995, s.130.

²²⁴ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDVİA*, C. 28, İstanbul 2003, s. 327-332.

fethedilen yere çok sayıda medrese inşa edilmesi, Türk tarihinde medreselerin önemini artırmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Danişmentöğlü Beyliği tarafından Yağlıbasan Medresesi, Artuklular zamanında Antep, Urfa ve Mardin’de çeşitli medreseler, Anadolu Selçuklu Devleti tarafından Sivas ve Erzurum’da Çifte Minare, Yakutiye ve Ahmediye Medreseleri ve bunlar gibi birçok medrese inşa edilmiştir.²²⁵ Nitekim bu durum, Osmanlı döneminde de hızla devam etmiştir. Tabii ki Türklerin her dönemde medrese inşa etmelerinin altında önemli bir neden vardı. Bu neden fethedilen toprakların İslamlaşması ve Türkleşmesini sağlamaktır. Medreseler aracılığıyla oradaki halka İslamiyet’i ve Türk kültürünü öğretmek, halkla yönetim arasındaki uzlaşmayı sağlamaktı. Bu Osmanlı döneminde özellikle gayrimüslimlerin çoğunlukta oldukları Balkan coğrafyasında daha belirgin bir hal almıştır.²²⁶

Bu medreselerin birçoğu günümüze ulaşmıştır. Bugün başta Bosna Hersek olmak üzere Balkan coğrafyasında, Osmanlı dönemine ait medreseler hâlâ ayakta. Gerçekten, verilen eğitim ile okutulan dersler ve hocalarının dünyada bilinen sayılı âlimler olması, bu kurumları hatırı sayılır bir ünvana kavuşturmuştur. Medreselerin bu durumu, ne yazık ki fazla uzun sürmedi. Özellikle 19. yüzyılda, sadece İslamî eğitimlerin verilmesi, fennî ve aklî ilimlerin yeterli düzeyde verilememesi Batılılaşma sürecinde medreselerin önemini yitirmesine sebep oldu. Döneminde devletin ihtiyacı olan memur, asker ve sivil ihtiyacını karşılasa da her şeyde yaşanan bozulmalar, ne yazık ki medreselere de sıçradı. Medreseler Tanzimat’la birlikte yeniliklere, felsefeye, deneye, ilmî ve teknik konulara karşı aciz kaldı. Aciz kalmakla yetinmeyip, eğitim alanında yapılan bütün reformlara da karşı çıktı. Medreseler, kalitesi düşük, iltimaslı hocaların yer aldığı cehalet yuvasına dönüştü. Ve yerini modern eğitim ve öğretim adı altında yeni açılan okullara bıraktı.²²⁷

Gazi Hüsrev Bey döneminde, Bosna’nın birçok yerine medreseler yapılmıştır. Kurşunlu, Gazi ve Selçuklu Medresesi gibi adlarla da anılan bu medreseler, Avrupa’da önemli okullardan biri olmuştur. Saraybosna’da yer alan Gazi Hüsrev Bey Medresesi bunlardan biridir. Medrese, klasik Osmanlı mimarisine sahiptir. 1537

²²⁵ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004, s. 45-47.

²²⁶ İpşirli, *a.g.m*, s. 323-332.

²²⁷ Kodaman, *a.g.e*, s.19-21.

yılında inşası tamamlanan medresenin, merkezi derslane, sağ ve sol cenahları hoca ve öğrencilerin odaları olarak tasarlanmıştır. Medreseye atanan hocaların maaşları yüksektir. Hocalar dönemin meşhur kişilerindendir. Hoca seçiminde bilgi birikimi ve biçimlenme eğitimi iyi olması şartı aranmıştır.²²⁸

Bir diğer medrese ise, Boşnak dilinde Karadoz olarak bilinen Karagöz Bey Medresesidir. Medrese Mostar'da yüksek eğitim veren 11 medreseden biridir. Karagöz Medresesi Zaim Bey tarafından 1557 yılında yapılmıştır. Uzun süre faaliyetleri devam etmiştir. Medresede kütüphane, ders yapma yerleri ve yatakhane yer almaktadır. Hocaların maaşını, öğrencilerin giderlerini ve medresenin masraflarını karşılamak amacıyla, Zaim Bey tarafından bir vakıf teşkil edilmiştir. Tuzla'da Behram Bey Medresesi, Travnik'te İbrahim Paşa Medresesi, Saraybosna yakınlarında Cemaluddin Çauşeviç Medresesi Bosna ve civarında kurulan önemli medreselerdendir. Bu medreseler, Yugoslavya döneminde kapatılmıştır. Bosna Hersek'in başkenti Saraybosna'da bulunan Gazi Hüsrev Begova Medresesi, sosyalist rejimin hüküm sürdüğü bu dönemde açık kalabilmiştir.²²⁹

2.3. Kütüphaneler

Osmanlıca da 'Kitab-hane' olarak ifade edilen kütüphaneler, kitap okunan ve kitap satılan yer anlamına gelmektedir.²³⁰ Kütüphaneler Osmanlı dönemi eğitim sisteminin tamamlayıcı unsurudur. Tanzimat dönemine kadar cami, medrese, tekke ve zaviyelerin yanlarında yer alan kütüphaneler, hem öğretmen ve talebelerin ders kaynakları, hem de kıymetli eserlerin muhafazası açısından önemli yerlerdir. Buralarda ayrıca kitap satışı da yapılmaktadır. Farklı kültürlerle ev sahipliği yapan Osmanlı, bu kültürleri depolamak ve zamanı gelince bunları gelecek nesillere yazılı kaynaklarla aktarmak amacıyla kütüphaneler kurmuştur. Kütüphaneler sadece medrese, camii veya zaviye yanlarında kurulmayıp, ayrıca başta sultan ve ailesi olmak üzere devlet erkânının şahsi kütüphaneleri de oluşturulmuştur. Modern okullarda okutulacak ders kitap ve kaynaklarının temini, bu okulların çevresinde açılan kütüphaneler tarafından sağlanmıştır. Buradaki kitaplar müderrislerin

²²⁸ İsmail Hodzic- Muhammed Okudan, "Bosna Hersek'teki Medreseler", *İlahiyat Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 29 Haziran- 1 Temmuz 2012, s. 169.

²²⁹ Hodzic, Okudan, *a.g.m.*, s. 186.

²³⁰ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 602.

yazdıkları eserler, tercüme ve şerhler, talebelerin, bilim adamlarının yazdıkları eserlerden yaptıkları çevirilerden oluşmaktadır. Kütüphane, bir vakfa bağlı olarak hizmet ederdi. Yönetim ve denetimi o vakfa aitti. Kütüphanelerin kitap ihtiyacı, sultan ve ailesi ile diğer devlet erkânının ve hayırseverlerin bağışları, vakfedilen kitaplar, müsadereyle alınanlar, ganimetler, satın alma ile sağlanan ve elçiler aracılığıyla hediye edilen kitaplarla sağlanmaktadır.²³¹

Bosna Hersek'te, medreselerin yanında açılan kütüphaneleri görmekteyiz. Bunlardan en önemlisi, Saraybosna'da 1537 yılında açılan Gazi Hüsrev Bey Medresesinin yanındaki kütüphanedir. Gazi Hüsrev Bey, kütüphaneyi bağışladığı kitaplarla donatmıştır. Sonra, yangın sebebiyle birçok eser yok edilmiştir. Kalan kitaplar koruma altına alınırken, kütüphane yeniden hizmete açılmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eserlerinin yer aldığı bu kütüphanede, 50 bini aşkın eser bulunmaktadır. Bu eserlerin sadece 20 bini İslamî ilimlere ait matbu, 17 bini aşkın yazma eserdir. Mecmua ve Bosna Hersek'in yetiştirdiği âlimlerin eserleri de bu kütüphanede yer almaktadır. Osmanlı dönemine ait 4 bin belge ve 86 adet şeriye sicili bulunmaktadır.²³² Bosna'da camilerin, medrese ve zaviyelerin yakınına birçok kütüphane yapılmıştır. Bosna Sancak Beyi İshak Paşa'nın oğlu, İsa Bey'in 1458 yılında yaptırdığı ve içinde arşiv belgelerinin ve kitapların bulunduğu kütüphane bunlardan biridir.²³³

Değerlendirme:

Osmanlının Tanzimat öncesi eğitim sistemi din esaslı ve batı tarzı olmak üzere iki kısımdan meydana gelir. Din esaslı öğretimin ayağını sıbyan mektepleri ve medreseler oluşturmaktaydı. Sıbyan mektepleri dinî konuların temelini ve Kur'an-ı Kerim eğitimi verirken, buradan başarılı olanlar medreselerde eğitimine devam etmekteydi. İki kısımdan meydana gelen bu eğitim sisteminde, kız çocukları sıbyan mektebine devam ederken, medrese eğitimi erkek çocukları için geçerliydi. Mahalle ve köylerde caminin içine ya da bitişiğine inşa edilen sıbyan mektepleri, döneminin en önemli eğitim kurumuydu. Hocaları genelde bulunduğu caminin imamı ya da

²³¹ Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara 2005, s. 5-16.

²³² Fikret Karçığ, "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", *TDVİA*, C: 13, İstanbul 1996, s. 458-459.

²³³ İsmail Erünsal, "Kütüphane", *TDVİA*, C: 27, Ankara 2003, s. 28.

medrese hocası olan sıbyan mekteplerinin bütün masrafları halk tarafından karşılanmaktaydı. Belli bir programı yoktu. Kuru düzen devam eden bu ilk mektepler, sadece okuma yazma bilmek ve İslamiyet'i öğrenmek amacına hizmet etmekteydi. Tanzimat Fermanı'nda eğitimden hiç bahsedilmese de geri kalınmışlığın eğitimsizlik olduğunu gören zamanın devlet adamları ve padişahlar sıbyan mekteplerini ıslah etme yoluna gitmişlerdir. Batılı tarz bir eğitimin adım adım olacağını bildikleri için, ilk olarak sıbyan mekteplerini daha sistemli hale getirmeye çalıştılar ve ilerleyen zamanlarda sıbyan mektepleri ihtiyaca cevap veremeyince yerini iptidâîlere bıraktı. Diğer taraftan adeta İslamiyet'in kalesi olan medreseler neredeyse Osmanlının yıkılışına kadar varlığını sürdürdü. Ulemanın ve halkın tepkisini almak istemeyen padişahlar medreselere müdahale etmemiştir.

Batılı tarzda üçlü eğitim sistemini getirmeyi amaçlayan Osmanlı, orta derece eğitim sisteminin karşılığını, açtığı rüşdiyelerde buldu. Rüşdiyeler açıldığında sadece Müslüman çocuklarının tahsil gördüğü yerler olarak hizmet verdi. Daha sonraki dönemde Osmanlılık fikrinin gereği olarak gayrimüslim çocuklar da rüşdiyelere alındı. Rüşdiyeler açıldı ancak ciddi bir sıkıntıda gündeme geldi. O da buralarda eğitim verecek deneyimli öğretmen olmayışındır. Bunun önlemini de devlet, açtığı muallim-i rüşdiye okullarıyla aldı. Kız çocuklarının, erkek öğretmenlerle bir arada olmasını istemeyen halkın itirazlarından sonra açılan, darülmuallimat adı verilen bayan öğretmen okulları sayesinde kız çocukları da sıbyan mektebinden sonra tahsillerine devam ettiler. Rüşdiyeler zamanın Batılı anlamda oluşturulan kurumlara memur temin etmek ve askerî alanda bilgili asker yetiştirme konusunda yardımcı oldu. Fakat 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın getirdiği maddî sıkıntılar ve halktaki geleneksel anlayışın değişmemesi rüşdiyelerin idâdîlere dönüşmesine sebep oldu.

Batı usullerine göre şekillenen eğitim sistemi iki kısma ayrıldı. Birincisi; genel eğitim adı altında rüşdiyeler, idâdîler, mekteb-i ulum-u edebiye ve mekteb-i ulum-u adliye ve sultanîler; ikincisi ise, askerî okullar, mühendishaneler, tıp okulları, harbiyeler ve müzik okullarıdır.

Rüşdiyelerden sonra oluşturulan idâdîler, tıp ve harbiye mekteplerine gitmek isteyenlerin eksiklerinin tamamlandığı kurumlar olmuştur. Yalnız maddî yetersizlik

bu mekteplerin de sonunu getirdi ve idâdîler sultanîyeye dönüştürülerek sayıları azaltıldı.

Fransız eğitimine dönüşen eğitim sistemimizin belki de en bariz ve son örneği, 1868 yılında üniversite düzeyinde İstanbul'da açılan Galatasaray Sultanîsi oldu. Öyle ki, Osmanlı Devleti aleyhine ne kadar devlet varsa hepsi kendi belirledikleri öğretmenlerle bu okulu birer örgüt merkezi haline getirdiler. Islahat Fermanı'nda gayrimüslim çocuklarının da Müslüman çocuklarla eşit eğitim hakkına sahip olması şart koşulunca, ilk dönem Sultanîde Müslüman öğrenci sayısı azınlıkta kaldı. Ali Suavi'nin II. Abdülhamid tarafından desteklenerek Sultanîyeye müdür yapılmasıyla 1876 yılında Sultanîde Türkleşme hareketi başladı. Sadece Türk müdürler atanarak okul kendi kimliğine kavuştu.

Sonuç olarak Osmanlının geleneksel eğitimden Batılı eğitime geçiş süreci tam anlamıyla gerçekleşmemiş olsa da Osmanlı devletinin ve Bosna halkının bu süreçte göstermiş olduğu çaba ve sabır takdir edilecek bir çabadır. Osmanlı halkının karma eğitime ve din dışı eğitime karşı olması, maddî olarak devletin okul yapımında ve çalışan personelin maaşını ödeme konusunda yetersiz kalması, Osmanlı Rus Savaşı'nın toprak kaybına ve maddî olarak çöküşe neden olması gibi durumlarda bile Osmanlı eğitime maddî ve manevî desteğini esirgememiştir.

2.4. Eğitim Personelleri

2.4.1. Müdür

Müdür, mekteplerde hoca ve muallimlerin atanmasından, mekteplerin diğer çalışanlarının denetlenmesi ve Maarif Nizamnamesi kurallarının uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesinden sorumlu kişidir. 1868 yılına ait bir belgede Mekteb-i Sultanîyeye iki müdür ataması yapılmaktaydı. Bu ikinci müdür Mekteb-i Sultanîyede Türkçe derslerinin ve devletin belirlediği usullere göre eğitim verilip verilmediğini kontrol etmek amacıyla Müslüman birinden seçilmekteydi. Bu nedenlerden dolayı, Mekteb-i Sultanîyeye altıncı daire muhasebe baş memuru Selim

Efendi on bin frank maaşla atanmıştır. Ancak, okulun diğer müdürü Mösyö Lompestal ile anlaşamadığı için yerine aynı şartlarla başka biri atanmıştır.²³⁴

1900 yılına ait başka bir belgede Biga? ancağı Mekteb-i İdâdî müdürü İsmail Hakkı Bey'in Maarif-i Umumiye Nezâret-i Celilesine yazdığı bir belgede Lapseki? Rüşdiye Mektebinde muallim olan Numan Efendi'nin Ayvacık? Rüşdiye Mektebine nakil olunca yerine Rüşdiye Darümuallim Okulu mezunlarından bir hocanın atanması istenmektedir.²³⁵

Yabancıların açtıkları mekteplerin müdürleri yabancılardan oluşmaktaydı. Baltazar Belazakvik, Agust Detaztalye, Luçyan Dematoliç, Vinko Luçik, Marko Nani, Emil Moja, Curo Mehalik, Galiko Pelatikosik Bosna ticaret mekteplerinde görev yapan yabancı müdürlerdir.²³⁶

2.4.2. Öğretmenler

Kelime anlamıyla “*muallim*”; talim eden, öğreten, öğretmen, hoca anlamına gelmektedir. Hoca; muallimin eş anlamlısıdır ve hace olarak adlandırılır. Genellikle medrese öğretmenleri için kullanılır.²³⁷ Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyıla kadar klasik eğitim kurumlarına sahip bir eğitim sistemi mevcuttu. Bu eğitim sistemi içerisinde sıbyan mektepleri ve medreseler yer almaktaydı. Bu mekteplere muallim tayini ise, verilen eğitim kadar önemsenmiştir. Fatih Sultan Mehmet medrese hocalarının haricinde tuttuğu sıbyan mektebi hocalarını, belli kurallara göre seçmiş ve eğitim sistemlerini ona göre şekillendirmiştir. Fatih, muallimlerin Arapça sarf ve nahiv, edebiyat, mantık, adab-ı mubahase, usul-i tedris, münakaşalı akaid, riyazet, tarih ve coğrafya dersleri görmelerini mecburi kılmıştır. Özellikle adab-ı mubahase ve usul-i tedris derslerinin verilmesi, o dönem öğretmen yetiştirme adına dünya tarihinde büyük bir gelişmedir. Bu dersi alan ilkokul öğretmeni tartışma kuralları ve öğretim sistemine hâkim olmaktadır. Fatih, bunun yanında medreselerde okutulan fıkıh derslerini sıbyan mektebi öğretmen yetiştirme programına dâhil etmemiştir. Fatih döneminde, yapılan bu ilk öğretmen yetiştirme programı ne yazık ki daha sonra

²³⁴ BOA, İ DÜİT, 115/62, 22 Ekim 1868.

²³⁵ BOA, MF MKT, 548/42, 30 Ekim 1900.

²³⁶ Şimşek, a.g.m, s.118.

²³⁷ Devellioğlu, a.g.e, s. 350,765.

devam ettirilememiştir. Bu sistem, devam ettirilemeyince medresede biraz okumuş veya kendi kendine okuma yazma bilen kişiler öğretmen olarak sıbyan mekteplerine tayin edilmiştir. Bu da genellikle mektebin yanında yer alan caminin imamı olmuştur. Fatih, bir mektep öğretmeninde olması gereken özellikleri de vakfiyesinde şu şekilde beyan etmiştir: “Nefs-i enfes sahibi ve rızay-ı Hak talibi olup, etfali talime ikdam eylemek ve kalfanın da muallim-i evvelin talim eylediğini etfale tekrar ve iade ve istiskal-i hizmet eylemeyüp bilmedikleri mevazil lutf ve rıfk ile ifade eylemek.” Muallim, çok iyi bir mizaca ve karaktere sahip, Tanrı’yı hoşnut edecek davranışta bulunan, çocukların eğitimine önem veren, görevini ağır bulup sevmemezlik etmeyen ve çocuklara güzel ve yumuşak bir şekilde bilmediklerini öğreten biri olmalıdır demiştir.²³⁸

Fatih’in vakfiyesinin dışında Süleymaniye Vakfiyesi de bize modern eğitim öncesi Osmanlı Devleti’nde öğretmen şemasının nasıl olacağı konusunda bilgi vermektedir. Burada öğretmeni dindar, Kur’an’ın tamamını ezbere bilen, tecvid ve kıraat sahibi, ilmihal konularına hâkim, kötü ahlakı olmayan, salih bir kişi olarak tanımlamıştır.²³⁹

Klasik eğitim kurumlarından, modern eğitim kurumlarına geçiş, öğretmen ihtiyacını da ortaya çıkardı. Tanzimat’la modernleşen eğitim kurumlarının öğretmen ihtiyacının, medrese talebeleriyle giderilmesi, maarifçiler tarafından yadırganmıştır. Medrese baskısından kurtulmak amacıyla açılan bu yeni okullara medrese hocalarının atanması, istenilen amaca ulaşmayı zorlaştırıyordu. Bunu engellemek amacıyla ilk adım 1848 yılında rüşdiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Darülmualimin okuluyla oldu.²⁴⁰ Bu durum modern eğitimin sadece okul açmakla değil, modern tarz eğitim veren öğretmenlerin de yetiştirilmesi gereğini ortaya çıkardı. Buna rağmen uzun yıllar bu konuda herhangi bir faaliyet olmadı. Sadece sıbyan mektepleri iptidâî şekline dönüştürülünce modern sıbyan mekteplerine hoca yetiştirmek amacıyla Darülmualim-i Sıbyan açıldı. Maarif Nizamnamesi’yle rüşdiye, idâdî ve sultanîlere öğretmen yetiştirmek amacıyla büyük bir öğretmen okulu açıldı. Mektebin adı *Darülmualim-i Kebir* oldu. Okul sayısının artışına

²³⁸ Akyüz, a.g.e, s. 76-78.

²³⁹ Kazıcı, a.g.e, s.87-88.

²⁴⁰ Nebi Bozkurt, “Mektep”, *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004, s. 5-6.

paralel olarak öğretmen ihtiyacı da arttı. Böyle olunca, öğretmen ihtiyacını gidermek amacıyla başka kaynaklardan da yararlanıldı. Bu kaynakların ilki medreseler oldu. İlk ve orta dereceli okulların öğretmen ihtiyacı buradan karşılanmıştır. Köy ve mahallelerdeki okullarda ise imam, müezzin ve vaiz gibi kişiler öğretmen olarak görev yapmışlardır. Bunun dışında özellikle yabancı dil eğitimi için gayrimüslimlerden, okullara öğretmen olarak atama yapılmıştır. Mesleği öğretmenlik olmayan fakat yetenekli olup devlet dairesinde vazifeli memurlar da öğretmenlik yapmışlardır. Bütün bunların yanı sıra, acil öğretmen ihtiyacını karşılamak amacıyla 1882-1883 yıllarından itibaren kurslar açıldığı da bilinmektedir. Medrese mezunları başta olmak üzere yetenekli kişilerin sınava tabi tutularak *ehliyetname* ile öğretmenlik vasfını kazandıkları görülür.²⁴¹

Öğretmen atamalarının Maarif Nizamnamesi yayınlanmadan önce mekteplerin bağlı oldukları vakıflara ait olduğunu görmekteyiz. Burada görev yapacak olan hocaların maaşları da vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Bu durum sibyan mektepleri için geçerlidir. 1787 yılına ait bir belgede, Kilis? sancağına bağlı Akhisar kasabasında, Sultan Ahmet Camii'nin yanında yer alan Ahmet Ağa Mektebinde, hocanın vefat etmesi üzerine vakıf tarafından buraya bir muallim tayin edilmiştir.²⁴²

Başka bir belgede yine, Bosna'da muallim ihtiyacı olan Racik? Mahallesi'ndeki, Vezir Hacı Mehmet Paşa Mektebine, 1793 yılında vakıf tarafından muallim tayin edilmiştir.²⁴³

1842 yılına ait başka bir belgede, Foça'da bulunan Bosna valisi Hacı Mehmet Paşa Vakfı medrese, mektep, cami, sebül ve köprü sorumluluğu olan bir vakıftır. Bu vakıf, aynı tarihte Saraybosna'nın Duracak? Mahallesi'ndeki mektebe muallim atamaktadır.²⁴⁴

Maarif Nizamnamesi'nde muallimlerle ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler Nizamname'nin yüz yetmiş sekizinci maddesinden yüz doksan birinci maddesine kadardır. Maddelerde öğretmen olmanın şartları belirtilmiştir. Muallim

²⁴¹ Kodaman, a.g.e, s. 225-341.

²⁴² BOA, C MF, 36/1795, 16 Mayıs 1787.

²⁴³ BOA, C MF, 87/4326, 19 Nisan 1793.

²⁴⁴ BOA, C MF, 23/1141, 22 Şubat 1842.

Osmanlı tebaasından olmalıdır. Sıbyan Darümuallim şahadetnamesi almış ya da o yeterliliğe sahip olması gerekmektedir. Medrese hocalığı yapanlar, sıbyan mekteplerine kura çekilerek ya da ehliyetli ise, mektebe ataması yapılarak görevlendirilmiştir. Rüşdiye mektebine alınacak hocalar, Darümuallim-i Rüşdiyeden mezun, iyi ahlak sahibi olmalıdır. Mekteplerde muallim-i evvel ve muallim-i sani olmak üzere, iki öğretmen görev yapar. Örneğin, Saraybosna Mekteb-i Rüşdiyesinde Mustafa İzzet Efendi muallim-i evvel iken, Şit Efendi muallim-i sani olarak görev yapmıştır. İzvornik sancağında ise, müderris olan Hafız Mehmet Efendi muallim-i evvel, Emin Efendi ise muallim-i sani olarak görev yapmıştır.²⁴⁵ Muallim-i evvel olmadığı zaman muallim-i sani onun yerine vekâlet etmiştir. 1871 tarihli bir belgede Bosna Trebin kasabasında yarım öğün eğitim veren bir rüşdiye mektebi bulunmaktadır. Bu mektebin muallim-i evvel hocası Süleyman Efendi, müftülük vazifesine tayin olunca, mektebin ikinci hocası olan Hamza Efendi, muallim-i sanilikten muallim-i evvelliğe getirilmiştir.²⁴⁶ Muallim-i evvel olmanın da bazı şartları vardı. Bu şartlardan biri Darümuallim tarafından yapılan imtihanı kazanmaktır. İdâdiyeye hoca olmak için Darümuallim-i Sultanîye sınavını geçmek gerekmektedir. Sultanîye mektebinin muallim-i evvel hocası maarif meclisi azasından en kıdemli olanıdır.²⁴⁷

Rüşdiyelerde ders veren öğretmenlerin eğitim kökenleri farklıdır. Bir kısmı darümuallimin mezunu çoğunluğu medreseliydi. Öğretmenlerin atamaları Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından, Meclis-i Valaya gönderilen tezkire ile yapılmaktadır. 1873 yılında Maarif Nezaret-i Celilesinden Şura-yı Devlete havale olup, Dâhiliye Nezaretinde okunan tezkerede, Visoka kasabasında ahali tarafından yapılan rüşdiye mektebine imtihansız bir hoca tayini yapıldığını görmekteyiz. Muallim-i saniliğin ve muallim-i evvel hocası olmak için bir sınava tabi tutulabildiğini söyleyebiliriz. Muallim-i saniliğe 315 kuruş maaşla Abdullah Efendi atanmıştır.²⁴⁸

1874 yılına ait bir belgede hatt-ı rika derslerinin yapılamaması üzerine liva kâtibi Hasan Efendi'nin rika hocalığına 100 kuruş maaşla tayin edilmesinden

²⁴⁵ Pehlivanlı, *a.g.e*, s. 111.

²⁴⁶ BOA, MF MKT, 30/138, 14 Temmuz 1871.

²⁴⁷ Nizamname, s. 6

²⁴⁸ BOA, I SD, 26/1205, 23 Mart 1873.

bahseder.²⁴⁹ 1876 yılına ait başka bir belgede öğretmenler, “muallimi-i sani” rütbesiyle göreve başlar, sonra terfi ederek “muallim-i evveliğe” yükselirdi. Ya da darülmuallimden başarıyla mezun olmuş ise, 750 kuruş maaşla muallim-i evvel olarak tayin edilmiştir.²⁵⁰

1876 yılına ait bir belgede darülmuallim okulu son sınıf öğrencilerinin bir sınava tabi tutularak derece ve atamalarının belirlendiğini görmekteyiz. Örneğin, Bosna Darülmuallimini son sınıf öğrencisi Bağdatlı Feyzullah Efendi sınav sonucu gösterdiği başarıdan dolayı, Berat? Rüşdiyesine muallim-i evvel olarak atanmıştır.²⁵¹

Maaşları:

Osmanlı devleti taşra eğitiminde, finansman sorunuyla mücadele etmiştir. Bu sorunlar öğretmen maaşlarını da olumsuz etkilemiştir. Öğretmenler, Osmanlı Devleti’nde devlet memurları içerisinde en düşük maaşa sahip gruplardı. İptidâî mekteplerinde öğretmen maaşları yerel malî kaynaktan ödenmektedir. Bu durum, idâdî öğretmen gruplarının ne kadar maaş aldığı tesbitini zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte ilkokulların tamamı devlet tarafından finanse edildiği için en ücra köşede bile ilkokulda görev yapan öğretmenin maaşı belliydi ve Bab-ı Âli tarafından ödenirdi. Rüşdiye mekteplerinde görev yapan muallimlerin maaşı, Bakanlık bütçesinden karşılanmaktaydı. Buna göre, muallim-i evvel (başöğretmen) 800, muallim-i sani (başöğretmen yardımcısı) 500, bevvablar (kapıcılar) 150 kuruş maaş alırlardı. Yalnız, bu hiçbir zaman gerçekleşemedi. 1880 ve 1890’lara ait bilgilerde öğretmen maaşlarının daimî surette azaldığını görmekteyiz. Muallim-i evvel maaşı 800 kuruştan 500 kuruşa, muallim-i saninin maaşı 400 kuruştan 200 kuruşa düşmüştür. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, öğretmenleri aldıkları maaş nedeniyle orta sınıf memur statüsüne koymuştur. II. Abdülhamid döneminde özellikle rüşdiye mektebi muallimleri giderek yoksullaşmıştır. Bir de buna düşük olan maaşların zamanında ödenmemesi durumu eklenince öğretmen kalitesi zamanla düşmüş ve huzursuzluk ortaya çıkmıştır. Yalnız sıbyan mektebi muallimleri için bu durum geçerli değildi.

²⁴⁹ BOA, MF MKT, 46/30, 24 Aralık 1874.

²⁵⁰ BOA, MF MKT, 40/125, 2 Ağustos 1876.

²⁵¹ BOA, MF MKT, 51/115, 27 Ağustos 1876.

Devlet finansmanı ile kurulan sıbyan mekteplerinde, öğretmen maaşları rüşdiye ve diğer öğretmenlerden fazla idi.²⁵²

1813 yılında İhlevne kazasında yarım öğün eğitim verecek bir rüşdiye mektebi yapılmıştır. Bu mektebe 417 kuruşla Mostar Rüşdiye Mektebi muallim-i sani Osman Efendi, bevvablığı 83 kuruş maaşla mahalle halkınca seçilmiş Hamza kişisi, senelik 400 kuruş maaşla Mostar muallim-i sanilerinden olan ve selahiyeti çok olan Ahmet Efendi hat hocası olarak atanmıştır.²⁵³

Bosna Hersek'te Tanzimat-ı Hayriye'de²⁵⁴ açıkça bildirildiği üzere, eğitimde yapılan yeni düzenlemeler öğretmen atamalarını da etkilemiştir. 1851 yılına ait belgede Saraybosna'da iki tane Arapça dersi için hoca gerekirken, buraya on beş kişi müracaat etmiştir. Arapça dersleri müfredattan çıkarıldığı ve medreselerin kapatılıp yerine rüşdiye mekteplerinin açılması kararlaştırıldığı için bu talep amacına ulaşamamıştır.²⁵⁵

1852 tarihli başka bir belgede birkaç oda ve dershaneden oluşan rüşdiye mekteplerinde hocaların maaşları ve her türlü masraf ahali tarafından karşılanacağı Meclis-i Valaya gönderilen maarif komisyonu mazbatasıyla bildirilmiştir.²⁵⁶

Osmanlı Devleti, Bosna'da, eğitimin aksamaması ve öğretmenlerin tayin isteğiyle karşılaşmamak ve öğrencilerin rüşdiyelere talebini artırmak için birtakım tedbirler almıştır. Bu tedbirler muallimlerin maaşları ve okulların her türlü kırtasiye ve yakacak ihtiyacını sorunsuz bir şekilde karşılamaktır.²⁵⁷ Bu amaçla Bosna'da beş adet rüşdiye mektebinin ve burada görev yapan muallimlerin de kışlık ihtiyaçları giderilmiştir.²⁵⁸

Ataması yapılan hocaların yol masrafları da devlet tarafından karşılanmaktadır. Bosna'ya bağlı Evliye-i Hamse (Bihke, Yenipazar, Benaluka,

²⁵² Selçuk Akşin Somel, *Osmanlıda Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 205-209.

²⁵³ BOA, I SD, 4/191, 17 Ocak 1813.

²⁵⁴ (1839-1876). Sultan Abdülmecid zamanında başlayan ve bu tarihler arasındaki devreye verilen isimdir (Bkz. Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, Ankara 2012, s. 117).

²⁵⁵ BOA, I MVL, 209/6760, 21 Mart 1851.

²⁵⁶ BOA, I MVL, 209/6760, 29 Şubat 1852.

²⁵⁷ BOA, A MKT NZD, 71/53, 24 Nisan 1853.

²⁵⁸ BOA, A MKT MHM, 52/90.

Travnik ve İzvornik) olarak bilinen beş sancağa birer rüşdiye mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Buraya ataması yapılan hocaların aldıkları maaşların bir kısmına yol masrafı eklenecektir.²⁵⁹ 1850 yılının 14 Mayıs'a kadar on buçuk ay işlemiş olan 32812 buçuk kuruşun yarısı harcırah olarak verilmiştir.²⁶⁰

Hocalara ödenen harcırah bedeli aynı değildi.1853 yılına ait bir belgede muallim-i evvele iki bin, muallim-i saniye ise bin beşyüz harcırah bedeli verildiği görülmektedir.²⁶¹

Maarif komisyonunun aldığı karar gereği muallim-i evvel 750, muallim-i sani 400 ve bevvablar 100 kuruş standart maaş almaları gerekmektedir. Bosna'da bir rüşdiye mektebinde komisyonun aldığı karar uygulanmış, muallim-i evvel hocasına 750, muallim-i sani hocasına 400 kuruş maaş verilmekteydi.²⁶² Mevcut belgeler öğretmenlerin, görev yaptığı yere ve muallimlik derecesine göre farklı miktarlarda maaş aldıklarını göstermektedir. 1873 yılına ait başka bir belgede Bosna'nın Visoka kasabasında halk kendi çabasıyla rüşdiye mektebi yapmıştır. Burası için muallim-i sani hocalığına 315 kuruş maaşla, Abdullah Efendi atanmıştır. Bevvab maaşı ise 80 kuruştur. Mektebin senelik masrafı ise 500 kuruştur.²⁶³ 1874 yılında Trebin kasabasında muallim-i evvel Süleyman Efendi 300 kuruş maaş alması gerekirken 250 kuruş almış ve muallim-i sani Hamza Efendi 125 kuruş maaş alırken muallim-i evvelliğe geçince maaşı sadece 25 kuruş artarak 150 kuruş olmuştur.²⁶⁴ Niş Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelliğine darülmualim mezunu Bosnalı Âdem Sıdkı Efendi 700 kuruş maaşla atanmıştır.²⁶⁵

Bosna Hersek arşiv belgelerinde öğretmen maaşlarının mevcut mektebin ne tür bir mektep olacağına tesbitinde esas alındığını görmekteyiz. 1874 yılına ait bir belgede, öğrenci sayısı da fazla olması nedeniyle Hamza Efendi tek başına okulu idare edememiştir. Bu nedenle buradaki rüşdiye mektebine acilen hoca tayini istenmektedir. Öğretmen maaşlarına bakılınca buranın sıbyan mektebi mi yoksa

²⁵⁹ BOA, A AMD, 91/97.

²⁶⁰ BOA, A MKT MHM, 45/78.

²⁶¹ BOA, A MKT NZD, 71/53, 24 Nisan 1853.

²⁶² BOA, A AMD, 36/89.

²⁶³ BOA, I SD, 26/1205, 23 Mart 1873.

²⁶⁴ BOA, MF MKT, 30/138, 14 Temmuz 1874.

²⁶⁵ BOA, MF MKT, 51/47.

rüşdiye mektebi mi olduğu sorgulanmıştır. Bunun üzerine merkez, mektepte öğrenci sayısını ve bölgedeki sıbyan mektep sayısının bildirilmesini istemiştir. Buna göre bahsi geçen mektebin sıbyan veya rüşdiye olarak devam etmesi kararı verilecektir.²⁶⁶

Öğretmen maaşları kaynaklarda ve arşiv belgelerinde farklılık göstermektedir. Buna göre: Bayram Kodaman; muallim-i evvel: 800 kuruş, muallim-i sani: 500, bevvablar: 150 kuruş demiştir. Zafer Gölen; muallim-i evvel: 750 kuruş, muallim-i sani: 400, bevvablar: 100 kuruş demiştir. 1867 yılına ait bir belgede muallim-i sani: 417-400 kuruş, bevvablar: 83 kuruş, 1874-1875 yılına ait başka bir belgede muallim-i evvel: 300, muallim-i sani: 150 kuruş olarak verilmiştir. Bu veriler bize muallimlerin ve diğer görevlilerin maaşlarının çalıştıkları bölgeye ve ekonomik duruma göre değiştiğini göstermiştir.

Muallimler imtihanlarda görevli olduklarında maaşlarının dışında bir miktar para verilmiştir. Rüşdiye ve idâdî muallimleri ders günleri dışında istedikleri takdirde özel ve umumi ders verebilirlerdi. Maarif Nizamnamesi'nde muallim ve hocaların emeklilik ve tayinlerinden de bahseder.²⁶⁷

Arşiv belgeleri Bosna'dan çok fazla tayin gidildiğini göstermektedir. Devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılarla maaşları ödeyememesi, Bosna ve çevresinin güvenli olmaması bunlara neden olarak gösterilebilir. Bu ekonomik sıkıntının öğretmenlerin maaşlarını etkilememesi için, Maarif Nizamnamesi'nde bir karar alınarak öğretmen maaşları halka bırakılmıştır. 1875 yılına ait bir belgede Aziziye-i Zir kasabasının önemli bir yer olduğu ve burada sıbyan mektebinde görev yapacak muallimlerin maaşlarının asaleti tasdik edildikten sonra, Maarif Nizamnamesi gereği maaşlarının Hazine-i Celile tarafından ödenmesi istenmektedir. Öğretmene 300 kuruş maaş verilecektir. Bunun 150 kuruşu halktan, kalanı ise devlet hazinesinden istenmektedir.²⁶⁸

Öğretmen maaşlarını günümüz değerinden hesaplamaya çalıştık. Bunu yaparken dönemin ekonomik verilerinden faydalandık. II. Mahmut dönemi, parasal istikrarın sağlanamadığı bir dönem oldu. Paranın değeri artarken piyasada fiyatlar

²⁶⁶ BOA, MF MKT, 30/138, 14 Temmuz 1874.

²⁶⁷ Nizamname, s. 53-57.

²⁶⁸ BOA, MF MKT, 32/117, 30 Aralık 1875.

arttı. Tanzimat'la birlikte bu duruma çözüm olarak sikke ile gümüşe ve altına yeni değerler verildi. 100 gram gümüş= 1 altın liraya, 1 gram gümüş = 1 kuruşa denk gelmiştir.²⁶⁹ Gümüş üzerinden hesaplama yaparsak, rüşdiye mektebi muallim maaşlarını günümüz şartlarında şöyle değerlendirebiliriz. Zafer Gölen'in verileriyle yola çıkarsak, muallim-i evvel 750 kuruş maaş = 1.350 tl, muallim-i sani 400 kuruş= 720 tl, bevvablar 100 kuruş= 180 tl maaş almışlardır. Bayram Kodaman'ın verilerine göre; muallim-i evvel 800 kuruş =1.440 tl, muallim-i sani 500 kuruş= 900 tl, bevvablar 150 kuruş= 270 tl maaş almışlardır.

İzin ve Tayin:

Öğretmenlere izinlerin şahsî ihtiyaçlarını karşılamak veya yakınlarını, ailesini görmek amacıyla verilmiş olduğunu belgelerden anlamaktayız. Muallim ve hocaların izin zamanları sınavlardan sonra veya okul bitimindedir. 1876 yılına ait bir belgede, Bosna Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli Mustafa Efendi, yakınlarını ziyaret etmek amacıyla 4 ay izin almak istemiş; yalnız bu kadar izin verilemeyeceği için sınavların bitiminde 2 aylık izin verilmiş, hocanın yerine de vekâleten başka biri görevlendirilmiştir.²⁷⁰

Öğretmen azlığı nedeniyle eğitimli memurlar belirli günlerde ve saatlerde ders vermişlerdir. Arşiv belgesinden tablolaştırdığımız hocalar ve bu derse giren devlet görevlilerini şöyle açıklayabiliriz; inşa hocalığına, vilayetin yazı işleri sorumlusu; fetva (bir olayı şeri hükümlere uygunluğunu bilme ve buna göre muamele etme). dersinin hocası ise müftü efendi; tarih derslerinin hocası vilayetin yazı işleri sorumlusu; Fransızca hocası, bu dili daha iyi bilmelerinden dolayı gayrimüslimlerden seçilen vilayet politika memuru; coğrafya hocalığına, inşaat müdürü; hesap bilgisi hocalığına ziraat müdürü; Boşnak dili için vilayet tercümanı; hat dersi için hocalığa kâtip başı; Farsça dersler için Farsçası iyi olan biri ki, burada vilayet muhasebecisi bu göreve verilmiştir.²⁷¹

²⁶⁹ Şevket Pamuk, "Kuruş", *TDVİA*, C.26, İstanbul 2002, s. 458-459.

²⁷⁰ BOA, MF MKT, 37/105, 13 Haziran 1876.

²⁷¹ BOA, I MVL, 552/24794, 20 Mart 1873.

Tablo 2.5. Rüşdiye Mektebinde Ders Adları ve Derse Giren Hocaların Görevleri²⁷²

DERS HOCALARI	GÖREVLİLER
İnşâ hâceliğine	Mektubî-i vilâyet izzetlü efendi bendeleri
Fetvâ-yı şerif haceliğine	Zehâdetlü müftî efendi daîleri
Tarih hâceliğine	Mümevüzyiliz-i mektubî-i vilayet izzetlü Mustafa Efendi bendeleri
Fransızca hâceliğine	Vilayet politika memuriyeti refâkatine memur izzetlü Kostan Efendi bendeleri
İlm-i coğrafya hâceliğine	Nafi'a müdiri kaim-makâm izzetlü Dursûn Efendi bendeleri
Fenn-i hesâb hâceliğine	Ziraat müdiri Fahrî Beğ bendeleri
Boşnakça hâceliğine	Tercümân-ı vilâyet Raşid Efendi bendeleri
Talim-i hat hâceliğine	Meclis-i idâre-i vilayet ser-kâtibi Fehâm Efendi bendeleri
Farisî hâceliğine	Muhâsebe-i vilayetde müstahdem fudelâdan Seyrî Efendi bendeleri

2.4.3. Bevvablar

Bevvab, medreselerde kapıcı olarak görev yapan, giriş ve çıkışları kontrol etmekle sorumlu kişilerdir. Gece güvenliğini sağladıkları için öğrencilerin giriş ve çıkışlarını kontrol edecek bir nevi bekçi görevindedirler. Bu hizmet erbabı, sonra mekteplerde de görev yapmışlardır. Belgelerde bevvabların maaşları hakkında bilgi verilmektedir.²⁷³ Maarif komisyonunun aldığı kararla bevvablar, 100 kuruş maaşla görev yapmaktadırlar. Maaşları görev yaptıkları yerlere göre değişiklik gösterebilirdi. Bosna'nın Visoka kazasındaki rüşdiye mekteplerinde görev yapan bevvablara 80 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Bevvabların maaşları vilayet meclisi tarafından ödenmektedir.²⁷⁴

1874 tarihli bir belgede bevvabların da hoca ve muallimlerin isimleri gibi maarif komisyonu tarafından kayıt altına alınmaktadır.²⁷⁵

Mekteplerde, hizmet ve güvenlikten sorumlu olan bevvablar, mektebin bulunduğu yerin ahalisi arasından seçilmektedir. Bevvablar, ahalinin ahlakına ve

²⁷² BOA, I MVL, 552/2479, 20 Mart 1873.

²⁷³ İbrahim Balık, "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu", AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S 2, Afyonkarahisar 2001 s.6-7.

²⁷⁴ BOA, I SD, 26/1205, 23 Mart 1873.

²⁷⁵ BOA, MF MKT, 21/129, 29 Kasım 1874.

çalışkanlığına onay verdikleri kişilerdir. 1876 yılına ait bir belgede, Bosna'da Bireçka kasabasında yeni yapılan rüşdiyeye 700 kuruşla darülmualim mezunu Said Efendi muallim-i evvel olarak atanırken, 80 kuruş maaşla da ahaliden herkesin onay verdiği biri bevvab olarak atanmıştır.²⁷⁶

2.5. Öğrenciler

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli parçalarından birisi de öğrencilerdir. Eğitimin başlangıcı olan sıbyan mekteplerinde, çocukların okula başlama yaşı 4 ile 5 yaş arasındadır. Bu yaşlarda mektebe başlamanın amacı, Kur'an'ın ezberletilmesinin kolay olmasıdır. Tanzimat'la birlikte sıbyan mekteplerinin eski sisteminden, modern tarzda eğitim veren bir mektep haline gelmesi, öğrencilerin okula alınma şartlarını da değiştirmiştir. Buna göre, sıbyan mektebine devam mecburiyeti getirilmiş ve okula başlama yaşı erkeklerde 6-10, kızlarda ise, 7-11 yaş olmuştur. 4-5 yaşına gelmiş çocuğun mektebe gönderilmesi, velisinin isteğine bırakılırken, 7 yaşına gelmiş öğrencinin mektebe gelmemesi suç sayılmaktadır. Okula gelmeyen öğrencinin velisi cezalandırılmıştır. 7-13 yaşına gelen bir çocuk, ailesinin geçimini sağlamak amacıyla çalışıyorsa, dinî bilgileri öğrenmek için okula sabahları bir saat derse gelmesi zorunlu tutulmuştur. Mektepte, tembel ve yaramaz öğrencilere verilen cezalar da belliydi. Buna göre; ders çalışmayıp haylazlık eden öğrenciye ayakta durma, namusuna dokunmayacak şekilde azarlama, bedeni hizmetlerde kullanma, canını açtırmayacak derecede kulağını çekme ve velisinin izniyle acımayacak yerlerine vurma gibi cezalar verilmektedir. Bunun yanı sıra 7 yaşına gelmiş öğrenci, namazını kılma ve abdestini alma konusunda uyarılır. 10 yaşına geldiği halde namazını kılmıyorsa, hocası tarafından hafifçe hırpalanır. Başarılı ve iyi ahlak sahibi olan öğrenciler hoca tarafından beğenilip takdir edilir.²⁷⁷

Osmanlı Devleti'nde, rüşdiye mekteplerine, Osmanlı tebaasından yaşları 10 ile 15 arasında iptidâî diploması almış ya da yapılan imtihanda başarılı olan öğrenciler alınmıştır. Rüşdiyeler açıldıkları zaman Müslüman öğrencilere hizmet verirken bu durum 1867'de değişmiştir. Bölünmelerin önüne geçmek amacıyla, Osmanlılık fikri ile gayrimüslim öğrenciler de rüşdiyelere alınmıştır. Kız ve erkek

²⁷⁶ BOA, MF MKT, 40/125, 2 Ağustos 1876.

²⁷⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.141.

öğrencilerin ayrı ayrı eğitim gördüğü bu kurumlar, fakir ve evi uzak olan öğrenciler için yatılı olarak da hizmet vermiştir. Rüşdiyelerin Osmanlı eğitim tarihine en büyük katkısı, kız rüşdiyelerinin açılmasıdır. Sıbyan mektebinden sonra eğitime devam edemeyen kız çocuklarına eğitim ve iş edinme imkânı bu mekteplerle sağlanmıştır.²⁷⁸

Yaşları 13 ve 18 yaşına gelmiş öğrencilerin devam ettikleri mektep idâdîlerdir. İdâdîlere kabulde sadece Osmanlı tebaasına ait olmak şart değildir. Yabancı tebaaya ait öğrenciler de idâdî mekteplerine devam edebilmektedir. İdâdîyeye kabul edilen öğrenciler ya rüşdiye diploması almış veya o düzeyde bilgiye sahip olan kişilerdir. İdâdîler, yatılı ve gündüzlü olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yatılı öğrencilerle gündüzlü öğrencilerin uyması gereken kurallar bazen farklılık gösterebilmektedir. Gündüzlü olan öğrencilerin, tatil dışında okuldan ayrılmaları idarî izne bağlıdır. Yatılı öğrencilerin tatil günleri dışında evlerine gitmeleri için velilerinin idareye verdikleri dilekçeler esas alınmıştır. Öğrenciler, haftada iki gün uzun tenefüs saatlerinde veli ve akrabalarıyla görüşme yapabilirlerdi. Öğrencinin okuduğu yerde velisi yoksa öğrenciye okul müdürü velilik yapmaktadır. İdâdîlerin gündüz kısmı ücretsizken yatılı kısmı ücretlidir. Yatılı olan idâdîlere belli oranda ücretsiz öğrenci alınmaktadır. Bu oran ücretli öğrenci sayısının yarısıdır. Ücretsiz alınacak öğrencilerin nesli belli, ihtiyaç sahibi ve terbiye edilmeye yatkın öğrenciler olması gerekmektedir. İdâdî öğrencilerinden başarılı olan, devamsızlık yapmayan, okul içinde ve dışında ahlaklı davranan öğrenciler, sözlü ve yazılı olarak tebrik edilirdi. Bunun aksini yapan öğrenciye ise, geçici ve kesin ihraç, nişane-i tevbih, tevfiik, izinsizlik, tekdir-i aleni gibi cezalar verilmiştir.²⁷⁹

Bosna Hersek arşiv belgelerinde öğrencilerin mekteplere kabulü ve maddî sıkıntı içerisinde olan ailelerin devletin desteğine ihtiyaç duyduklarını görmekteyiz. Osmanlıda öğrencilerin eğitime devam etmeleri için gereken her türlü yardım yapılmaktaydı. Bu yardımlar, okul veya valilikten istenirken bireysel olarak da istenebilmekteydi. Örneğin, 1892 yılının eylül ayında Bosna ahalisinden Hamid adında bir kişi maddî sıkıntı çekmektedir. Sadarete yazdığı dilekçede oğlunun maddî

²⁷⁸ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Paradigma Akademi, Edirne 2012, s. 111-113.

²⁷⁹ Demirel, *doktora tezi*, s. 80-101

imkânsızlıklar nedeniyle, rüşdiye mektebini bıraktığını, okuması için gereken maddî desteğin sağlanmasıyla eğitimine devam edebileceğini bildirmektedir.²⁸⁰

2.6. Dersler

2.6.1. Ders Müfredatı

Klasik dönem Osmanlı eğitim sistemi içerisinde sıbyan mektepleri sadece Kur'an öğretmek amacı taşımıştır. Çocukların öğrenim hayatlarını sürdürüp sürdürmeyeceği kendi bilecekleri bir iş olduğundan boyun eğecekleri ve etkilendikleri yaşlar da Kur'an sevgisi almaları temel amaç olmuştur. 18. yüzyılda din derslerinin yanına okuma, yazma ve aritmetik dersleri de eklenmiştir.²⁸¹

Sıbyan mekteplerinde okutulan derslerin neler olduğunu padişahların yaptırmış oldukları mekteplerin vakfiyelerinden anlamaktayız. I. Abdülhamid'in yaptırdığı mektebin vakfiyesinden, sıbyan mekteplerinde Türkçe dilinin yazımı ve okunuşunun öğretilmediği anlaşılmaktadır. Arapça ve Arap yazılarıyla nakkaşlık ve kopyecilik öğrendikleri bu sayede meslek sahibi oldukları, fakat dertlerini anlatabilecek iki satır yazı yazamadıkları anlatılır. Türkçe okuma ve yazmanın kaba olduğu, Arapça ve Farsçanın ise, devletin en büyük hükümet dairesi olan Bab-ı Âliye memur yetiştirmek amacıyla verildiği ifade edilmiştir.²⁸²

Bizde yeni, Avrupa'da artık uygulanmayan bir eğitim sistemi, sıbyan mekteplerinde uygulandı. Bu sistemin adı *Usul-u Cedidi'dir*. Usul-i cedit, Selim Sabit'in "Rehnumay-ı Muallim-i Sıbyan" risalesinden uyarlanmış bir öğretim sistemidir. Bu sistem sıbyan mekteplerini ikiye ayırmıştır. Biri, bu usulü tatbik eden iptidâî mektepleri, diğeri bu usulü reddeden ve uygulamayan usul-i atıkaya tabi olan mahalle mektepleri olmuştur.²⁸³

²⁸⁰ BOA, BEO, 490/36705, 28 Eylül 1892.

²⁸¹ Akyüz, a.g.e, s72-73.

²⁸² Ergin, a.g.e, s. 86-88.

²⁸³ A. Zeki Memioğlu, "İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum 2003, s. 244-245.

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler:

Kur'an-ı Kerim: Bu derste amaç kutsal kitabın kurallarına göre ahenkli ve usulüne uygun okunmasıdır (tecvid). Bununla birlikte namaz surelerinin doğru okutulması ve ezberletilmesi bu programın içerisinde yer almaktadır.

Yazı (kaligrafi): Arapça harflerin güzel bir şekilde yazımı ve süslemesi öğretilmektedir. Bu derse hüsn-ü hat da denir.

Fıkıh (ilmihal): Hayatın her alanında ihtiyaç duyacakları bir derstir. Haram ve helal kavramı Kur'an Kerim çerçevesinde basitleştirilerek ve örneklendirilerek anlatılır.

Dinler Tarihi: Bu derse her vakfiyede rastlanmaz. Bu dersin amacı, ilk peygamber Hz. Âdem'den başlayarak, son peygamber Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin pedagojik olarak öğretilmesidir. Çocuklara batıl dinler ile ilahî dinler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar gösterilerek mukayese etmeleri sağlanmaktadır.

Sarf-Nahiv: Bu ders Osmanlıca dilbilgisi dersidir. Osmanlıca dilinin çekimi, yapısı ve kullanımını üzerinde durulur. Nahiv kısmı, söz ve cümlelerin birbirine bağlanmasını ele alır.

Ahlak: Bu ders çocuklara, doğru bir kişilik kazandırmak amacıyla verilmektedir. İslam'ın yüce değerleri doğrultusunda çocukları eğitmek; aileye, topluma ve devlete faydalı bireyler yetiştirmek amacını taşır. Fakat bu dersin mekteplerde ihmal edildiği anlaşılmaktadır.

Aritmetik: Klasik dönem eğitim sisteminde verildiği tahmin edilen bir derstir. Çocuklara basit dört işlem ve aritmetik kurallarının öğretildiği bir derstir.²⁸⁴

18. yüzyılda modern okulların açılması sıbyan mekteplerindeki eğitim programının değiştirilmesi gerektiğini ortaya çıkardı. Sıbyan mekteplerinin bir üst aşaması olan rüşdiyelere ve devamında açılacak yüksek okullara, daha okuma yazma bilmeyen öğrencilerin alınması ciddi bir sorun oldu. Daha Türkçe kitap dahi okuyamayan sıbyan talebeleri, açılan bu yeni okullara uyum sağlayamamışlardır.

²⁸⁴ Mefail Hızlı, "Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 12-15 Nisan 1999, s. 109-115.

Zengin ailelerin çocukları özel derslerle bu açığı kapatsalard a, öğrenci sayısının azlığı mekteplerin açılmasını engelliyordu. Okul programı yeniden düzenlenerek birinci sınıf ve ikinci sınıf oluşturuldu. Birinci sınıfta (iptidâî) Elifba cüzü, Kur'an cüzlerinin okutulması, namazın öğretilmesi ve namaz surelerinin ezberletilmesi şeklinde oluşturuldu. İkinci sınıf (rüşdi); 13 yaşına kadar her çocuğa okuma yazma, Türkçe risaleler, din konularının öğretilmesi ve düşüncelerini sözle ve yazıyla doğru aktarabilmeleri öğretilmiştir.²⁸⁵

Erkek rüşdiyelerin ders programları ile kız rüşdiyelerinininki farklıydı. Erkeklerde; mebadi-i ulum-u diniyye, lisan-ı Osman-ı kavaid, imla ve inşa, Arapça ve Farsça, tersim-i hutut, mebadi-i hendese, defter tutma usulü, genel tarih, Osmanlı tarihi, coğrafya, jimnastik ve Fransızca dersleri verilen dersler arasındadır. Kızlarda farklı olan dersler ise tedbir-i menzil, resim ve zorunlu olmasa da musiki dersleriydi. Bununla birlikte gayrimüslim okullarda din eğitimi her cemaatin ototritelerinin belirlediği din görevlileri tarafından verilmiştir. Derslerin bazıları zaman içinde değişikliğe uğratılmıştır. Osmanlıca dil dersleri 1913 yılından itibaren Türkçe dili olarak değiştirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde mecburi tutulan Fransızca kaldırılmıştır. Meşrutiyetle birlikte vatandaşlık dersleri ve makumat-ı fenniye dersleri getirilmiştir.²⁸⁶

Rüşdiyelerde okutulan derslerin senelere ve konularına göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Birinci sene sadece Müslüman çocuklara haftada 3 saat

1. *Kur'an-ı Kerim tecvidi ve Ulum-u Diniyye* derslerin yanı sıra amel ve ibadete dair dersler verilir. İkinci sene haftada iki saat olan bu ders surelerin ezberletilmesi ve birinci sene başlatılan Kur'an-ı Kerim, tecvid ve ezber derslerinin devamı şeklindedir. Üçüncü sene diğer senelere ilave olarak haftada iki saat ahlak ve hüsn-ü terbiye dersleri ağırlıklı olarak verilmiştir.

2. *Türkçe dersleri*, birinci sene haftada 7 saat ikinci sene 6, üçüncü sene ise 4 saat olarak belirlenmiştir. İlk sene Türkçe harfler, kelimeler ve bunların imla

²⁸⁵ Sakaoğlu, a.g.e, s. 66-67.

²⁸⁶ Akyüz, a.g.e, s. 144-145.

kuralları öğretilmektedir. İsim, zarf, zamir, fiil, edatın tarifi cinsi ve çeşitleri ayrıntılı olarak verilmektedir.²⁸⁷

İkinci sene isim, sıfat tamlaması ile Arapça ve Farsça ile Türkçe arasındaki fark ve benzerlikleriyle karşılaştırma yapılır. İsim, zarf, zamir, fiil, edatın kural ve kaideleri ile okunuşları ikinci sene verilen dersler arasındadır.

Üçüncü sene gramer master ile birlikte kıraat ve imla dersleri verilmektedir.²⁸⁸

3. *Arapça dersleri* ilk sene haftada bir saat, ikinci ve üçüncü sene haftada iki saat olarak verilmektedir. Türkçe derslerinde olduğu gibi harf öğrenimi ile başlanan dersler kelime, cümle yapısı ile devam edip gramer ve Arapça dili kurallarıyla tamamlanmaktadır.²⁸⁹

4. *Farsça* ikinci sene bir, üçüncü sene ise iki saat olarak verilmektedir. Türkçe ve Arapça dil dersleri müfredatıyla hemen hemen aynıdır.²⁹⁰

5. *Fransızca dersleri* her sene haftada ikişer saat olmak üzere verilmiştir. Diğer dil dersleri gibi kelime ve gramer esaslı bir eğitim söz konusudur.

6. *Hesap yani matematik dersleri* her sene iki saat olarak üç sene boyunca verilmektedir. Birinci sene cem-i cetveli (toplama), tarh cetveli (çıkarma) ve darb cetveli (çarpma) öğretilmektedir. Bunların usulü düzeni ve kuralları hakkında dersler verilmektedir. Kesirler konusu yine ilk sene işlenen dersler arasındadır. İkinci sene ağırlık ve kıyas ölçüleri ve bunların miktarı verilmektedir. Üçüncü sene kaldırma kuvveti, karekök, faiz ve basit faiz oranları gibi dersler verilen derslerdendir.²⁹¹

7. *Hendese yani mühendislik dersleri* rüşdiyelerde verilen dersler arasındadır. Bu ders üçüncü senede haftada bir saat olmak üzere verilmektedir. Temeli çizim üzerine olan bu derste konu düzgün hat üzerinedir. Bunun için açılar ve kenar bilgileri önemlidir. Cisimlerin hacmi, kütlesi birbirine mesafesi ve bunların

²⁸⁷ Mehmet Şevket Bey Kütüphanesi, *a.g.e.*, s. 5.

²⁸⁸ *A.g.e.*, s. 6.

²⁸⁹ *A.g.e.*, s. 10.

²⁹⁰ *A.g.e.*, s. 17.

²⁹¹ *A.g.e.*, s. 20.

hesaplanması da yine bu dersin ana konularındandır. Geometrik şekiller ve bunların alan ve çevre hesaplamaları da hendese dersinin konularındandır.²⁹²

8. *Coğrafya*, üç sene boyunca haftada iki saat olarak verilmektedir. Birinci sene coğrafyaya giriş olarak anlamı ve içeriği hakkında bilgi verilir. Dünyanın şekli ve hareketleri anlatılır. Yer şekilleri, ovalar, yayalalar, dağlar ve nehirler hakkında malumat verilir. İkinci sene kıtalardan bahsedilmektedir. Avrupa harici dört kıtanın özellikleri öğretilir. Gökyüzünün şekli ve yıldızların sınıflandırılması da işlenen konular arasındadır. Su ve toprak, deniz ve kıtalar ayrıntılı olarak incelenir. İnsan, bitki ve hayvanların Asya, Afrika, Avrupa, Amerika, Avusturya gibi kıtalara dağılımı ve bu kıtalardaki ülkelerin özellikleri anlatılmaktadır. Üçüncü sene Avrupa ve Osmanlının bulunduğu yer, sınırları, nüfusu, demografik yapısı üretilen ürünleri, madenleri, hayvancılık faaliyetleri, ziraat ve yönetim şekli hakkında konular yer almaktadır.²⁹³

9. *Tarih* dersleri rüşdiyelerde ilk sene verilmezken ikinci ve üçüncü seneler haftada ikişer saat verilmektedir. İkinci sene tarih dersleri İslam tarihi dersleriyle başlar. Hz. Adem'in yaratılışı, peygamberler tarihi konusu anlatılır. Sonra islam'ın doğuşu ve yayılışı, Hulefa-i Raşidin Dönemi ilk anlatılan konulardandır. Üçüncü sene Osmanlı tarihi anlatılır. Osmanlının nasıl zuhur ettiği, Osmanlının zuhurunda mevcut olan memleketler, Anadolu bölgesinin durumu, Osman ve Orhan Gazi dönemleri yaşanan olaylar, Osmanlının Avrupa'ya geçişi, I.Murat dönemi, Rumeli fetihleri, Kosova Muhasarası, Yıldırım Beyazıd dönemi, Timurleng'le olan mücadelesi, Sultan Mehmet Han'ın dönemi, Varna Muhasarası, Fatih Sultan Mehmet dönemi, İskender Bey futuhatı sairesi, II. Beyazid Han'ın dönemi, Yavuz Sultan Selim dönemi, Çaldıran Muhasarası, Sultan Selim'in futuhatları, hilafet-i mukaddesi İslamiyüzyilenin Osmanlıya geçmesi, Kanuni Sultan Süleyman dönemi, Viyana Muhasarası, Barbaros Hayrettin Paşa, Sokullu Mehmet Paşa, II.Süleyman ve III. Murat dönemi olayları, futuhat, III.Mehmet ve I.Ahmet dönemi, Mustafa ve II.Osman dönemleri, IV.Murat Han dönemi, Bağdat Fethi, Sultan İbrahim ve IV. Mehmet Han dönemi, Köprülü Mehmet ve Ahmet Paşaların hizmetleri, II. Süleyman

²⁹² A.g.e, s. 22.

²⁹³ A.g.e, s. 26.

ve Sultan Ahmet Paşaların hizmetleri, II. Mustafa Han dönemi, III Ahmed Han dönemi, Baltacı Mehmet Paşa , I. Mehmet Han, III Osman Han ve III. Mustafa Han ile I. Abdülhamid Han Hazretleri dönemleri, III. Selim Han , Sultan Mustafa Han dönemleri, ıslahata teşebbüs, Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi, IV. Mustafa Han Hazretleri dönemi, II. Mehmet Han dönemi, ıslahat-ı dahiliye, Yeniçeri'nin ılgası ve Nizam-ı Cedidin tesisi.²⁹⁴

10. *Malumat-ı Nafia*, üç sene boyunca haftada birer saat olmak üzere verilmektedir. Ders fen bilimleri kabul edebilir. Birinci sene yıldız, güneş ve dünyanın hareketleri ve şekilleri, hava, havanın oranı, balonun havada uçuşmasının nedeni; su, yağmurun oluşumu, suyun buza dönüşümü, dolu, kar, artezyen kuyuları ve su değirmenleri; ateş, havasız yerde ateşin sönmesi, havanın yanma olayına etkisi, yanardağ; hava olayları, rüzgarın oluşumu ve faydaları, hızı, kuvveti, rüzgarın yönünü gösteren yelkovan, bulut, sis, gökgürlemesi, yıldırım; mekan yani ev, konutun temeli, kaplaması, kirişi, tavanı, merdiveni, terası ve hanenin mevkii konularının yanı sıra insan bedeni, iskelet, vücut azaları da bu dersin konularındır. İkinci sene zemin, taşlar, kazma, çekiç, taş ocağı, Malta taşı, mermer, granit taş, Necef taşı, çakmak taşı, kara taş, su mermeri, kireç, çimento, alçı, kil, çömlek ve tuğla çini yapımı gibi dersler, ağaç türleri ve bunlardan neler üretildiği... Üçüncü sene gaz, petrol, hububat, çikolata, çay, kahve, tuz, şeker gibi ürünlerin kullanımı ve yararı anlatılır.²⁹⁵

11. *Resim ve 12.hat*, üç sene boyunca haftada birer saat olarak verilmektedir. Uygulamalı el becerisine dayanan derslerdir. İlk olarak nokta ile başlanır ve desen çalışmaları yapılarak el becerisinin geliştirilmesi sağlanır.²⁹⁶

1872 yılında idâdîlerin açılmaları için Maarif Nazırı bir tezkere yayınladı. Bu tezkerenin içeriğinde yeni idâdîlerin nasıl oluşturulacağı ve ilk idâdîlerin ders programları da yer almıştır. Buna göre okutulacak dersler; dil dersleri Fransızca, Almanca, İngilizce, Farişî, Arabî ve Osmanîdir. Kavaid-i Osmaniye, kıraat ve kitabet-i Türkî, tarih-i umumiye-i Osmanî, mükemmel hesap, cebir-i ali, coğrafya-yı

²⁹⁴ A.g.e, s. 28-30.

²⁹⁵ A.g.e, s. 30-33.

²⁹⁶ A.g.e, s. 34-35.

umumiye-i Osmanî, bazı yerlerde jimnastik, mükemmel hendese, resim ve tarama dersleridir.²⁹⁷

II. Abdülhamid askerî ve sivil idâdîye geçiş hakkını sağlayarak bu okulların ders müfredatını denk hale getirmiştir. Buna göre okutulan dersler; Maa tecvid-i Kur'an ve ulum-u diniyye, Türkçe, edebiyat ve ahlak, kitabet-i resmiye, Arabî, Farisî, Fransızca, kavanin, hesap, usul-i defteri, cebir, hendese, müsellesat, kozmografya, makine, hikmet-i tabiye ve kimya, mevalid, coğrafya, tarih, ilmi servet, ma'lumat-ı nafia ve hıfzıssihha, hüsn-i hat ve resimdir. Ayrıca ana dili Ermenice, Rumca, Arapça ve Bulgarca olan çocuklar için kendi dillerinde *Elsine* adı verilen ders konmuştur. Askerî idâdî olan Mekteb-i Harbiye-i Şahanede şu dersler okutulmaktaydı: Tarih-i Osmanî, tarih-i umumi, kitabet-i Osmaniyye, lisan-ı Fransevi, resim, riyaziye, coğrafya, makine ve müsellesat (trigonometri)tır.²⁹⁸

2.6.2. Kitap Temini

Bosna'daki mekteplerin kitap ihtiyacı ve diğer okul ihtiyaçları merkezden sağlanmaktadır. Bunların zamanında ve yetersiz temini sıkıntı çıkarmıştır. Bu sıkıntılar mektep ve öğrenci sayısının fazla olmasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bosna mekteplerinin bu ihtiyaçları devlet tarafından sağlanmaktadır. İstanbul'da basılan kitaplar ilk önce Saraybosna'ya gönderilir, buradan da Bosna'nın bütün kazalarına dağıtımı yapılırdı. İstanbul bunların hızlı bir şekilde dağıtılması konusunda baskı yapabiliirdi. Bunun yanı sıra bölgede yer alan gayrimüslim okulların bu tür ihtiyaçları ise, kiliseler veya kendi kurumları tarafından karşılanmıştır.²⁹⁹

1873 yılında Kolaşin kazasında sıbyan mektebine on beşer adet Elifba cüzü, Amme cüzü, Tebareke cüzü ile bazı cüz kitapları; onar adet tecvid ve ilmihal kitabı; Eva kayvin? Mektebi bir köy mektebi olduğundan öğrenci sayısı kasabaya göre az olduğu için Elifba, Amme ve Tebareke cüzlerinden beşer, ilmihal ve tecvid kitaplarından da beşer adet posta yoluyla gönderilmiştir.³⁰⁰

²⁹⁷ Kodaman, *a.g.e.*, s. 186.

²⁹⁸ Öztürk, *a.g.m.*, s. 464-466.

²⁹⁹ Gölen, *a.g.e.*, s. 186.

³⁰⁰ BOA, MF MKT, 12/9, 4 Temmuz 1873.

1873 yılına ait bir belgede, mülkîye mektebinde okutulan fen, tarih, coğrafya derslerinin altmış adet nüshasını ve Nafia Nazırı Edhem Paşa'nın beş kısımdan oluşan haritası istenmektedir.³⁰¹

1874 yılına ait belgede Bosna Maarif Komisyonu tarafından hazırlanan talimatnamenin 19. maddesinde rüşdiye mektepleri ve Müslüman ile gayrimüslim sıbyan mektepleri için kitap istenmektedir. Bu kitap ve risalelerin azar azar, lazım oldukça, tür ve miktarlarına göre maarif komisyonuna verilecek resmi yazı ile isteneceği belirtilmiştir.³⁰²

1875 yılına ait başka bir belgede rüşdiye ve sıbyan mektepleri için gerekli olan kitap ve risalelerin basılıp basılmadığının bildirilmesi ve ihtiyaçtan dolayı bir kısmının hemen gönderilmesi talep edilmektedir.³⁰³

Mektepler için eksik ya da gereken kitap ve risaleler hocalar tarafından vilayet meclisinden talep edilirdi. 1877 yılında rüşdiye mektebi muallimleri, Bosna vilayet merkezinden Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türkçe risaleler, diploma ve özet malumat istemişlerdir. Bosna merkez, her mektebe gönderilen kitap ve risalelerin mekteplerin ayrı ayrı kendi muhasebe defterlerine kayıt etmesini istemiştir.³⁰⁴

Koniçe Rüşdiye Mektebinden talep edilen kitap ve risalelerin maarif kütüphanesinde mevcut olanların posta yoluyla gönderildiğine dair bilgi veren belgede hem Pridor kazası hem de Koniçe³⁰⁵ Rüşdiyelerinin istediği kitapların miktarı ve türleri verilmiştir. Aşağıda tablo haline getirilen kitaplar buna bir örnektir.³⁰⁶

³⁰¹ BOA, I MVL, 552/24794, 20 Mart 1873.

³⁰² BOA, MF MKT, 21/129, 29 Kasım 1874.

³⁰³ BOA, MF MKT, 25/82, 15 Şubat 1875.

³⁰⁴ BOA, MF MKT, 50/83, 4 Ağustos 1877.

³⁰⁵ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Ankara 2017, s. 478.

³⁰⁶ BOA, MF MKT, 2/35, 30 Haziran 1872.

Tablo 2.6. Merkezden Bosna Vilayetine Gönderilen Kitap Aded ve İsimleri. 1875 yılına ait bu belgede Bosna vilayetinden rüşdiye ve sıbyan mektepleri için istenen kitapların adet ve hangi kitaplar olduğu verilmiştir.³⁰⁷

Pridor Rüşdiyesine gönderilen kütübun miktarını mübeyüzyilin pusuladır.		Koniçe Rüşdiyesine gönderilen kütübun miktarını mübeyüzyilin pusuladır.	
Aded		Aded	
15	Medhal-i Kavaid	30	İlm-i Hal
25	Avâmil	05	Malumat-ı Muhtasara
25	Miyarül-Kelâm	01	Avrupa Haritası
25	Kavaid-i Farisî	01	Amerika Haritası
25	Risâle-i Hesab	_____	
25	İzhâr	27	
15	Gülistân		

155			

İstenilen kitaplardan muhtasar münşeât kitabı bir nevi yazı kitabıdır. Bu kitap, yazı şekil ve kalıpları hakkında bilgi verir. O dönem için özellikle rüşdiye mekteplerinde devletin ihtiyaç duyduğu memurlara, yazışmaların usul ve kaideleri öğretilmek amacıyla verilen derslerde kullanılmıştır.³⁰⁸ Bir diğer kitap talimul hendesedir. Bu kitap, daha çok hesap gerektiren dersler için kullanılan geometri ya da matematik kitabı olarak adlandırılabilir.³⁰⁹ Arapça gramer derslerinin her bölümü için ayrı ayrı kitapların istendiği ve gramerin ayrıntılı olarak işlendiğini görmekteyiz. Farsça dili ile ilgili de birçok gramer kitabı bulunmaktadır. Tabloda, Arapçanın gramerinde sarf yani kelime yapısıyla alakalı bilgi veren kitaplar; maksud, bina, emsile okutulmaktadır. Farsça dersi için talimül Farisî kitabı mevcut kitaplardandır. Gülistan adlı kitap içerisinde ayet, hadis ve atasözlerinin yer aldığı Farsça ve Arapça şiirlerle donatılmıştır. Şirazî tarafından yazılmış bu eserin de ders kitabı olarak okutulduğunu görmekteyiz.³¹⁰ Felsefe ve ahlak derslerinin de verildiğini bir ahlak kitabı olan risale-i ahlak, bir felsefe kitabı olan ve anlamı âlimlerin nasihatları manasına gelen nasihatül- hükema, çocukların sorumlulukları ve görevlerinin

³⁰⁷ BOA, MF MKT, 25/82, 15 Şubat 1875.

³⁰⁸ Mustafa Uzun, "Münşeât", *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 18-20.

³⁰⁹ Muhammed Süveysi, "Hendese", *TDVİA*, C. 17, İstanbul 1998, s. 198-199.

³¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Gülistan", *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 240-241.

anlatıldığı vezaif-i etfal gibi kitapların talebinden anlamaktayız. Sıbyan mekteplerinin temel eğitim amacı, Kur'an-ı Kerim'in bütün muhtevasıyla öğretilmesidir. Tabloda başta Mushaf-ı Şerif yani Kur'an-ı Kerim olmak üzere Kur'an'ın güzel ve kurallarına uygun öğrenilmesi amacıyla da tecvid (Kur'an-ı güzel okuma), izhar (Tecvid kitabı), Kur'an'ın önemli ayetlerinin cüz cüz okutulması için Amme, Tebareke, Elifba, Kadd-i Sem, Vez-Zariyat cüzleri mevcuttur. İslam kurallarının eğitimi ise, ilmihal adı verilen fıkıh kitaplarından yapılmaktadır. İslamî ilimlerin dışında fezlek-i tarih-i osmanî adlı tarih kitabı, coğrafya dersi için atlas ve Şevket Bey tarafından kaleme alınmış coğrafya kitabı ve matematik için kullanılan hesap risalesi mevcut kitaplardır.³¹¹

³¹¹ Kodaman, *a.g.e.*, s.144-145.

Tablo 2.7. Bosna'da Sıbyan ve Rüşdiyeler İçin Gönderilen Kitaplar.³¹²

ADED	KİTAPLAR
500	Muhtasar Münşe'at
500	Fezleke-i Tarih-i Osmanî
500	Medhal-i Kavâid
500	Talimül-Hendese
500	Muhtasar Hesab Risalesi
500	Muhtasar Coğrafya Risalesi
500	Risale-i Selase
500	İzhâr
500	Talimül-Farisi
500	Avâmil
500	Maksûd
500	Binâ
500	Emsile
500	Dürr-i Yektâ
500	Vezâif-i Etfâl
500	Gülistân
500	Safvetül-Kelam
500	Risâle-i Ahlak
500	Nasihatül-Hükemâ
500	Elif-bâ Cüzü
500	Amme Cüzü
500	Tebâreke Cüzü
500	Kadd-i Sem Cüzü
500	Vez-Zariyât Cüzü
500	İlm-i Hal
500	Tecvîd
500	Şevket Beğın Coğrafyası
500	Atlas
500	Mushaf-ı Şerîf
14.500	

Sıbyan mekteplerinde okutulan dersler için istenen kitaplar, merkez tarafından posta yoluyla gönderilmektedir. Bosna merkeze gelen kitaplar buradan sancak ve kazalara dağıtılırdı. Merkez bu kitapların zamanında dağıtılması için vilayetleri sürekli ikaz ederdi. Bosna'da Kolaşın kazası ile Eva Kayvik karyesi Sıbyan Mektebine gönderilen kitaplar aşağıdaki gibidir:³¹³

³¹² BOA, MF MKT, 25/82, 15 Şubat 1875.

³¹³ BOA, MF MKT, 12/9, 4 Temmuz 1873.

Tablo 2.8. Kolaşın Sıbyan Mektebine Gönderilen Kitap Listesi³¹⁴

KOLAŞIN KAZASI	
ADED	KİTAP
15	Elifbâ cüzü
15	Amme Cüzü
15	Tebâreke Cüzü
15	Kadd-i Sem Cüzü
15	Vez-zariyât Cüzü
10	Tecvid
10	İlm-i Hâl
15	Elifbâ cüzü
15	Amme Cüzü

Tabloda da anlaşıldığı üzere bu kitaplar dinî eğitim ve Kur'an dersi veren sıbyan mekteplerine aittir. Kur'an-ı Kerim cüzler şeklinde öğretildiği için cüzler ayrı risaleler halinde gönderilmiştir. Dini bilgiler için ilmihal ve Kur'an'ı doğru okuma kuralları için de tecvid kitabı gönderilmiştir. Aded olarak tecvid ve ilmihal kitapları diğerlerinden azdır. Bunun nedeni muhtemel olarak ellerinde mevcut olmamasıdır.

Tablo 2.9. Eva Kayvık Sıbyan Mektebine Gönderilen Kitap listesi³¹⁵

EVA KAYVIK KARYESİ?	
ADED	KİTAP
5	Elifba cüzü
5	Amme cüzü
5	Tebâreke Cüzü
5	Kadd-i Sem Cüzü
5	Vez-zariyât Cüzü
5	Tecvid
5	İlm-i Hâl

Eva Kayvık Sıbyan Mektebinde Kur'an ve umum-i diniye dersleri için istenen cüz risaleleri ve kitaplar bulunmaktadır. Bunlar içerisinde ilmihal, dinî kurallar hakkında bilgi verir, diğerleri ise Kur'an-ı Kerim'in içerisinde yer alan ayet ve surelerdir. Buradaki kitap adetlerine bakarak öğrenci sayısı tahmin edilemez. Burada eksik olan kitapların istenmiş olması da büyük olasılıktır.

³¹⁴ BOA, MF MKT, 12/9, 4 Temmuz 1873.

³¹⁵ BOA, MF MKT, 12/9, 4 Temmuz 1873.

2.7. Eğitimde Karşılaşılan Sorunlar

2.7.1. Mektep Yetersizliği

1869-1876 yılları arasında Maarif Nezareti eğitime harcanacak paraya yönelik kurallar belirlemiştir. Bu dönemlerde, Ali Paşa gibi Tanzimat'ın önemli ıslahatçılarından ölmesi, siyasî istikrarsızlık, giderek artan ekonomik kriz ve iç huzursuzluklar eğitime harcanacak paranın başka yerlere finanse edilmesine yol açtı. Eğitime harcanmak üzere alınan öşr-ün öşrü, avarız vergileri ile Maarif-i Hisse-i İlanesi (eğitime katkı vergisi) eğitime harcanamadı. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda Rusya'ya ödenmesi gereken ağır borç yükü, dışa borçlanmayı artırdı. Bütün bu maddî sıkıntıların yanı sıra, devlet siyasî olarak bazı bölgelerde yabancıların misyonerlik faaliyetlerinin önüne geçebilmek için, ilkokulların açılmasına destek vermiştir.³¹⁶

Osmanlı Devleti, eğitimde yabancı devletlerin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla, gayrimüslim halkın da mektep yapmasında ön ayak olmuş ve gereken desteği sağlamıştır. Bosna'da bu durum Nizamname'nin yayınlanmasından daha önce başladı. 1845 yılına ait bir belgede Bosna'nın gayrimüslim ahalisinin çoğunlukta olduğu Belina kasabasında önce kilise olarak hizmet veren binanın, papazın yaşadığı evin ve bir de mektebin halk tarafından yıkılmasıyla işlevsiz hale geldiği anlatılmaktadır. Bosna müşirine yazılan bir yazıyla bu durum izah edilmiştir. Mektebe ihtiyacı olan bu yerin bir an önce eski durumuna kavuşturulması istenmektedir.³¹⁷

Sıbyan mektepleri Müslümanlar ve diğer cemaatler için önemliydi. 1851 yılında Bosna'da Katolik mezhebinden Filip Pasyalik yazdığı dilekçe ile bir mektep inşa edilmesini istemiştir. Mektep inşası için bölgede bir arsanın tahsil edilmesi gerekmektedir.³¹⁸

Bosna vilayeti ve ona bağlı sancak ve kazalarda yöneticilerin mektep konusunda devleti maddî külfete sokmaktan kaçındıklarını görmekteyiz. 1866 yılında Hersek sancağına bağlı Nevesin kazasında halk bir evi mektep haline

³¹⁶ Somel, *a.g.e.*, s.179-194.

³¹⁷ BOA, A MKT, 23/35, 11 Nisan 1845.

³¹⁸ BOA, HR TO, 28/416, 1851.

getirmiştir. Öğrenci sayısı artınca burası yetersiz gelmiş ve Hersek kaymakamı Naşid Paşa ve oradaki memurun maddî yardımlarıyla mektebin üstüne bir kat daha yapılmıştır. Bu da çözüm olmamıştır. Mektep, üç adet cami, altı adet çeşme ve su yolları yine Naşid Paşa öncülüğünde yapılmıştır.³¹⁹

Bosna'nın birçok köyünde mektep yoktur. Bosna Valisi Şerif Osman Bey'in sadarete yazdığı 1866 yılına ait bir belgede Hersek sancağı dâhilinde Nevesin kazasında bir mektep olmadığından çocukların ilim tahsili yapamadıkları, mektep bulunmadığı için çocukların eski bir kütüphanede ilim tahsil ettiklerini belirtilmiştir. Kaymakam Naşid Paşa'nın bazı gönüllü memurlar ve ahaliyle mektep inşaatına muvaffak oldukları ve bu konuda devletin yardımlarını beklediklerini bildirmiştir.³²⁰

1770 yılında Bosna'ya bağlı bir sancak olan Kilis? sancağının Akhisar kazasında bulunan Pogonya? kasabasında Sultan Ahmed Camii etrafında yer alan Ahmed Ağa Mektebinin yapımı için gelir tahsil edilmesine dair bir istekte bulunulmuştur.³²¹

1856 yılına ait bir belgede Bosna valisi Mostar'da öğrenci sayısının artmasıyla mektebe sığılmadığı ve sağlıklı bir eğitimin sağlanamadığını belirtmektedir. Vali buraya bir rüşdiye daha yapılmasını ve ihtiyacının karşılanmasını talep etmektedir. Bunun bir iltimas olarak görülmemesini, aksine cehaletin esir aldığı Bosna Hersek için yararlı olacağını ifade eder.³²² Her yerde hızla rüşdiye açılmış ve mektepler merkezden istenen paralarla yeniden tamir edilmeye başlanmıştır. Böyle olmasına rağmen rüşdiyelerde öğrenim gören öğrenci sayısı az olmuştur. Bu durumun kesin oranlarını saptamak amacıyla Bosna ve diğer vilayetlerden öğrencilerin yoklamalarının alındığı devam cetvelleri istenmiştir. Bu cetvellere bakılarak öğrenci azlığı tesbit edilen rüşdiyelerde öğrenci sayısını artırmak amacıyla teşvikler yapılmış ve rüşdiyeler cazip hale getirilmiştir.³²³

³¹⁹ BOA, I DH, 555/38604, 25 Eylül 1866.

³²⁰ BOA, I DH, 555/38604, 25 Eylül 1866.

³²¹ BOA, C MF, 4/155, 8 Ekim 1770.

³²² BOA, I DH, 352/23213, 29 Nisan 1856.

³²³ BOA, MF MKT, 11/46, 19 Mayıs 1873.

Yine 1892 yılına ait bir başka belgede Bosna Hristiyan halkı Bosna valisinden mabed ve mekteplerin harap olduğunu ve bunların tamirinin yapılarak işler hale gelmesi hususunda istekte buldukları bilinmektedir.³²⁴

2.7.2. Malî Sorunlar

Modern eğitimin en önemli sorunu malî güçlüklerdi. Tanzimat'la yapılması düşünülen yenilikler için sağlam maddî güce ihtiyaç vardı. Devlet klasik Osmanlı eğitim sistemi finansmanı olan vakıf sistemi bozulunca, eski eğitim kurumlarını dahi idare edemez hale geldi. Sadece sıbyan mektepleri, eski haliyle cemaatlerin finansmanlarına bırakılırken Maarif Nizamnamesi eğitime maddî kaynaklar sağlamak için yeni düzenlemeler yaptı. Buna göre eğitim gelirleri; devlet bütçesi, halkın yardımı, vakıflar ve diğer yardımlar, lise ve yüksekokullardan alınan ücret ve para cezalarından sağlanacaktır.³²⁵ Mesela 1852 yılına ait bir belgede, Bosna'daki bir mektebin ihtiyaçlarının devlet bütçesinden karşılanması talep edilmiştir. Buna yakacak ihtiyaçları da dâhildir. Devlet bütçesi istenilen maddî desteği karşılayacak durumda olmayabiliyordu. Bu nedenle yapılan harcamalara kısıtlama getirilmiştir. Aynı yıl Bosna valisi Mehmet Hurşit Paşa kış ihtiyacını beyan eden hocaların isteklerini merkeze bildirmiş, olumlu bir yanıt alamamıştır.³²⁶

1852 yılına ait Bosna valisinin Maarif Nezaretine yazdığı tahriratta Bosna eyaletinde bulunan rüşdiye mekteplerinin kışlık odun ve kömür ihtiyacının ve burada görev yapacak muallimlerin maaşlarının taksitle iki ayda ödendiğini görmekteyiz. Bosna'nın altı sancağına aynı anda öğretmen maaşları ve kışlık ihtiyaçlar gönderilemediğinden nisan ve mayıs aylarında iki taksit şeklinde ödeme yapılmıştır. Mekteplere gönderilen paranın devlet tarafından takibinin yapıldığını ve yapılan masraflar için mekteplerden rapor istendiğini Travnik örneğinden görmekteyiz. 1852 yılında Travnik sancağında bulunan rüşdiye mektebinin kışlık yakacak ihtiyacı için merkez, kış masraflarının ne kadar olduğu ve ne kadar masraf çıkacağıının belirtilmesini istemektedir. Fakat bu rapor hazırlanmadığı ve kış geçmek üzere

³²⁴ BOA, İ HR, 240/14242, 17 Mayıs 1892.

³²⁵ Kodaman, a.g.e, s. 242-247.

³²⁶ BOA, A MKT NZD 71/53, 9 Haziran 1852.

olduğu için 14 bin kuruş olan paranın yerine şimdilik bu paranın bir kısmını göndermeyi uygun bulmuşlardır.³²⁷

Devlet mekteplere yıllık ödenekler gönderse de öğretmenlerin bu ödenekleri harcama konusunda dikkatli davranmalarını da bildirmiştir.³²⁸

1856 yılına ait başka bir belgede devlete destek olmak amacıyla Bosna'ya bağlı Hersek sancağının Mostar kasabasında bulunan bir rüşdiye mektebinin yapım ve onarım masrafları ile yakacak odun kömür ihtiyacının senelik masrafı, mektebin hocaları tarafından ödenmiştir. Üç bin kuruş ödenekle durum idare edilmeye çalışılmışsa da öğrenci sayısının artmasıyla mektebin kömür ve odun ihtiyacı da dâhil olmak üzere bütün masraflar için merkezden senelik ödenek istenmiştir.³²⁹

Elimizdeki birçok belgede Bosna halkının devlete maddî yönden destek olmak amacıyla, eğitim harcamalarına dikkat ettiklerini görmekteyiz. Örneğin, 1859 yılına ait bir belgede Bosna'da bir rüşdiye mektebinin yapım ve onarım masrafları için gereken para bir defalık istenmiştir. Mektebin diğer masrafları için senelik belli bir miktar paranın dışında herhangi bir para istenmemektedir.³³⁰

Devlet gayrimüslim okulları da teftiş ederek gerekli incelemeleri yapmıştır. 1869 yılında Bosna valisi ve komutanı, Hristiyan ahalinin bulunduğu bölgeleri gezerek kilise ve mekteplerin durumunu teftiş etmiştir. Hristiyan halk Müslüman okullarına sağlandığı gibi kendi kilise ve mekteplerinin harap durumda olanlarının yapım ve onarım masraflarının devlet tarafından karşılanmasını istemektedirler. Vali ve komutanın yapılan teftişte itinalı davranmamaları ve sorulan soruları geçiştirmeleri Hristiyan ahaliyi tedirgin etmiştir.³³¹

2.7.3. Öğretmen Sorunu

Bosna'da eğitimde sıkıntıların başında öğretmen yetersizliği gelmekteydi. Özellikle 19. yüzyılda Sırbistan'da yaşayan Müslüman halkın Bosna'ya göç etmesi nüfusun artmasına okul ve öğretmen sayısının yetersiz kalmasına neden olmuştur.

³²⁷ BOA, A MKT NZD, 71/53, 9 Haziran 1852.

³²⁸ BOA, A MKT NZD, 71/53, 9 Haziran 1852.

³²⁹ BOA, I DH, 352/23213, 29 Nisan 1856.

³³⁰ BOA, A MKT MHM, 159/52, 27 Haziran 1859.

³³¹ BOA, İ HR 240/14242, 17 Ekim 1869.

Bosna'da Aziziye-i Zir kasabasında Sırbistan'dan göç edenlerin çoğu yer almıştır. Bu açıdan Aziziye-i Zir'deki sıbyan mekteplerine atanan muallimlerin maaşı asaleti tasdik olduğu tarihten itibaren başlamak üzere hazine tarafından ödenmiştir.³³²

Arşiv belgelerinde rüşdiyelerde öğretmen yetersizliğinden söz etmektedir. 1873 yılına ait bir belgede Bosna'da hoca yetersizliğinin çözümünü devlet, hocaların buraya gelmelerini teşvik etmek ve onlara cazip teklifler sunmakta bulmuştur.³³³

1867 yılındaki bir belgede Bosna rüşdiye mektebinde hüsn-ü hat dersleri için rika hocasına ihtiyaç olduğu bildirilmiştir. Mevcut derse girecek hoca olmadığı için bu dersi vermek amacıyla Temyiz Mahkemesi hukuk kâtibi Hüsnü Efendi üç yüz kuruş maaş ile rüşdiyeye rika hocası olarak atanmıştır.³³⁴

1869 yılına ait bir belgede yine hoca eksikliğinden dolayı askerî kadrodan deneyimli bir kişinin yabancı dil derslerine girdiğini görmekteyiz. Bosna'da Sabah Mektebinde Fransızca derslerini verecek hoca tayin edilemediğinden bu derslere askerîyeden kolağası Arif Efendi sabahları birer saat olmak üzere beş yüz kuruş maaşla atanmıştır.³³⁵

Bosna ve çevresindeki mekteplerde Batılı tarzda eğitim verecek donanıma sahip hocaların bulunmaması diğer bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. 1870 yılına ait bir belge sıbyan mektepleri için darülmualimin gerekli olduğuna dair hazırlanan nizamnamenin Dâhiliye Nezaretine sunulduğunu göstermektedir. Tek sorun Batılı anlamda eğitim kapasitesi olan hoca ihtiyacı da değil, aynı zamanda sıbyan mekteplerinde Türkçeyi iyi öğretecek hocaların olmamasıdır. Bu durum o bölgede Türkçenin yerine Boşnakça eğitim verilmesine neden olmuştur. Bu sorunu çözmek amacıyla vilayet merkezinde yirmi kişi kapasiteli bir darülmualim mektebi açılması istenmektedir. Buradan mezun olan hocalar 150 kuruş maaşla sıbyan mekteplerine atanmaktadır.³³⁶

Bosna vilayeti Maarif Meclisine gönderilen talimatnamede, Bosna'daki mevcut sıbyan mekteplerinde deneyimsiz hocaların yeterli derecede eğitim

³³² BOA, MF MKT, 32/117, 4 Ağustos 1877.

³³³ BOA, MF MKT, 11/46, 19 Mayıs 1873.

³³⁴ BOA, MVL, 1066/71, 18 Ekim 1867.

³³⁵ BOA, I DH, 589/40995, 8 Mart 1869.

³³⁶ BOA, I SD, 18/753, 6 Şubat 1870.

verememesi ve öğrencilerin hiçbir şey öğrenememelerinden bahseder. Bosna'daki bu durum ciddi bir sorun olarak algılanmış, ehliyetsiz hocaların elinden eğitimi alarak daha eğitilmiş hocaların yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla 1873 yılında gönderilen emirle Bosna liva merkezlerinde darümuallim-i sıbyan açılması kararlaştırılmıştır. Saraybosna'da açılan darümuallim-i sıbyan mektebinin muallim-i evveline Sofya'da bulunan rüşdiye mektebinden istifa eden muallim-i evvel Hasan Hüsnü Efendi getirilmiştir. Luzumsuz ve uygun olmayan kitapların okutulması da durumu vahim hale getirmiştir. Belgeye göre sıbyan mektepleri iki kısma ayrılmış, okutulacak kitaplar maarif komisyonu tarafından belirlenmiştir.³³⁷

Öğretmen sorunlarından bir diğeri hocaların uygunsuz davranışlarıdır. Devlet bunun önlemini öğretmenleri daima kontrol ve denetim altında tutmakla almıştır. 1869 yılına ait bir belgede Saraybosna'da Sırp bir mektep muallimi uygunsuz hareketlerde bulununca halk bu durumu Korgeneral Avni Paşa'ya şikâyet etmiş ve muallim derhal görevden alınmıştır.³³⁸

1892 yılına ait başka bir belgede sıbyan ve rüşdiye mektep hocaları hakkında yapılan şikâyetler merkez tarafından ciddiye alınmış, hoca işlediği suça göre ya görevden ihraç edilmiş ya da başka yere tayin edilmiştir. Bosna'ya bağlı İzvornik kazasında rüşdiye mektebinde Hoca Abdullah Efendi, uygunsuz hareketlerinden dolayı görevden ihraç edilip yerine Bosnalı Hafız Efendi atanmıştır. Abdullah Efendi'ye ödenen harcırah ve maaşın toplamı olan bin kuruş paradan bir kısmı Hafız Efendi'ye kalan ise halkın ihtiyacına harcanılmak üzere ayrılmıştır.³³⁹

Bosna Maarif Dairesine gönderilen talimatnamenin yüz sekseninci maddesinde, muallim ve hocaların görevlerinde muhalif davranmaları ve sonucunda görevden ihraç edilmeleri gibi konular yer alır. Bir ay süresinde en az on gün görevini ihmal eden öğretmenin maaşı düşürülür. Bu durum devam ederse görevden ihraç edilir.³⁴⁰

³³⁷ BOA, MF MKT, 60/9, 5 Mart 1873.

³³⁸ BOA, İ HR, 130/6587, 17 Ekim 1869.

³³⁹ BOA, A MKT UM, 141/54, 17 Mayıs 1892.

³⁴⁰ Nizamname, s.8.

2.7.4. Dil Sorunu

Sıbyan okullarındaki sorunlardan biri eğitim dili idi. Bosna'da her millet kendi diline göre eğitim vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa, ilkokulları teftiş ettiği sırada Müslüman çocukların Arapça ve Boşnakça, Ortodoks çocukların Kiril alfabesi ve Sırpça, Katolik çocukların Latin alfabesiyle, Musevi çocukların ise İbranice eğitim dili kullandıklarına şahit olmuştur. Bu eğitimde birliği bozuyor, merkezden gelen emirlerin yeterince anlaşılmasına sebep oluyordu. Islahat Fermanı'nın her milletin kendi çocukları için ayrı ayrı sıbyan okulları açma serbestliğini tanıması Bosna'da dört ayrı zümrenin farklı eğitim diliyle eğitim görmelerinin yolunu açtı.³⁴¹

1856 yılına ait bir belgede Mekteb-i Sultanîyenin Türkçe derslerinde sıkıntı yaşandığı bu nedenle Müslüman birinin ikinci müdür olarak altıncı daire muhasebe memuriyetinden alınmış Selim Efendi'nin on bin frank maaşla göreve alındığı bildirilmektedir. Mektep yapılmadan önce buraya alınacak olan öğrencilerin belirlenmesinde yapılan sınavda ikinci müdür Mösyö Lompesi? ile aralarında anlaşmazlık olduğu bu nedenle Selim Bey'in yerine Fransa'da eğitim görmüş Bosnalı Mustafa Efendi'nin aynı maaşla göreve alınması bildirilmiştir.³⁴²

2.7.5. Siyasî Olayların Eğitime Etkisi

19.yüzyıl balkan coğrafyasında, başta Sırpolar olmak üzere, birçok azınlık millet Batılı devletlerin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı isyan çıkarmışlardır. Çıkan bu isyan ve ayaklanmalar bölgenin eğitimini de olumsuz etkilemiştir. Bunun başında eşkiya baskınları ve bu baskınlarda mektep ve camilerin tahrip edilmesi gelmektedir. Eşkiya baskınlarında cami ve mekteplerin yıkılıp tahrip edilmesi dine ve eğitime darbe vurulmak amacıyla olunduğunu hissettirmektedir. 1866 yılına ait bir belge, Karadağ meselesinden dolayı eşkiyanın, Hersek'in Foça kazası, Gropediç? köyünü bastığı ve buradaki cami ve Müslümanlara ait sıbyan mektebini yıkıp harap ettiklerinden bahsetmektedir. Belge, bölge kaymakamı tarafından Maarif Vekâletine yazılmış olup mektebin yeniden yapılması için yardım istenmektedir. Ahaliden yardım parası talep edilmiş, mektebin ve caminin inşa edilmesi için yeterli para

³⁴¹ Gölen, a.g.e, s.193.

³⁴² BOA, İ DUİT, 115/62, 4 Nisan 1856.

toplanamamıştır. Halk inşaat masrafının cüzi bir kısmını toplayabilmiştir. 1866 yılındaki bu olayla ilgili meclis toplanmıştır. Toplanan Bosna Meclisinde eşkiya baskınlarından kaynaklanan yıkım ve bunların onarımı konusu gündeme alınmıştır. Bosna Meclisi, buradaki mektebin ve caminin bakım ve onarım konularını görüşmek üzere yayınladığı mazbatada, harap durumda olan mekteplerin onarım masrafının 19858 kuruşa mal olacağı belirlemiştir. Bu masrafın 9400 kuruşu ahaliden, 1450 kuruşu Hazine-i Celileden kalan miktarın ise Müslüman vakıflar aracılığıyla temin edileceği kararı alınmıştır³⁴³

1866 yılına ait başka bir belgeye göre, Foça kasabasına bağlı Gardiyavik? karyesinde bulunan bir mektep eşkiyalar tarafından harap edilmiştir. Tetme cemaati mektebin tamiri ve inşaat masrafı için Bosna Maarif Meclisine bir mazbata göndermiştir.³⁴⁴

Bazı durumlarda yıkılan veya onarılması gereken mekteplerin masrafları orada yaşayan ahaliden sağlanmaktadır. Hersek sancağı ve ona bağlı kazalarda da eşkiya yıkımı devam etmektedir. 1866 yılında Hersek'e bağlı Garuyevic? adlı bir köye baskın düzenlenmiş, buradaki cami ve mektep harap olmuştur. Harap olan mektebin tamir masrafı halktan sağlanmak istenmiştir. Bu masraf halkın gelir seviyesini aştığı için yapılamamış, bunun için hazineden yardım talep edilmiştir.³⁴⁵

2.7.6. Öğrenci Yetersizliği

Elimizdeki belgelerden anlıyoruz ki, mekteplerdeki öğrenci sayısının tesbiti için öğretmenlerden yoklama ve imtihan cetveli istenmektedir. 1873 yılına ait bir belgede Bosna'ya bağlı Belene ve Aziziye-i bala Rüşdiye Mekteplerinde öğrenci sayısının az olduğu saptanmıştır. Mektep açılalı uzun bir zaman olmasına rağmen öğrenci talebinin azlığı sorun olmuştur. Bunun nedenleri Maarif Meclisine bildirilmiş ve Takvim-i Vekayı aracılığıyla öğrencilerin teşviki sağlanmıştır.³⁴⁶

Sıbyan mekteplerinde öğrenci yetersizliği söz konusu değildir. Öğrencilerin temel dinî bilgileri ve okuma yazmayı öğrenmeleri sıbyan mekteplerinin sayısının

³⁴³ BOA, I MVL, 553/24846, 12 Mart 1866.

³⁴⁴ BOA, MVL, 1065/119, 19 Mayıs 1866.

³⁴⁵ BOA, A MKT MHM, 357/79, 6 Haziran 1866.

³⁴⁶ BOA, MF MKT, 14/120, 29 Ekim 1873.

her zaman fazla olmasına neden olmuştur. Fakat rüşdiye mektepleri için durum farklıydı. Rüşdiye mekteplerinin varlığı öğrenci sayısına bağlı idi. Rüşdiye mekteplerinde yeterli sayıda öğrenci bulunmazsa, bu mektepler kapatılmaz sıbyan mektebine dönüştürülürdü. İşte 1874 yılında Bosna vilayetinin önemli bir sancağı olan Aziziye Bala Rüşdiyesinde öğrenci sayısı az olduğu için, burası sıbyan mektebine dönüştürülmüştür. Burada görev yapan hocalar ise rütbe ve derecelerine göre uygun başka bir mektebe tayin edilmiştir. Aziziye Bala Rüşdiyesi muallimi Mustafa Efendi Benaluka Rüşdiyesine muallim-i sani olarak tayin edilmiştir.³⁴⁷

Bosna'da en kalabalık ve rağbeti bol olan rüşdiye Mostar'dadır. Belgelerde Mostar Rüşdiyesinde öğrenci sayısının fazlalığından ve sığamayan öğrenciler için yeni bir rüşdiyenin yapılması hususundan bahsedilir. Maddî sıkıntı, harap durumdaki okulun tamirini karşılamayınca, söz konusu rüşdiyenin ihtiyacını rüşdiye muallimleri karşılamıştır.³⁴⁸

2.7.7. Yabancı Devletlerin Olumsuz Etkileri

Bosna'da, 1874 yılına ait bir belge mekteb-i sultanî düzeyindeki bir mektebin öğretmenleri tarafından öğrencileri olumsuz etkilediğinden bahsetmektedir. Nafia Nazırı Server Paşa'nın Bab-ı Âliye ifade ettiği bir durum ise Hersek'te maddî durumu iyi olanların çocuklarını yüksek eğitim almaları için Ragoza'da? bulunan mekteb-i âliye düzeyinde bir okula gönderdiklerini ve bu okulun çocukların fikirlerini değiştirdiği ve Müslüman çocukların yanlış fikirlere maruz kaldığı ifade edilmiştir. Buna önlem olarak da Saray kasabasında Mekteb-i Sultanî adında iyi düzeyde eğitim veren bir mektebin açılması gerektiği belirtilmiştir. Bu mektebin iki, üç yüz öğrenciyi barındıracak yeterlilikte olması istenmektedir.³⁴⁹

1874 yılına ait bir belgede Ragoza'da? bulunan sıbyan mektebine bölgenin Müslüman ahalisi ve ileri gelenleri dahi çocuklarını gönderememektedir. Burada çocukların fikirlerini olumsuz etkileyerek çocukları yanlış yönlendirmişlerdir. Müslüman çocukların yabancıların etkisinde kalmadan eğitim görmeleri için Saray

³⁴⁷ BOA, MF MKT, 21/8, 15 Kasım 1874.

³⁴⁸ BOA, I DH, 352/23213, 30 Mart 1856.

³⁴⁹ BOA, MF MKT, 46/30, 24 Aralık 1874.

kazasında iki, üç yüz talebenin barınacağı mekteb-i sultanî seviyesinde bir mektep açılması gündeme gelmiştir.³⁵⁰

³⁵⁰ BOA, MF MKT, 46/30, 25 Kasım 1874.

SONUÇ

Osmanlı hâkimiyetiyle şekillenen Bosna Hersek eğitim anlayışının bu hâkimiyetin sarsılması ve değişen dünya şartlarına uyum sağlamak adına yapılan ıslahatlarla farklı bir boyut kazanmış olduğunu bu çalışmada gördük. Gerek bu konuda yazılmış kitap ve makaleler, gerekse 1751-1905 yılına ait arşiv belgeleri bu dönem eğitim sistemi ve yaşanan sorunlar konusunda bizi bir takım sonuçlara ulaştırmıştır. Bu dönem esas alınarak oluşturulan bu çalışmada Bosna Hersek'te eğitimin toplumun dini zümrelerinin esas alınarak şekillendirildiğini söylemek mümkündür. Yayınlanan fermanlar ve Osmanlılık fikri yapısıyla bu durum Müslim ve gayrimüslim eğitim sisteminin birleştirilmesiyle değiştirilmiştir. Bosna Hersek'te klasik Osmanlı eğitim sisteminin yetersizliği fark edilmiş ve buna çözüm modern okulların yapılması ve çoğaltılmasında bulunmuştur. Pilot bir bölge olan Bosna'da Türkçe adına büyük bir çaba harcandığına ve bu konuda merkezin burayı ayrıcalıklı tuttuğuna şahit olduk. Darulmuallim adı verilen ve merkez dışında sadece Bosna'da açılması kararı verilen bu mektebin tek amacı Türkçe dilinin bu bölgede unutulmaması olmuştur. Mülkiye mektebi adı verilen memur yetiştirme okulunun adı ise, yine Bosna'nın durumuna uygun olarak Sabah Mektebi adıyla eğitime devam etmiştir. Bu dönemde Bosna, eğitim sisteminde birçok sorunla mücadele etmiştir. Bu mücadele eşkıya baskınları, maddi sıkıntılar, öğretmen ve öğrenci yetersizliği gibi sorunlar olmuştur. Yaşanılan bu sorunların halkın desteğiyle atlatılmaya çalışıldığı elimizdeki belgelerden anlaşılmaktadır. Bu sorunlar aslında birbiriyle bağlantılı bir şekilde devam etmiştir. Eşkıya baskınlarıyla yıkılan mekteplerin yeniden yapılması ve onarılması, maddi sorun yaşayan Osmanlı devletini zorlamıştır. Buna rağmen müslim ve gayrimüslim halkın mektep ihtiyacı asla karşılıksız bırakılmamıştır. Bu siyasi kargaşa ortamı buraya atanacak öğretmenlerin huzurunu kaçırmış ve maddi sorunlar yüzünden maaşını alamayınca Bosna'da öğretmen sıkıntısı yaşanmıştır. Modern eğitim verecek öğretmenlerin olmaması da başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı bunun çözümünü, öğretmen okulları açıp, öğretmenlerin güvenliğini sağlamak ve maddi imkânsızlıklarını en az seviyeye indirmekle bulduğunu söylemek mümkün. Uygunsuz davranışlara sahip öğretmenlere asla taviz verilmediği ve misyonerlik faaliyeti yapan öğretmenlerin cezalandırıldığı sonucuna

da ulaşmış olduk. Öğrenci eksikliği konusunun ise kaynağının modern eğitim anlayışının benimsenmemiş olmasına bağladık. Bu yeni sisteme uyum sağlamak amacıyla eğitimin zorunlu hale getirildiği ve maddi sorun yaşayan öğrencilerin bursluluk sistemiyle eğitime dâhil edildiği sonucuna ulaştık.

1751-1905 yılları arasında Bosna Hersek eğitim faaliyetlerinin incelendiği bu çalışmada eğitimin, hem Osmanlı hem de Yabancı devletlerin halk üzerinde etkili olabilmek amacıyla şekillendirildiğini söylemek pekte yanlış olmaz. Bu şekillendirmede Osmanlı devleti her ne kadar maddi manevi çaba gösterse de yaşanan siyasi olaylar buna izin vermemiştir. Çatırdayan bir hâkimiyetin son hamlesi olan eğitimle, Osmanlı ıslahatta başarılı olmuş ancak hâkimiyette istenilen başarının gösterilemediğini tahmin edebiliriz.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri:

Sadaret Evrakı Mektubi Mühimme Mektubi Kalemî (A MKT MHM): 159/52, 52/90, 455/56, 441/35, 291/98, 357/79, 167/ 84, 163/100, 45/78, 430/13.

Sadaret Evrakı Amedi Kalemî (A AMD): 91/97, 36/89.

Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî Nezaret ve Devair (A MKT. NZD.): 71/ 53, 215/21.

Sadaret Evrakı Mektubi Kalemî (A MKT): 23/35.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (A MTZ (04).): 110/34.

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bosna Evrakı (A MTZ. BN): 1/27.

İrade-i Hariciye (İ.HR.): 130/6587, 240/14242, 207/11933, 274/16664.

İrade-i Dâhiliye (İ.DH.): 256/15765, 250/15342, 667/46441, 647/44954, 589/40995, 555/38604, 352 /23213, 205/11842.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.): 4/191, 18/753, 26/1205.

İrade Dosya Usulü (İ. DÜİT): 115/62.

İrade Maarif (İ.MF): 5/1316.

İrade Orman ve Maadin (İ.OM): 13/1326.

İrade-i Meclis-i Vala (İ.MVL): 209/6760, 1066 / 71, 1066 /12, 1065 /119, 552/24794, 1065/83, 1005/ 78, 553/ 24846, 991/90, 425/ 18668.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF. MKT): 674/9, 548/42, 416/5, 141/54, 30/138, 25/82, 21/129, 12/9, 9/60, 3/7, 2/35, 839/65, 51/115, 51/47, 50/83, 46/30, 40/125, 37/105, 32/117, 21/8, 14/120, 11/46, 27/107, 144/3, 23/79, 6/34, 517/ 26.

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî (HR. MKT.): 223/97.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO): 416/28.

Cevdet Maarif (C. MF.): 23/1141, 87/ 4326, 36/ 1795, 4 /155.

Bosna Mutasarrıflığı Evrakı (TŞRBNM): 15/37, 11/52, 1/103, 12/95, 13/98.

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR. I.KV): 90/ 8980.

Babıâli Evrak Odası Evrakı (BEO): 1059/ 79408, 1/27, 490/ 36705.

Kitap ve Makaleler:

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1286.

AÇIK Kerim, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Rüşdiye, İdâdî ve Sultanî Mekteplerindeki Arapça Derslerinin Yabancı Dil Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, S 65,2016.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. 5, İstanbul 1993.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezahir*, TTK, C 3, Ankara 1986.

AHUNBAY A. Zeynep, “Mektep”, *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004.

AKGÜNDÜZ Murat, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII., İzmir 2003.

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2016.

ALTAN Çetin, GALİP Çağ, “Bosna’nın Osmanlı idaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu The History School* Ocak-Nisan 2011 January-April 2011.

ALTIN Hamza, “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Öğretmen Yetiştirme tarihimizdeki Yeri” *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*13:1, 2008.

ANAMERİÇ Hakan, “Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi”, *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, Ankara 2005.

ARMAOĞLU Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789- 1914)*, Ankara 1995.

Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın no: 134, İstanbul 2014.

ATİK Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevarih-i Al-i Osman*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2747, Ankara 2001.

AYHAN Halis, MAVİŞ Hakkı, “Darüşşafaka”, *TDVİA*, C9, İstanbul 1994.

AYVERDİ Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, Fetih Cemiyeti Yayınları, C. II, 3. Kitap, İstanbul 1979.

- BALIK İbrahim, “Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu”, AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S 2, Afyonkarahisar 2001.
- BALTACI Cahit, “Mektep”, *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004.
- Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi*, C 2, İstanbul 2009.
- BERKES Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1988.
- BİLİM Cahit Yalçın, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998.
- BİNBAŞIOĞLU Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.
- BİNGÖL Sedat, “Mekteb-i Mülkîye’nin Bir Şubesi: Bosna’da Sabah Mektebi’nin Açılışı ve Kuruluş Talimatları”, *Mülkîye*, C.XXV, S.229.
Bosna- Hersek İlgili Arşiv Belgeleri (1516 – 1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı, Yayın no: 7, Ankara 1992.
- BOSNEVİ Ömer, *Tarih-i Bosna Der Zaman-ı Hekim oğlu Ali Paşa*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1979.
- BOZKURT Nebi, “Mektep”, *TDVİA*, C.29, İstanbul 2004.
- C.T. Newton, *Travels & Discoveries In The Levant, Vol. I, Day&Son Limited*, London 1865.
- ÇAĞIR Mine, TÜRK İbrahim Caner, “1869 Maarif Nizamnamesi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 11,2017.
- ÇATIÇ Refik, “Bosna Hersek Müslümanlarında Eğitimin Başlangıcı, Gelişimi ve Bugünkü Durumu”, *İslam Ülkelerinde Eğitim Kongresi*, İstanbul 2009.
- ÇELİK Abbas, “Hatıralarla Sıbyan Mektebi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.27, Erzurum 2007.
- ÇEŞMİZADE Mustafa Reşid, *Çeşmizade Tarihi*, Hazırlayan: Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993.
- DEMİREL Fatih, *Mekteb-i İdâdî*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.

- DEMİRTAŞ Zülfü, “Osmanlı’da Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 17, S. 1, Elâzığ 2007.
- DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002.
- DJURDJEV Branislav, “*Bosna Hersek*”, *TDVİA*, C. 6, İstanbul 1992
- EMECEN Feridun, “*Bosna Eyaleti*”, *TDVİA*, C.6, İstanbul 1992.
- ERGİN Osman, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, C 1-2, İstanbul 1977.
- ERÜNSAL İsmail, “*Kütüphane*”, *TDVİA*, C: 27, Ankara 2003.
- ESENKAL Ebru, *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007.
- GENCER Ali İhsan, “*Berlin Antlaşması*”, *TDVİA*, C.5, İstanbul 1992.
- GENCER Ali İhsan, “*Ayestefenos Antlaşması*”, *TDVİA*, C.4, İstanbul 1991.
- GÖKALP Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1996.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib, *M. Tayyib Okıç ve Bosna Hersek Tarihi Bosna Eyaleti*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.
- GÖLEN Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek*, TTK, Ankara 2010.
- GÖLEN Zafer, “1849-1851 Bosna Hersek İsyanı”, *Bellekten*, Ankara 2002.
- GÖLEN Zafer, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek’te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar”, *Bellekten*, C 714, Ankara 2010.
- GÖRÜR Emel, Demir, “İnas Rüşdiye Mektepleri: Yanya Hamidiye İnas Rüşdiye Mektebi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 36, Ankara 2015.
- GÜVEN İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, Paradigma Akademi, Edirne 2012.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 1995.
- HAMMER Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.9, İstanbul 2008.
- HAYTA Necdet, ÜNAL Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (17. Yüzyıldan Yıkılışa Kadar)*, Ankara 2012.

- HIZLI Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mekteplerinde Okutulan Dersler (Klasik Dönem Bursa Örneği)”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi*, İstanbul, 12-15 Nisan 1999.
- HODZİC İsmail, OKUDAN Muhammed, ” Bosna Hersek’teki Medreseler”, *İlahiyat Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler (Uluslararası Sempozyum)*, 29 Haziran- 1 Temmuz 2012.
http://www.serfed.com/content_files/dergi/21/11_aktuel.pdf.
- İHSANOĞLU Ekmeleddin , “Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, *150. Yıl Tanzimat*, TTK, Ankara 1992.
- İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Öğretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999.
- İPŞİRLİ Mehmet, “Enderun”, *TDVİA*, C.11, İstanbul 1995.
- KAFADAR Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara 1997.
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK, C. I, Ankara 1993.
- KARÇİÇ Fikret, “Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi”, *TDVİA*, C: 13, İstanbul 1996.
- KAZICI Ziya, “Ahilik”, *TDVİA*, C.1, Ankara 1988.
- KAZICI Ziya, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004.
- KOÇER Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu*, MEB Yayınları, Ankara 1987.
- KODAMAN Bayram, “II. Abdülhamid Devrinde Eğitim ve Öğretim”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C.12, Ankara 1989.
- KODAMAN Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayıncılık, İstanbul 1980.
- LARPENT G., *Turkey: Its History and Progress: from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, Fifteen Years Ambassador at Constantinople, Volume II*, Hurst and Blackett, London 1854.
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Arkadaş Yayıncılık, Ankara 2011.
- MALCOM Noel, Bosna, Çev. Aşkın Karadağlı, Om Tarih Yayınları, İstanbul 1999.
- MEMİOĞLU, A. Zeki, “İmparatorluktan Cumhuriyete İlk Öğretimimiz”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 21, Erzurum 2003.

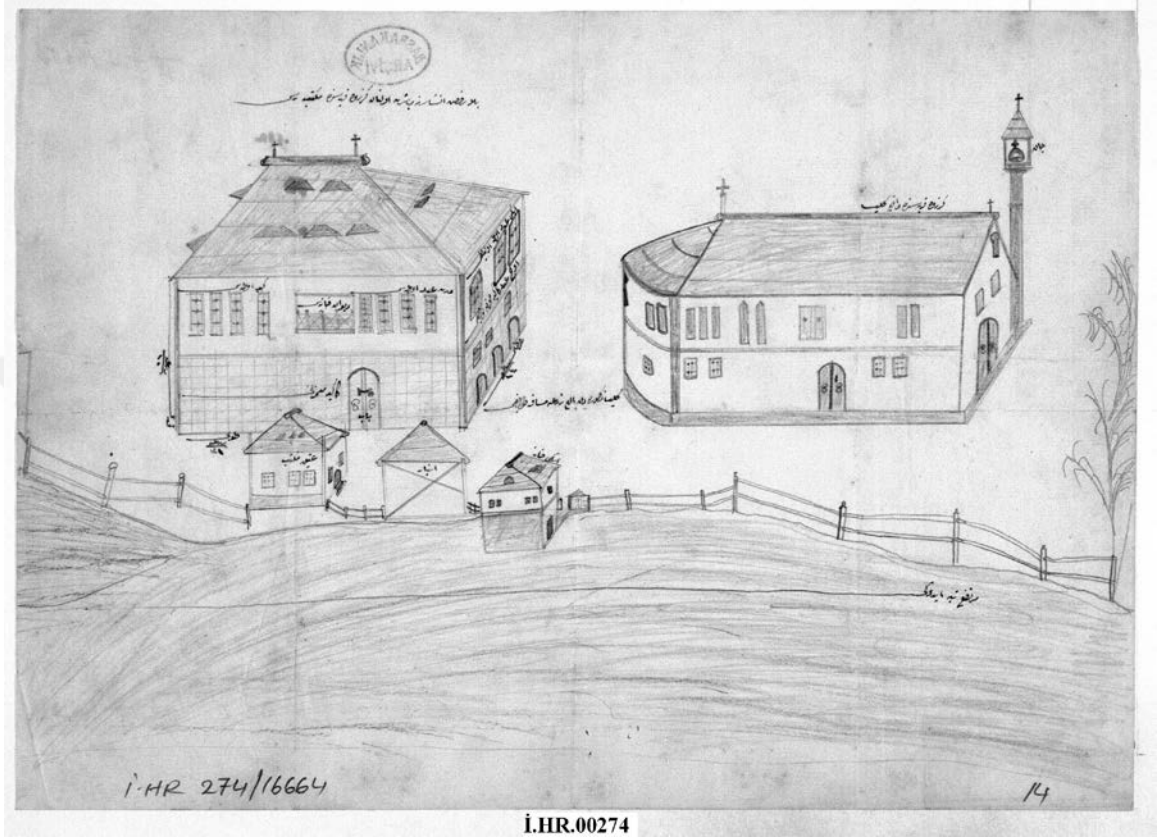
- ORUÇ Hatice,” 15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *OTAM*, 18/2005, Ankara, 2006.
- ÖZBİLGİN Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İstanbul 2011.
- ÖZTÜRK Cemil, “Darülmüallimin”, *TDVİA*, C8, İstanbul 1993.
- ÖZTÜRK Necdet, “Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, C VIII, İstanbul 1994.
- PAMUK Şevket, “Kuruş”, *TDVİA*, C.26, İstanbul 2002.
- PEHLİVANLI Hamit, *Salname-i Vilayet-i Bosna 1287(H)- 1870(M)*, TTK, Ankara 2014.
- POYRAZ Cengiz, ÖZTOP Fatih, “19. Yüzyılda Yabancıların Gözüyle Osmanlı Eğitimi”, *Eğitim ve Öğretim Araştırma Dergisi*, C 2, S 1, Şubat 2013.
- ROLLESTON G., *Report on Smyrna*, London 1856.
- SAKAOĞLU Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- SALMAN Hacı, *İdâdî Mekteplerinin Tarihsel Gelişimi*, Ankara Üniversitesi İlköğretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği, Yüksek lisans Tezi, Ankara 2005.
- SANCAKTAR Caner, “Osmanlı Hâkimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.23, S 10, 2015.
- SEZEN Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Ankara 2017.
- SHAW J. Standford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İstanbul 2008.
- SOMEL Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- SUNGU İhsan, “Galatasaray Lisesinin Kuruluşu”, TTK, *Belleten*, VII/28, Ankara 1943.
- SÜVEYSİ Muhammed, “Hendese”, *TDVİA*, C. 17, İstanbul 1998.
- ŞİMŞEK Muttalip, “Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim, (1866-1891).”, *Eurasian Journal of Researches in social and Economics* *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Mayıs 2017.
- ŞİŞMAN Adnan “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C: 14, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002.

- ŞİŞMAN Adnan, “Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi”, *TDVİA*, C.13, İstanbul 1996.
- TAŞDEMİRCİ Ersoy, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 10, 2001.
- TAŞKIN Ünal, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/3 Spring 2008.
- TÜRK İbrahim Caner, “Türkiye’de Orta Tahsil” Başlıklı Risaleye Göre Osmanlı İmparatorluğundan Ulus Devlet Türkiye’ye İntikal Eden Ortaöğretim Mirası, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2014.
- Umum Mekatib-i Rüşdiye Mahsus Olarak Bu kere Tadilen Tertib Edilen Ders Programıdır* İstanbul, Matbaa-i Amire, Mehmet Şevket Bey Kütüphanesi, 1310/1890.
- UNAT Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964.
- UZUN Mustafa, “Münşeat”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul 2006.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, TTK, Ankara 1983, s.192.
- ÜREKLİ Fatma, “Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Kurumları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Kırgızistan 1984.
- YAZICI Tahsin, “Gülistan”, *TDVİA*, C. 14, İstanbul 1996.
- YILDIZ Abdullah, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, Ankara 2017.
- YÜKSEL Ahmet, “Tuzla Sancağı Hakkında Bazı Bilgiler (1700-1878)”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*, C.3, Ankara 2017, s.1319-1338.

EKLER

Ek 1. Bir Kilise Yanına Yapılan Gayrimüslim Sıbyan Mektebi³⁵¹

Bosna vilayetine bağlı Grozeva? karyesinde Rum milletinin kilise yanına inşa ettikleri mektebin haritasıdır. Bu mektep Rum milleti tarafından ruhsatsız olarak inşa edilmiştir. Resimde mektebin divanhane odası bulunmaktadır. Bu oda geniş salon şeklindedir ve okulun kabul salonu vazifesi görmektedir. Divanhanenin yanında dört adet derslik, diğer tarafında ise dört adet büyük derslik bulunmaktadır. Mektep kilisenin karşısında 50 zıra³⁵² mesafe ile inşa edilmiş olup yanında bir adet eski ev, bir adet eski mektep ve anbar bulunmaktadır. Grozeva? karyesinde Rum milletinin mektepe olan ilgisi fazladır. Bunu var olan mektebin eski ve küçük olduğundan dolayı yetersiz geldiği yerine daha büyük ve yeni bir mektep yapılmasından anlıyoruz.

³⁵¹ BOA, İ HR, 274/16664, 26 Haziran 1877.

³⁵² Arşın, el kol uzunluğu, yaklaşık bir metrelik uzunluk ölçüsü. Yani kilise ile mektebin arasındaki mesafe 50 metredir.

Mektepler bir giriş, bir helâ ve 4.0 x 4.0 m ya da 3.0 x 4,50 m ölçülerinde gösterişsiz tek katlı çatılı bina şeklinde yapılmıştır. Alt katında yemekhane, kiler, helâ, üst katta dış merdivenle çıkılan 7.50 x 13,0 ebadında bir dersane bulunmaktadır.³⁵³

³⁵³ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, Fetih Cemiyeti Yayınları, C. II, 3. Kitap, İstanbul 1979, s. 384-386.

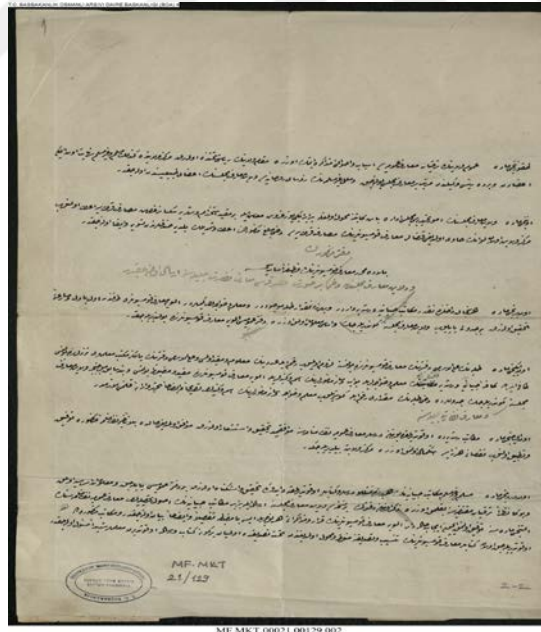
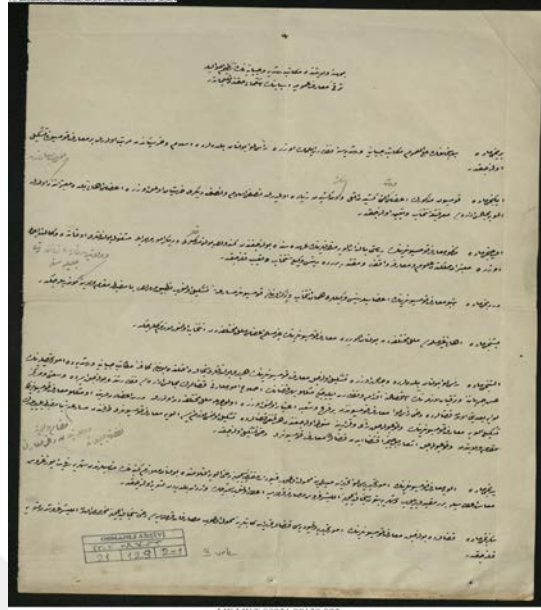

BEO.000490.036705.003

³⁵⁴ BOA, BEO, 490/36705, 28 Eylül 1892.

Kur'an-ı Kerim Tecvidi 7
Umum-i Diniye 6
Arabî 10
Farisî 10
Sane Osmaniye İmla 10
Say 7
Hadis 6
Coğrafya 7
Tarih 10
Usul Defteri 7
Malumat-ı Fenniye 6
Fransızca 9
Resim 9
Rika 10
Divani 7
Lisan-ı Fransevî,
Riyaziye-yi resim,
Lisan-ı Osmanî,
Hattat,
Malumu evvel mafarisi
Muammer Bey Matbaası'nda basılmış

Ek 3. Bosna Vilayetinde Mekatib-i Rüştiye ve Sıbyaniyenin Tanzim-i Ahvaliyle Terakkî-i Ma'arif-i Umumiye Esbabının İstikmalî Hakkında Talimatdır³⁵⁵

³⁵⁵ BOA, MF MKT, 21/129, 29 Kasım 1874.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER:

Adı Soyadı : Dâhiye KARAGÜLLE
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 20.03.1979- DARENDE

EGİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi	2014

İŞ TECRÜBESİ:

Tarih	Kurum	Görev
2015-2016	Sivas Bahçeşehir Koleji	Öğretmen
2016-2017	Sivas Bahçeşehir Koleji	Müdür Yardımcısı
2017-2018	Ziyabey Yazma Eser Kütüphanesi	Memur

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce YÖKDİL (65) ÜDS () TOEFL () EILTS ()